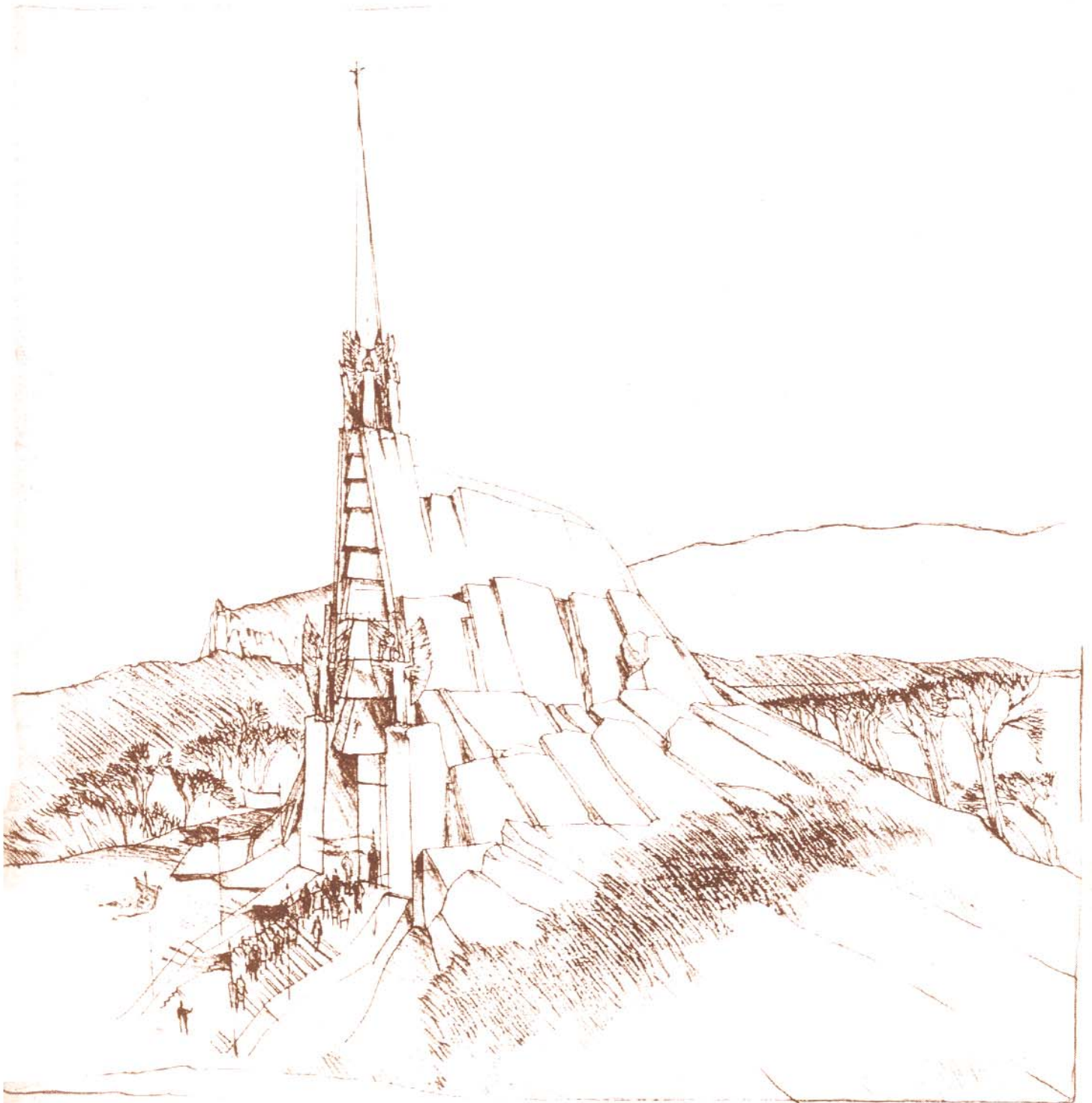
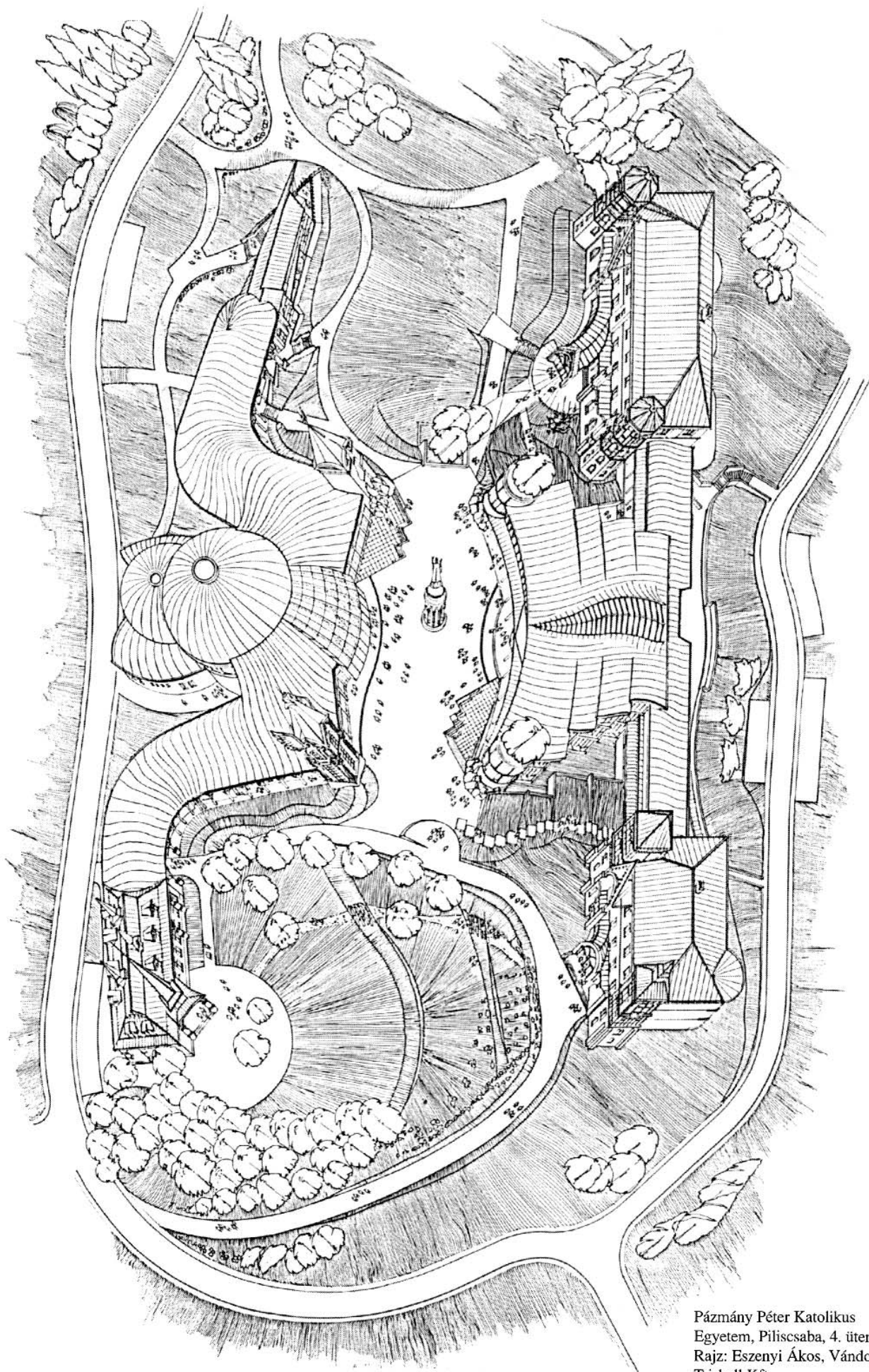

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

96/1

Pázmány Péter Katolikus
Egyetem, Piliscsaba, 4. ütem
Rajz: Eszenyi Ákos, Vándor
Triskell Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ

HETEDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ SZÁM

	PÁZMÁNEUM A Katolikus Egyetem piliscsabai campusa <i>Campus der Katholischen Universität in Piliscsaba</i>		
2	Beszélgetés Maróth Miklós dékánal és Csiky Gábor beruházási főmérnökkel <i>Gespräch mit Miklós Maróth Dekan und mit Gábor Csiky Oberingenieur</i>		
17	Beszélgetés Siklósi Józseffel és Makovecz Imrével, az új épületek tervezőivel <i>Gespräch mit József Siklósi und mit Imre Makovecz, Architekten neuer Gebäude</i>		
	Makovecz Imre	Egyetemi kápolna terve	<i>Projekt der Universitätskapelle</i> 3-7
	Zsigmond László	Refektórium és konyhaépület	<i>Refektorium und Küche</i> 8-9
	Bata Tibor	Catherineum oktatási épület	<i>Catherineum Unterrichtsgebäude</i> 10-11
	Siklósi József	Augustineum és Anselmianum oktatási épületek	<i>Augustineum und Anselmianum Unterrichtsgebäude</i> 12-15
	Csernyus Lőrinc	Kapu és főporta	<i>Tor und Hauptpforte</i> 16-17
	Siklósi József	Ambrosianum oktatási épület terve	<i>Projekt der Unterrichtsgebäude Ambrosianum</i> 18
	Túri Attila	Egyetemi klub terve	<i>Projekt des Universitätsklubs</i> 19
	Zsigmond László	Fedett sportsarnok terve	<i>Projekt der bedeckter Sporthalle</i> 20
	Bata Tibor	Egyetemi kollégium terve	<i>Projekt des Universitätskollegiums</i> 21
	Csernyus Lőrinc	Vasútállomás terve	<i>Projekt der Bahnstation</i> 22
	Makovecz Imre	Auditorium Maximun terve	<i>Projekt des Auditorium Maximum</i> 23-24
	Robogány Andrea	Fedett uszoda és teniszklub, diplomaterv	<i>Projekt der bedeckter Schwimmhalle und des Tennisklubs, Diplomarbeit</i> 61
	PANNONHALMA, a bencés rend ezer éve Magyarországon <i>Millenium des Benediktiner Ordens in Ungarn</i>		
26	László Csaba	Kiegészítés Szent Márton monostorának középkori történetéhez <i>Ergänzung zur mittelalterlichen Geschichte der Benediktinerabtei Sankt Martin, Pannonhalma</i>	
31	A Főapátság fejlesztési tervei – beszélgetés Török Ferenc építésszel <i>Entwicklungspläne der Hauptabtei – Gespräch mit dem Architekten Ferenc Török</i>		
	Török Ferenc	Székesegyház új fedélszéke	<i>Neues Dach der Kirche</i> 33
		Lelkiségi központ tanulmányterve	<i>Zentrum der seelische Betreuung für Laien</i> 34
		Főporta és kapuépítmány	<i>Hauptpforte und Torgebäude</i> 35
		Gimnáziumi sportsarnok	<i>Mehrzwecksporthalle des Gymnasiums</i> 36-37
	DÖRÖGDI MEDENCE – Dörögd-Becken		
38	Vásárhelyi Judit	A civil szféra keresi tárgyát – Bericht des Unabhängiges Ökologisches Zentrums	
40	Kultúrával a megmaradásért – Beszélgetés Márta Istvánnal – Mit Kultur um die Erhaltung – Gespräch mit István Márta über die Tätigkeit der Kultur- und Naturschutzverein in Kapolcs		
44	Herczeg Ágnes	Jelenlét – Anwesenheit, Suche nach Auswege in dem Dörögd-Becken	
47	Ekler Dezső	Fal – Wand, Architektur-theoretische Betrachtung	
51	Rabb Péter	III. Béla 800 évvel ezelőtti halálára – Vor 800 Jahre ist Béla III. ungarischer König gestorben	
53	Kovács József	Fa haranglábak és harangtoronyok III. rész – Hölzerne Glockenfüsse und Glockentürme III. Teil	
62	Anthony Gall	Kós Károly kalotaszegi román templomai – Rumänische Kirchen Károly Kós' in Kalotaszeg	
64	HÍREK – Makovecz Imre 60. születésnapja – 60. Geburtstag Imre Makovecz'		

A címlapon Makovecz Imre terve a Katolikus Egyetem piliscsabai kápolnához, távlati kép. A hátsó borítón két oktatási épület, az *Augustineum* és az *Anselmianum*; Siklósi József munkái (fotó: Gerle János). A borító belső oldalán az egyetemi campus új központja, Eszenyi Ákos vándorépítész rajza; hátul: Makovecz Imre köszöntése az Iparművészeti Múzeumban (fotó: Geleta László).

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., B+D Belsőépítészeti és Design Kft., BIKÓR Kft., DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., EKLER Építésziroda Kft., É-11 Építész Kft., FARKAS és GUHA Építész Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., INTERPLAN Kft., KAPOSTERV, KÖR Építész Stúdió Kft., KÓSZEGHY Építész Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és Társa Építésziroda Bt., TRISKELL Kft., UNITEF Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesület nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. Tel.: 3710-055, 3710-061, Fax: 3710-055 Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budakeszi. – ISSN 0866-0069 – A lap előfizethető az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára hírlapárusoknál és könyvesboltokban 300 Forint, előfizetőknek változatlanul 220 Forint.

PÁZMÁNEUM

BESZÉLGETÉSEK A KATOLIKUS EGYETEMRŐL

Makovecz Imre legutóbb készített tervei közül jelentőségében kiemelkedik a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai campusa számára készített templom és nagyelőadó-termi épület.

Bemutatjuk mindkét tervet, s velük együtt a piliscsabai együttes további terveit és megépült épületeit is. Az előzményekről az Országépítő 93/1-2 száma hosszabb beszélgetést közölt; a beszélgetőpartnerek Schneider János úr, a Katolikus Egyetemi Alapítvány egyik szervezője, az első épületek tervezői közül pedig Siklói József és Zsigmond László voltak. A Katolikus Egyetem jelenlegi helyzetéről az Egyetem Bölcsészettudományi karának dékánjával, dr. Maróth Miklóssal, az okortudományok professzorával, és Csiky Gáborral, az Egyetem beruházási főmérnökével beszélgettünk.

Maróth professzor úr ebéd helyett, az utolsó vizsganapon rá várakozó diákokat türelemre kérve, az új félév költségvetésének megbeszélését lerövidítve szakított időt az interjúra, amelyet hosszú telefonbeszélgetés szakított meg, mielőtt még elkezdődhetett volna. Minthogy ebben a beszélgetésben éppen a legégetőbb kérdésről esett szó, professzor úr hozzájárulásával felidézem néhány részletét, hiszen a további kérdéseknek amúgy is ez szabott irányt.

Február 7-én a sajtóban, a rádióban és a televízióban megjelent az örömteli hír, hogy a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban az egyházak képviselőivel folytatott tárgyalásokon megállapodás született arról, hogy *megpróbálják* felszámolni az egyházi felsőoktatási intézmények hátrányos megkülönböztetését. A hír tálalásával ellentétben maga a hír sem állítja, hogy a megkülönböztetés megszűnik. Dékán úr a tárgyalás egyik résztvevőjeként csak azt nyugtázhatta, hogy a megszüntetést célzó kormányelőterjesztés előkészítéséről állapodtak meg a tárgyaló felek. A diszkrimináció abban áll, hogy az általános képzést nyújtó egyházi egyetemek az 1990-es egyházi törvény rendelkezéseivel szemben, és az egyházak vezetőinek tett miniszterelnöki ígéret ellenére az állami intézményeknek nyújtott támogatásnak csupán *egynegyedét* kapják. A diákonként 360.000 forintos évi támogatás – ismerte az állami egyetemek panaszait és helyzetüket – nem biztosítja a fenntartás, karbantartás és működtetés feltételeit. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem évek óta ennek negyedrésszel gazdálkodik, és mostanra mindkét intézmény túrheteren helyzetbe jutott.

Maróth Miklós: Szeretném hangsúlyozni, hogy a katolikus egyetem ügye mindig nemzetközi ügy. Egy-egy országon belül lehet negligálni a törvényeket egy darabig, de előbb-utóbb nemzetközi botrány pattan ki belőle. Nem véletlenül kellett mennie az előző kultuszminiszternek – nem azt mondom, hogy csak miattunk, de mi is egy szög voltunk a koporsójában. Ezért van az, hogy az új gárda valószínűleg figyelembe veszi a magyar kultúra összességének az igényeit

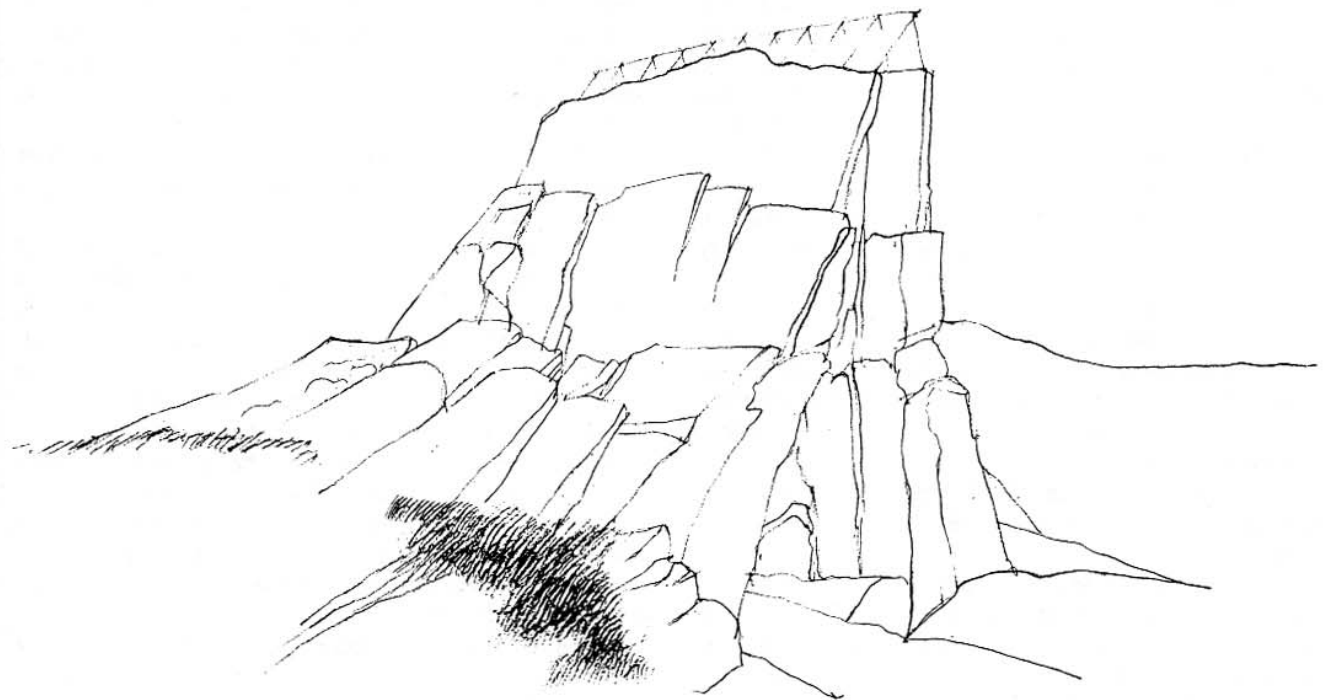
és a törvényességet. Megvan a remény arra, hogy a helyzetünk normalizálódik. Hozzátehetem, hogy egyetemünk tevékenységét igen magas szintről követik figyelemmel. Kohl kancellár személyesen érdeklődik az egyetem iránt, Horn Gyula nemsokára találkozik a Vatikánban a pápával, valamint különböző tisztségviselőkkel; ott is megkérdezik, hogy betartja-e a püspököknek tett tavalyi ígéreteit. Egyszerűen nem lehetséges azt csinálni, ami itt folyik. Jelen pillanatban alacsony szintű tisztségviselők gáncsolnak el olyan ügyeket, amelyeket magasabb szinten másként döntöttek el. Én optimista vagyok, csak attól tartok, hogy amikor valamilyen megoldást találunk, a részletekben nagyon sok borsot fogunk még törni az orrunk alá. Példának okáért most, amikor úgy látszik, hogy meg kell adniuk a teljes támogatást, azt kezdik firtatni, hogy hány diákunk van, és ki engedélyezte ezt a létszámot. Egyre szűkülő területeken még elszórákozhatnak velünk azok a felelőtlen tisztségviselők, akik saját kényük-kedvük, saját ízlésük szerint akarnak eljárni magyar állami pénzek ügyében, de hosszú távon nem terem számukra babér.

Hozzá kell tennem persze, hogy miközben a fenntartási költségek körül ilyen nehézségek vannak, a parlamenttől, a parlamenti pártoktól, és személy szerint számos, különböző pártokhoz tartozó képviselőtől is nagyon sok segítséget kaptunk annak érdekében, hogy építkezni tudjunk. Nagyon sokat tettek azért, hogy az egyetem megkapja a következő évi munkákhoz szükséges pénzt, és ugyanez elmondható a minisztérium magasabb szintű képviselőiről is. Az építkezés céljaira tehát – ha nem is olyan mennyiségben, ahogy a gördülékeny fejlesztéshez szeretnénk volna – kaptunk pénzt. Ez azonban abszolút szükséges is volt, mert Magyarországon az egyetemek elértek befogadóképességük határaihoz. A hallgatói létszám emelése csak újabb beruházásokkal képzelhető el. Ez az egyetem máris bebizonyította, hogy oktatási tevékenysége versenyképes, ezért nem látom okát annak, hogy ne ez legyen az egyik pont, hol a magyar állam bővíti az oktatási kapacitást.

A közvéleményt vizsgáló felmérés azt mutatja, hogy Magyarországon az emberek 90 %-a amellet van, hogy az állami mellett épüljön ki egy párhuzamos, nem állami oktatási hálózat is; ez áll mind az elemi, mind pedig a középiskolákra. Tehát az adózó magyar állampolgárok, akik pénzből a különböző minisztériumok működnek, jónak látják, ha az állami oktatási rendszer mellett van egy másik, részben az egyházak által működtetett oktatási rendszer is.

Országépítő: Az új művelődési miniszter – úgy tudom – az egyházi ügyeket átadta a Miniszterelnöki Hivatalnak. Érinti ez az oktatás területét?

Maróth Miklós: Nem egészen így van. Nagy vita folyik arról, hogy a Platthy Iván vezette, volt Egyházi Főosztály kerüljön-e át a Miniszterelnöki Hivatalba. Platthy Iván címzetes államtitkárrá történt kinevezése után a Főosztály presztízse megnőtt. Az egyik elképzelés – és ez a miniszter-

Földmozgások – tanulmányrajz a Katolikus Egyetem kápolnájához,
és az első tömegvázlat, 1994 október

elnök elképzelése – hogy az Egyházi Ügyek Államtitkársága kerüljön át a Miniszterelnöki Hivatalhoz. A másik elképzelés elsősorban az SZDSZ álláspontja, amely szerint így egy újabb Állami Egyházügyi Hivatal-szerűség keletkezne; ők azt szeretnék, ha az Egyházi Ügyek Államtitkársága továbbra is a Művelődési Minisztérium keretei közt maradna. Bárhogy is alakul ez a vita, számomra az a fontos, hogy az egyetem a maga létével versenyhelyzetet hozzon létre a magyar felsőoktatásban. Ennek jó esélye van, egyrészt mert a mi főhatóságainkban nincsenek kialakult érdekszövetségek, és ilyenek nem is tudnak oda betörni, másrészt pedig nincsenek megcsontosodott hagyományaink. Az a cél, hogy az alternatív és friss szellemű oktatás az egész magyar felsőoktatás hasznára váljék. A másik, amit hangsúlyozni szeretnék, hogy a mi létünk nem vonja el a levegőt a többiekől; mi őket kiegészítve, és ezáltal jobb általános feltételeket teremtve szeretnénk működni. Jó példa erre, hogy számos tanárt, akit nyáron az ismert pénzügyi helyzet miatt elküldtek más egyetemekről, ha jó szakember volt, mi fölvtük.

Országépítő: Eszerint az egyetem számol azzal, hogy lehetőség szerint más oktatási területekre is kiterjeszkedne?

Maróth Miklós: Hogy mit hoz a jövő, azt ilyen gazdasági körülmények között nehéz lenne megmondani. Nem arról van szó, hogy olyan rossz a gazdasági helyzet, hanem az a régi nóta járja, hogy *van, amire jut, és van, amire nem*. A cél az, hogy az oktatás belekerüljön abba a kalapba, ahol *van* pénz. Hogy konkrét példát mondjak: Diósgyőrött havi kétszázmilliós betervezett veszteséggel újraindítják az acélművet – erre van pénz; arra, hogy a munkásokat átképző intézeteket hozzanak létre, arra nincs. Én azt szeretném, ha nem csupán a bankkonsolidációra és a veszteséges iparágak újjáélesztésére lenne pénz, hanem arra is, ami a jövőben *húzógazat* lehet. Közismert tény, hogy az egyetemi városok életszínvonala az egész világon magasabb, mint az úgynevezett gyárvárosoké. Magyarországon a Tudományos Akadémia Regionális Kutatóintézete megállapította, hogy az életszínvonal Győr-Sopron térségében magasabb, mint másutt; magas Budapesten, Pécsen, Szegeden és Debrecenben – tehát mindenütt, ahol egyetemi hagyományok vannak. Ezt a folyamatot egy közgazdász nemigen tudja kimutatni, ennek következtében figyelembe venni sem. A politikusoknak azt kellene megérteniük, hogy Magyarországon – úgy, mint másutt – az egyetemi férőhelyek számának növelése, az oktatásba történő beruházás, nem pedig az elavult termelőágazatok újraindítása növeli az életszínvonalat. A gazdasági szemlélet helyett egyszerűen valami más szemléletnek kellene érvényre jutnia, különben az úgynevezett *államháztartási reform* nem lesz más, mint az egészség- és oktatásügy balkanizálása.

Országépítő: Milyen mértékig tud a Katolikus Egyetem együttműködni más egyetemekkel e törekvés érvényesítésében?

Maróth Miklós: Már a pusztá létezésünkkel is segítjük ezt a folyamatot. Másrészt pedig a feltételekből lehet látni, hogy hozzánk, ha a földrajzi megoszlást nézzük, elsősorban az északi hegyvidékről, valamint Észak- és Dél-Dunántúl területéről jönnek a hallgatók, tehát földrajzi értelemben is kiegészítő, hiánypótló szerepet töltenek be.

Országépítő: A kisebb mozgásterű, saját hagyományaik által korlátozott egyetemek között megjelenik egy új in-

tézmény; ez először féltékenységet, idegenkedést vált ki. Mennyire változott ez meg? Ebben az összefüggésben kérem az együttműködés lehetőségét is.

Maróth Miklós: Meg kell mondanom, hogy a mi speciális nehézségeink – tehát az, hogy mi a negyedét kapjuk az ő állami támogatásuknak – hidegen hagyják őket. Akkor, amikor nyáron ők kényszerültek a saját embereiket elbocsátani, rá akartak venni minket, hogy velük együtt tiltakozunk. Elvárták tőlünk a szolidaritást, amikor ők voltak bajban, de a mi bajunkban senki nem állt mellénk. Persze minden ilyen általánosítás hamis, hiszen a féltékenység mellett kezdettől fogva sok személyes rokonszenvet is tapasztaltunk. Embere válogatja. Volt olyan tanár az ELTE-n, aki azt mondta, hogy Eötvös Lorándot csak Pázmány Péter mentheti meg. Voltak, akik rájöttek, hogy közös célokért küzdünk, és voltak, akik úgy érezték, hogy miattunk most nekik jut kevesebb. Szeretném, ha azok várakozása igazolódna be, akik küzdőtársat láttak bennünk.

Országépítő: Mire terjed ki az együttműködés?

Maróth Miklós: Részben oktatási témákra; nincs értelme mindenben a párhuzamosságra törekedni. Vannak szakok, amelyeknek protokolláris oknál fogva léteznük kell, például ha azt akarjuk, hogy Bulgáriában is lehessen magyarul tanulni, akkor Magyarországon is kell, hogy legyen bolgár nyelvi szak – de ezt az ELTE biztosítja. Vannak szakok, ahol egyszerűen kényszer az együttműködés; az ókortudomány például olyan, hogy kell egy szakmai közvélemény ahhoz, hogy az ország ókortudománya színvonalas legyen, s ezt egy egyetem nem tudja biztosítani, ha a többin alacsony a színvonal. Az együttműködés általánosan növeli a színvonalat.

Országépítő: Közös konferenciák, kiadványok?

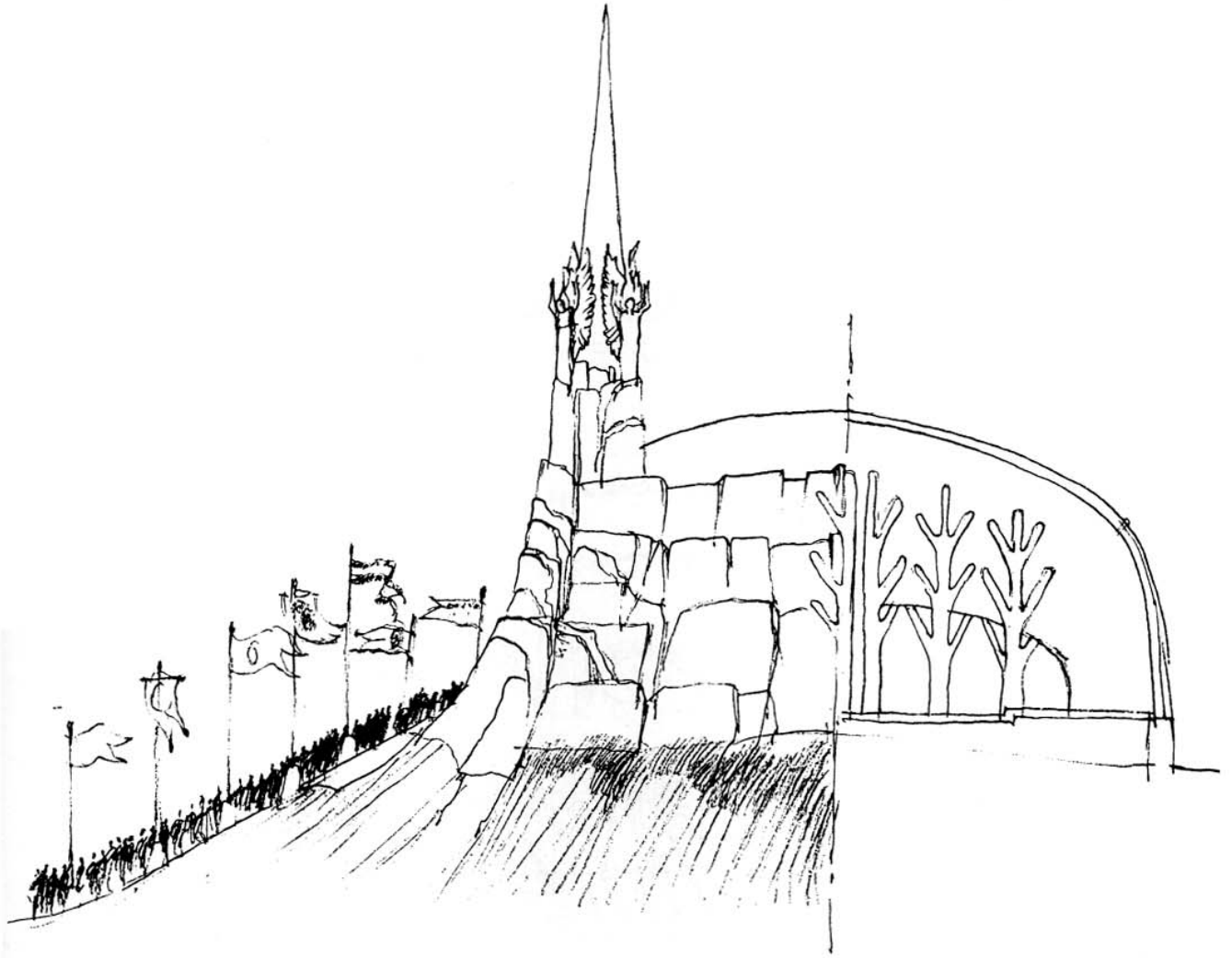
Maróth Miklós: Pontosan. Kutatási együttműködés, konferenciák; nem beszélve arról, hogy nemzetközi porondon együtt jelenünk meg. Az együttműködés kiterjedhet arra is, hogy ha az egyetem a keretszám miatt nem tud felvenni jó hallgatókat, akkor nem elküldi, hanem hozzánk irányítja át őket.

Országépítő: Az állami egyetemekkel összehasonlítva milyen a jelentkezők és a felvettek aránya a Katolikus Egyetemen?

Maróth Miklós: Erről most nehéz beszélni, mert minden oktatási intézménynél legalább az első évfolyamnak diplomáznia kell ahhoz, hogy beálljon a normális rend. Egy új intézménnyel szemben mindig van bizonyos fokú bizalmatlanság. Ráadásul, amikor kezdtünk, mi voltunk az egyetlen egyetem, amelyik tandíjat szedett, tehát sokszorosan hátrányos helyzetből indultunk. Idén pedig egy vadonatúj jelentkezési rendszert vezetnek be, ezért nincs reális összehasonlítási adat. Az bizonyos, hogy minden évben pót-felvételit kellett hirdetnünk, ám ezzel együtt mindig legalább kétszeres volt az arány, ami nem sok, mert minimálisan háromszorosnak kell lennie a jelentkezők számának ahhoz, hogy reálisan lehessen válogatni.

Országépítő: Ezt az oktatási tapasztalatok is igazolják?

Maróth Miklós: Mutatják. Van egy része a diákságnak, akik bárhol jól megállnák a helyüket, és van egy részük, akik nem olyan sikeresek; sokan ki is bukhatnak közülük. A kiadott diploma értéke azonban nem lehet alacsonyabb. Egyébként közismert, hogy a tudást számonkérő, magyaror-

szági felvételi vizsga nem ad a diákról reális képet. Ezt sok tapasztalat igazolja. Célszerűbbnek tartanám kezdetben tágabbra nyitni az ajtót, és utána szigorúbban szelektálni. Ez viszont egyszerűen helykérdés. A többi egyetemen hiába szeretnének, nem tudnak felvenni mondjuk kétszer annyi latinszakost, mert nincs több hely és nincs több szék. A jobb válogatás érdekében pedig a helyeket kell bővíteni.

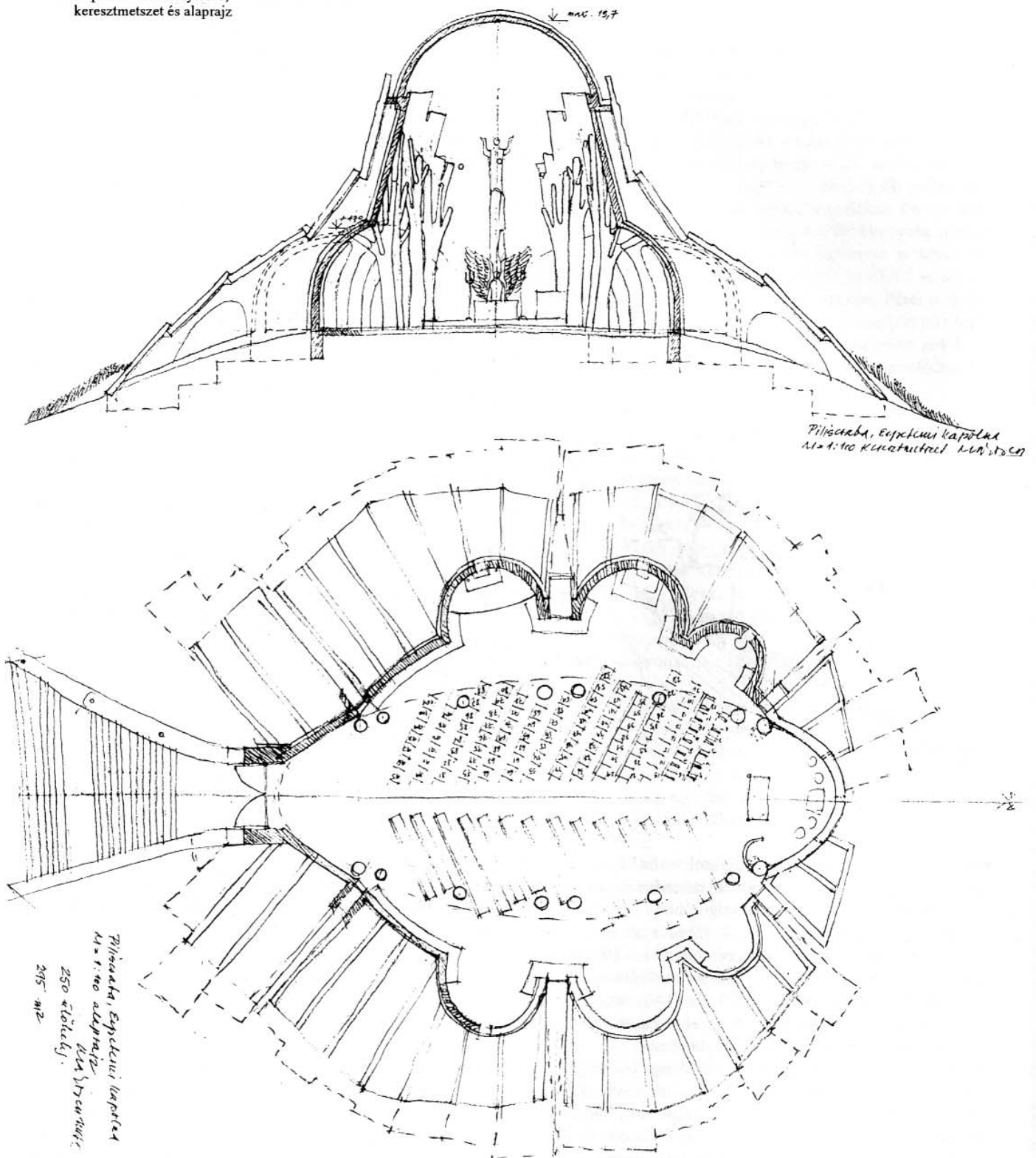
Van egy másik dolog is. Magyarországon folyamatosan, még most is a tervek bővületében élnek. Meg kell tervezni, hogy hány diplomásra lesz szükség, csak hogy nem lehet megtervezni. Egy pedagógiai főiskolán, ahol csak tanárképzés folyik, talán lehet tudni, hogy hány diplomásra lesz szükség, de egy bölcsészkaron nem. Ha ott végez valaki történelem szakon, az vagy tanár lesz, vagy miniszterelnök, vagy valami a kettő között. De ezt nem lehet kiszámítani; olyan nincs, aki ezt előre megtervezze. Bécsben például színháztudományt tanul kétezer diák, s az ő dolguk, hogy ezzel mit fognak majd kezdeni. Ha mást nem, hát mint feleség és anya, magasabb szinten csinálják a dolgukat, mint azok, akik semmit sem tanultak. Ez nem tervezés, hanem egyéni szabadság kérdése, hogy van-e egy embernek lehetősége, hogy egy egyetemen kipróbálja magát. A terv-

gazdálkodás bővületében élő közgazdászok erre a kérdésre sem tudnak választ adni. A mi létezésünk tehát az oktatás általános színvonalát emeli, a felsőoktatás helyzetét erősíti, és hozzájárul a képzés szabadságához.

Országépítő: Kérem, hogy röviden foglalja össze műszaki szempontból az egyetem létesítését és jelenlegi helyzetét.

Csiky Gábor: A Katolikus Egyetem Alapítvány 1990-ben kapta meg a huszonegy hektáros, Perczel Mórról elnevezett laktanyát, amely harminchét épületből állt. Az átvétel után első lépésben természetesen mindent felmértünk, és megrendeltük a beépítési tervet a Makonánál. Kiderült, hogy összesen öt olyan épület van, amit érdemes megtartani és felhasználni. A tanulmány természetesen csak a Bölcsészkar tudta figyelembe venni, mert maga az Egyetem csak 1993-ban kapott tanítási jogot, az Állam- és Jogtudományi Kar pedig csak egy éve kezdett működni. A területet ezért akkor csak az Alapítvány kaphatta meg, ma már per sze az Egyetemé.

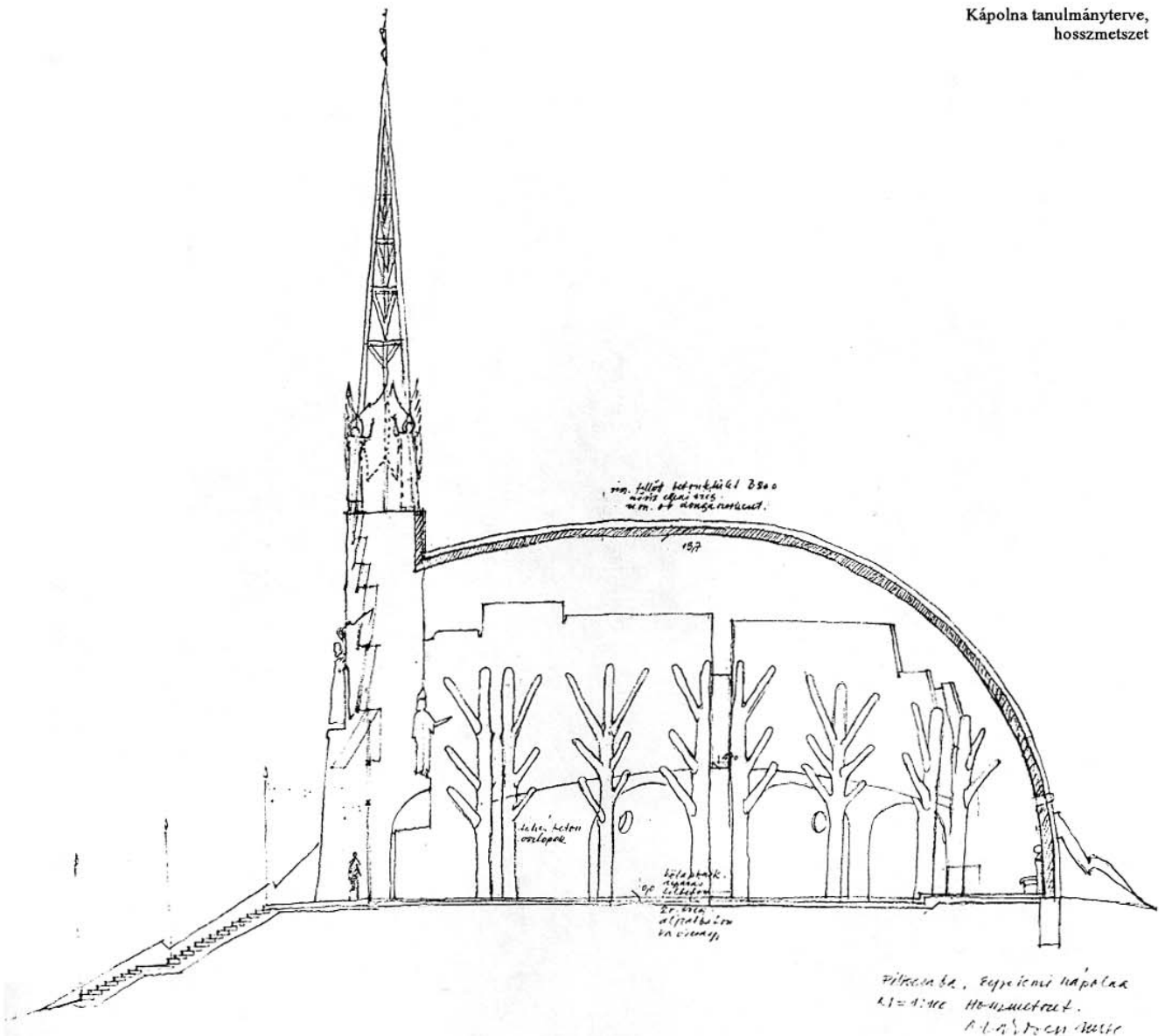
Kápolna tanulmányterve,
keresztmetszet és alaprajz

1993 végéig a pénzszerzéssel foglalkoztunk, folytak az előkészületek minden területen; műszaki területen is. A Makona ezalatt készítette az első három épület terveit, és közben – a teljes kapacitás figyelembe vételével – folyt az infrastruktúra tervezetése is. Először 1994-re kaptunk költségvetési támogatást az építésre; 280 milliót. 1994 elején történt meg az első kapavágás, és szeptemberben volt Pilis-

csabán az első évnyitó, 700 diákkal. Ezalatt került ide a teljes infrastruktúra és elkészültek a legfontosabb épületek; a refektórium a 700 adagos konyhával (Zsigmond László terve); valamint az oktatási épületek; az *Augustineum* (Siklósi József) és a *Catharineum* (Bata Tibor).

Ezzel párhuzamosan, de nem az Egyetem területén felépült két kollégium; a Szent Péter Leánykollégium telje-

sen újonnan, a Szent Márton Fiúkollégium pedig felújításal-bővítéssel. Az Egyetemnek ez már a harmadik éve volt; a két első évben a Ménesi úton kapott termeket, ahol most az Állam- és Jogtudományi Kar működik – szintén átmenetileg. Piliscsabán most már 1100 beiratkozott hallgató van, amihez növelni kellett a létesítmények számát; 1994-ben megépült egy új oktatási épület, az *Anselmianum* (Siklósi József), a főporta, és a régi vasúti típusúterv alapján készült egyetemi vasúti megálló (Csernyus Lőrinc tervei), amely a menetrendben *Pázmáneum* néven szerepel. Ideiglenes jelleggel fel kellett újítanunk néhány laktanyaépületet, amelyek még magyar építésűek voltak; a volt moziban és a laktanyai konyhában előadóterem van és van egy adminisztrációs épület is. Ezeket – mihamarabb erre lehetőségünk lesz – le fogjuk bontani. Most folyik a végleges dékáni hivatal építése (Zsigmond László). 1996 szeptemberére tovább kell bővülnünk; tervezzük a teljesen új oktatási épület, az *Ambrosianum* építését (Siklósi József); ez most van kivitelezői versenyztetés alatt, és a munkának tavasszal el kell indulnia.

Ha az új igények jelentkezésével kell is módosítani az eredeti beépítési terven, az egésznek a szelleme megmarad; az, hogy ne legyen sűrűn beépítve a terület. Ebben az évben fog eldőlni, hogy hová kerül a jogi kar és hogyan fogjuk az esztergomi épületünket hasznosítani. Bár a fejlesztést mindig a rendelkezésre álló pénz mennyisége határozta meg, és az összeg viszonylagosan csökkent, eddig pontosan sikerült a tervezés kezdetekor kialakított ütemezési tervet betartani.

Országépítő: Milyen forrásokkal gazdálkodik az Egyetem?

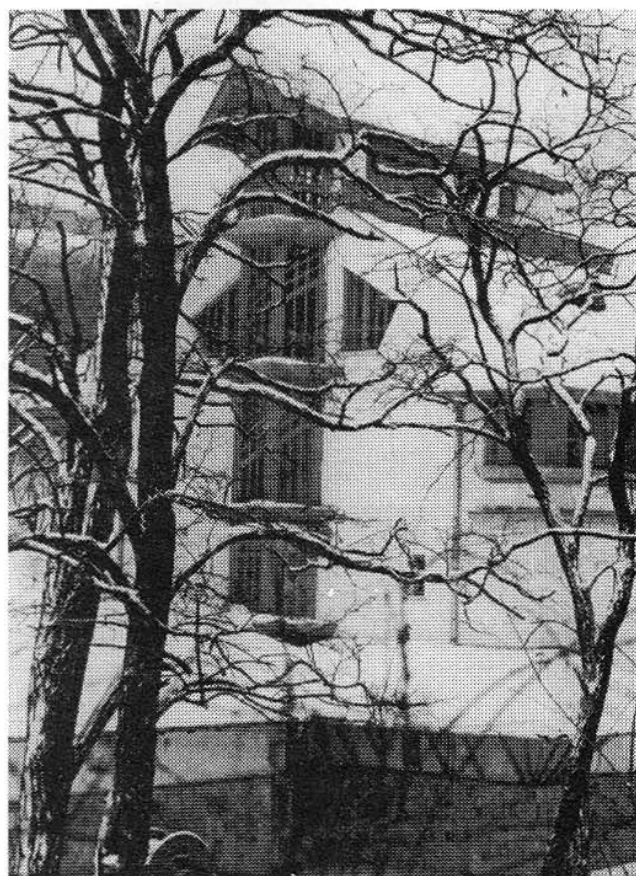
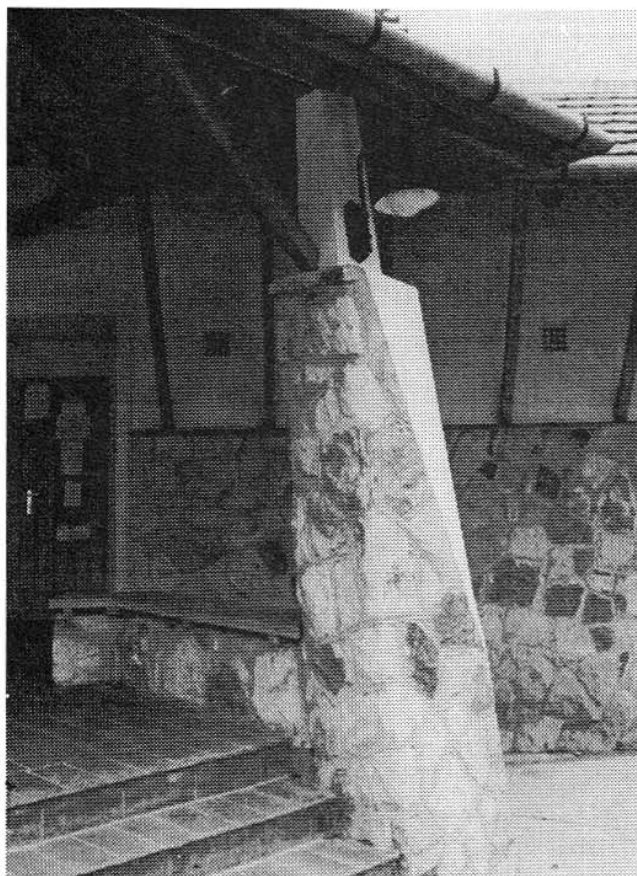
Csikó Gábor: Az üzemeltetés, fenntartás költségeiről itt nem beszélek, az nagyon bonyolult; csak a beruházásokról. A kormány a költségvetésben meghatározott összeget, idén 350 millió forintot juttat erre a célra. Emellett – elsősorban az Alapítvány közvetítésével – vannak egyéb források is, például pályázatok, adományok. Az Alapítványnak módjában áll megpályázni más kormányzati, minisztériumi forrásokat is. Így összesen további 50-100 millió forintra lehet évente számítani. Költségvetési támogatást az első években nem kaptunk, viszont majdnem kaptunk pénzt a

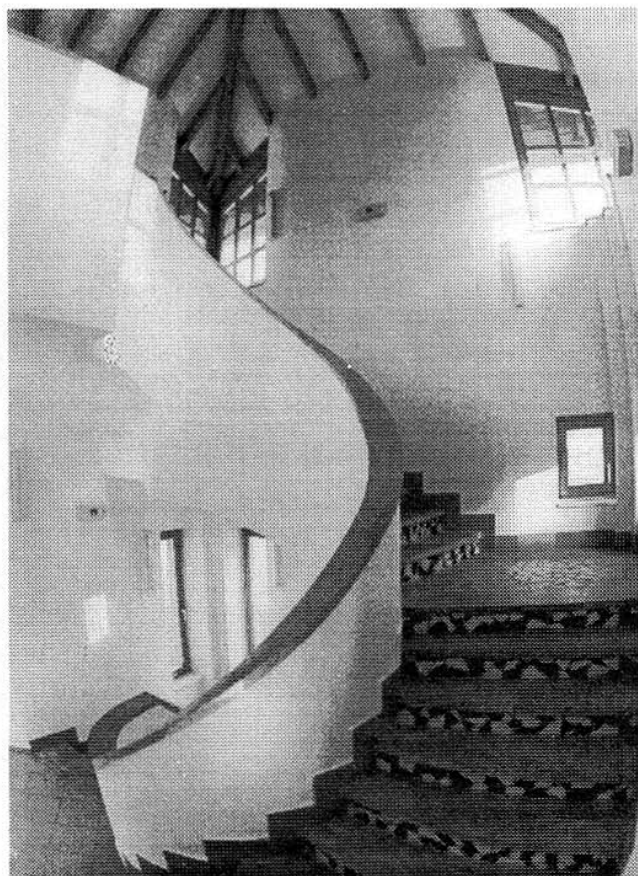
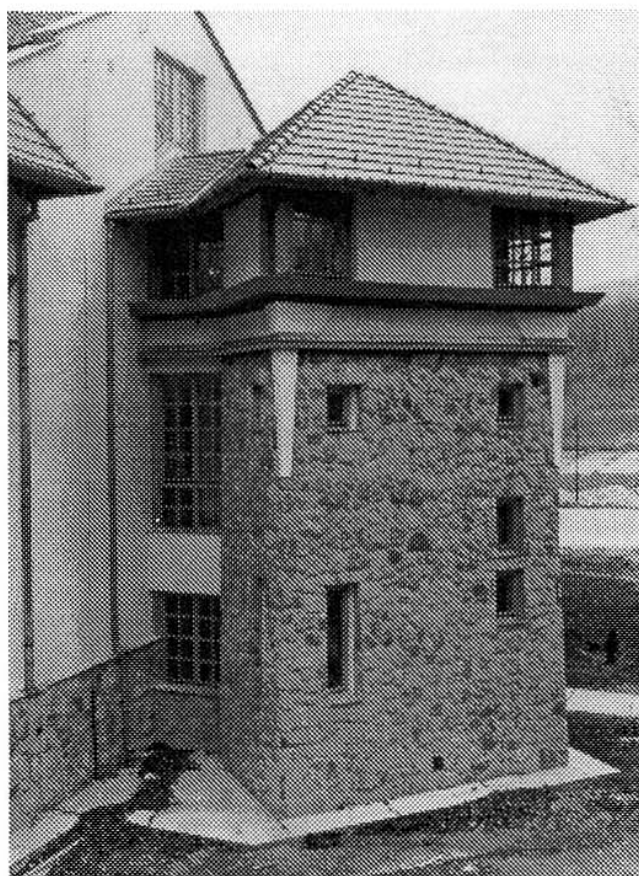
Katolikus Egyetem, refektórium és konyhaépület, építész: Zsigmond László (fotó: Gerle János)

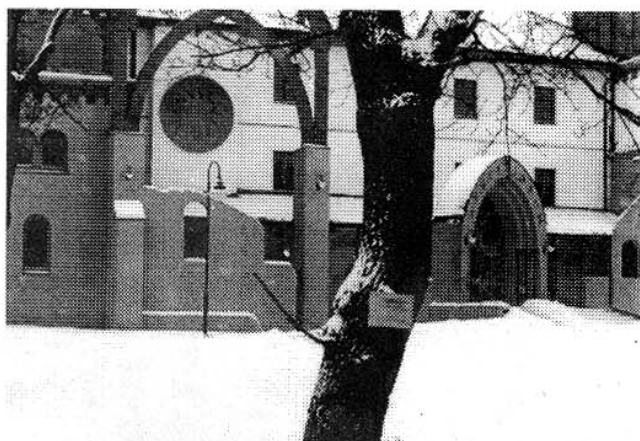

Katolikus Egyetem, *Catherineum* oktatási épület, építész: Bata Tibor (fotó: Szántó Tamás; téli kép: Gerle János)

NATO-tól, miután volt laktanya békés célú hasznosítása címén lehetett náluk pályázni támogatásra. 1994-ben és 1995-ben egyaránt 280 milliót kaptunk a költségvetésből, de ez a második alkalommal nemcsak kevesebbet ért, hanem sújtott bennünket az ÁFA-kötelezettség is, ami miatt alig maradt pénzünk a beruházásokra. Idén a fejlesztési terveink alapján 623 milliót kértünk. Tovább kell lépünk, mert akik elkezdték a tanulmányaikat, azok be is akarják fejezni, és ehhez egyelőre új helyekre van szükség.

A versenyeztetés révén különböző kivitelezők építették az épületeket. Az első évben különösen sok munka folyt egyidejűleg a területen; volt, amikor hét kivitelező háromszáz munkása dolgozott itt egyazon napon.

Országépítő: Esztergomban milyen lehetőség kínálkozik az Egyetem fejlesztésére?

Csiky Gábor: Véglegesen erről még nem tudok mondani; lehet, hogy az Állam- és Jogtudományi Kar költözne oda, de ez annak a függvénye, hogy milyen gyorsan lehet felújítani az épületet, amelyet az Egyház ott átadna nekünk. A Bazilika melletti, enyhén szólva romos épületről van szó. Ezért mi most egyelőre azon dolgozunk, hogy ideiglenes helyet találjunk a jogi karnak. Az esztergomi műemléképület egyházi tulajdonban van, de a funkciójáról még nincs végleges döntés.

Országépítő: A Szentkirályi utcában milyen építkezés folyik?

Csiky Gábor: Ott az Egyetem végleges központja lesz. Ez az eredetileg egyházi tulajdonban volt épület kárpótlás útján került vissza az Egyházhoz; ott volt régen a Szent István Társulat, és az ő nyomdájuk működött az épületben. A

katolikus püspöki kar ezt az épületet jelölte ki a Pázmány Péter Katolikus Egyetem központjául. Ez egészen új dolog, az épület átvétele is elhúzódik még egy darabig; jelenleg még működik benne a Franklin Nyomda. Az Egyetem csak szakaszosan tudja majd átvenni, de a Rektori Hivatal néhány helyiségbe már beköltözött. Szeptemberben viszont ott kellene elhelyeznünk a joghallgatókat, különben nem tudunk új évfolyamot indítani.

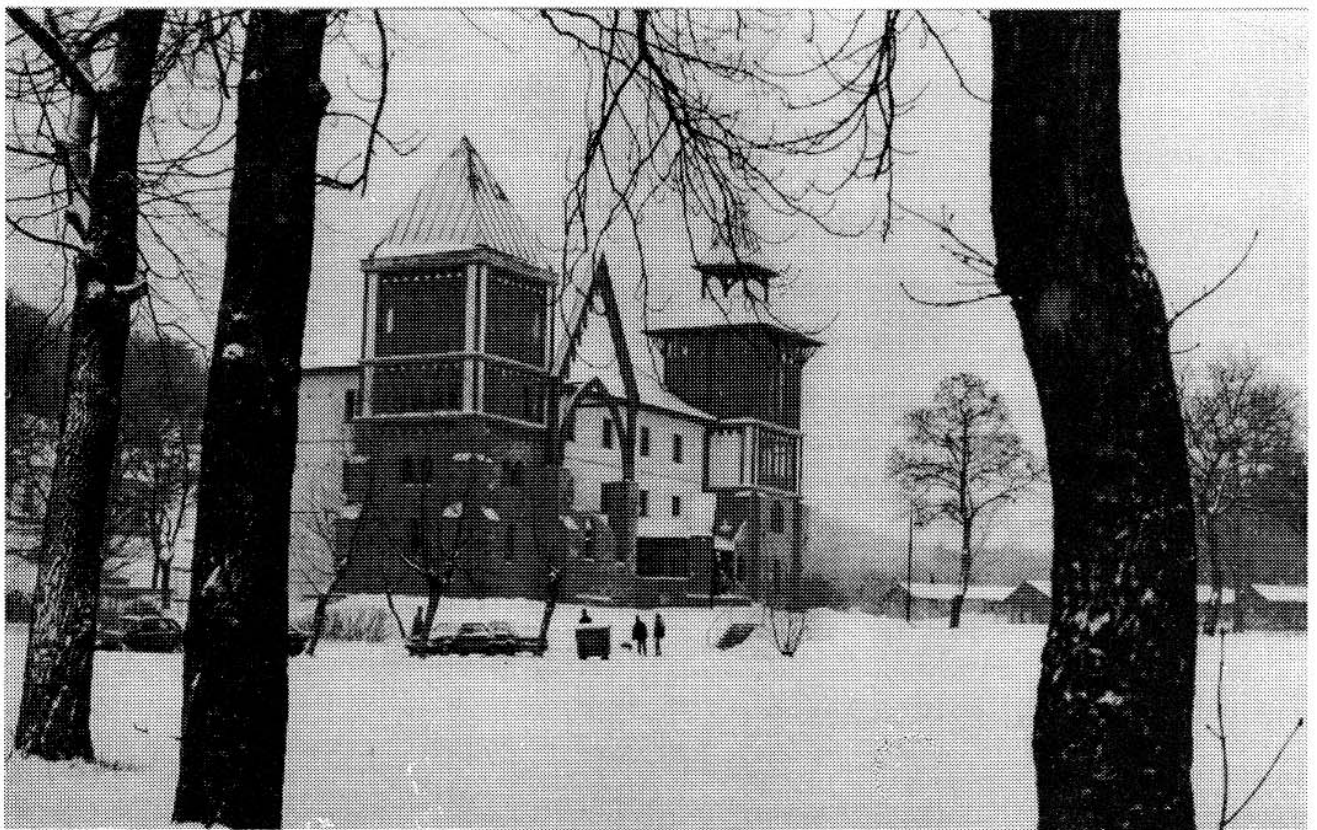
Országépítő: Az épületben korábban is volt nyomda; az most ott megszűnik?

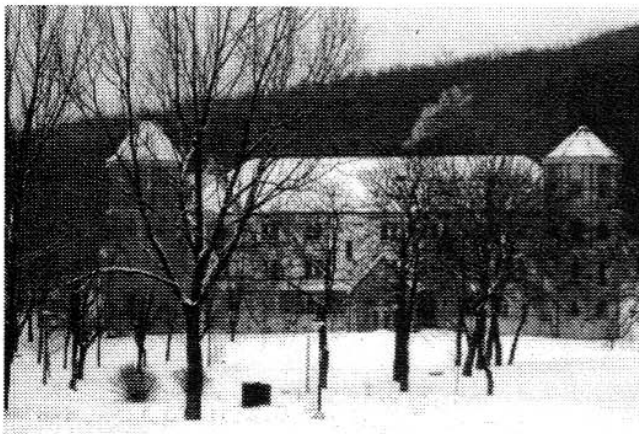
Csiky Gábor: Pontosabban fogalmazva: az épület nagyobb része lesz a rektori hivatal, a többi a Szent István Társulaté, és hogy az Egyház kíván-e ott nyomdát működtetni, arra én most nem tudok válaszolni.

Országépítő: A Teológia a jelenlegi helyén marad?

Csiky Gábor: A Hittudományi Karnak nem a jelenlegi az igazi helye, csak befogadta évekkel ezelőtt a Szeminárium, hiszen a saját épületéből, az Eötvös Loránd Tudományegyetem mai helyéről kiszorult. Miután a Hittudományi Karnak sikerült a Veres Pálné utca 24. sz. alatti, a jelenlegivel szomszédos épületet megszereznie, most ezt kellene átalakítanunk, hogy véglegesen ideköltözhesse. A probléma ott van, hogy ez kiemelt műemlék, és nem egyszerű az átalakítás; valószínűleg három évet vesz majd igénybe, tehát ez a kar is átmeneti állapotban van. A kar épp hogy elfog férni ezen az új helyen, mert létszáma az utóbbi években erősen megnövekedett; nem az a része, amelyik a papképzést szolgálja, hanem a világi tagozat, a hittanári iskola.

Országépítő: Az említett célokra van további költségvetési támogatás?

Csiky Gábor: A Jogi Kar építésére lesz, de magát a kart csak néhány héttel ezelőtt ismerték el, tehát az 1996-os költségvetésbe erre a célra még nem lehetett semmiféle tételt beépíteni. Reméljük, a következő évi költségvetésből már részesülni fog. A Hittudományi Karra ez nem vonatkozik; azt nem úgy kezelik, mint a többi, mert ott nem világi oktatás folyik, így állami támogatást nem kaphat, pedig – mint mondtam – nem csupán papképző intézmény. A Rektori Hivatal építése a karokat fogja terhelni.

Országépítő: Ön személy szerint valamennyi említett beruházás ügyeit intézi?

Csiky Gábor: Igen, ez most így van; most állt fel az Egyetem Főmérnökségének nevezett szervezet.

Országépítő: Milyen létszámmal működik a Főmérnökség?

Csiky Gábor: Azok az emberek dolgoznak itt, akik az elmúlt években a saját főállású munkájuk mellett kizárólag lelkesedésből csinálták ugyanezt. Összesen öten vagyunk erre a feladatra, az ötből hárman nyugdíjasok és félállásban dolgoznak.

Országépítő: Mire terjed ki a munkájuk?

Csiky Gábor: Mindenre, amit a terv kiigyalásától a garanciális bejárás befejezéséig el lehet végezni. Ha figyelembe veszi, hogy évente körülbelül félmilliárd forint értékű beruházást végzünk, ez nem kis teljesítmény. Mi a kezdet kezdetétől itt vagyunk, amióta megszületett az ötlet, amiben a fő érdem Maróth dékán úré és Erdő Péter professzor úré. Én ott voltam, amikor a honvédség átvette a laktanyát a szovjet csapatoktól.

Országépítő: Hogyan került Ön akkor ide?

Csiky Gábor: Nagyon egyszerűen: az egyik, hogy itt lakom. Azóta vagyok benne a dologban, amióta az említett urakkal egyeztetve sikerült valóra váltani az elképzelést, hogy az Egyetem egyik kara Piliscsabán legyen. A laktanya ilyen célra való átvétele tárcaközi bizottsági üléseket tett szükségessé, és mint volt állami tulajdon, önkormányzati tulajdonba került volna, amiből az következik, hogy az önkormányzat és a Katolikus Egyetem közös munkája, hogy laktanyából egyetemi tulajdon lett. Én akkor már önkormányzati képviselő voltam, ugyanakkor tagja az Alapítványnak is, így a munkában mindkét oldalról részt vehettem.

Országépítő: Ön továbbra is képviselő?

Csiky Gábor: Igen.

Országépítő: Hogyan éli meg Piliscsaba lakossága, hogy a falu határában ilyen gyorsan kinőtt a földből egy egyetem? Ilyesmire világviszonylatban sincs példa.

Csiky Gábor: Megviselte a községet, hogy finom legyenek. Amikor hosszas tárgyalások után eldőlt, hogy az Egyetem Piliscsabán lesz, hallatlan volt a lelkesedés. El se lehet képzelni, milyen volt, amikor a TV Híradó bement a hírt. Aztán ahogy múlt az idő, jöttek a különböző terhek. Először persze az előnyök, hiszen az Egyetem tette lehetővé, hogy Piliscsabán ilyen gyors ütemben megtörténjen a teljes közművesítés. Idén fejeződik be az utolsó mozzanat, a csatornázás is. Az Egyetem segítette hozzá a községet a gázhoz, inspirálta a telefon-fejlesztést, a kábeltévé-fejlesztést, szóval az összes közművet. Az építkezés viszont kellemtlenségeket jelentett; az utak használatát, sarat, felfordulást. A diákok, tanárok jelenléte egyrészt ösztönzi a szolgáltatások fejlesztését, másrészt azonban nehézségeket is jelent; mindenhol állandó járkálás van, és zsúfoltak a buszok.

A kollégiumi férőhelyek hiánya miatt létrejött a falukollégium; több száz diák lakik házaknál. Ez az országban egyedülálló. A szállásadók egyesületbe tömörültek, s ez kötött megállapodást az Egyetemmel, hogy fenntartja a falukollégiumot. De a községben a meglévő két diákszálló mellett további négy fog épülni, és egy további a campus területén is. Ez soknak tűnik, ám ezek nem nagy kollégiumok. A fenntartó nem az Egyetem. Fontos, hogy az Egyeteméhez hasonló legyen a kollégiumok szellemisége is. A már működő diákszállók egyikét az Egyházközségi Nővérek Társasága tartja fenn, s más szerzetesrendek építik az újabbakat. Erre jó lehetőség van, mert a kollégiumok főleg a község klotild-ligeti részén létesültek, ahol a háború előtt több szerzetesrend működött; kórházat, szívszanatóriumot tartottak fenn, a kárpótlás révén pedig sikerült őket ide visszahívni és felkérni erre a most legszükségesebb feladatra.

Anselmianum, oktatási épület – tervező: Siklósi József; a sötétebb tónusú részek az új bővítmények. (fotó: Gerle János)

Országépítő: A községen belül milyen elképzelés szerint történik a kollégiumok telepítése?

Csiky Gábor: Elfogadott rendezési terv szerint. Az igényekkel évekkel ezelőtt tisztában voltunk; a tervek most kezdenek beérni.

Országépítő: Tervezőként kik dolgoznak a Makona mellett az Egyetemnek? Az egyetemi campus arculatát igen erőteljesen meghatározzák a Makona tervei. A további épületek esetében hogyan, miféle tervezőket választottak? A kollégiumok tervezését például az egyes szerzetesrendek végeztetik?

Csiky Gábor: A község területén épülő létesítmények esetén az önkormányzat műszaki irodája szabja meg a feltételeket. Ezek szigorúbbak, mint amilyeneket a campus területén érvényesítünk, amibe viszont nem nagyon szólnak bele. A községet két dolog motiválhatja: egyrészt a saját, már nagy gyakorlattal rendelkező tervezőik közül választanak; ez az egyetemi építkezésekre nem vonatkozik. Három éve mi az első kollégiumot megversenyeztettük, és igyekszünk, hogy ne nagyon változzon meg az a kép, amit az első és a második épületnél az önkormányzattal egyetértésben kialakítottunk. A tervezető a tulajdonos szerzetesrend volt, de a teljes lebonyolítást az egyetemi funkció miatt a Főmérnökség vállalja, mintegy a szerzetesrendek helyett. A legtöbb esetben meglévő villák átalakításáról, bővítéséről van szó. Mi foglalkozunk a szerzetesrendeknek az Egyetemtől független beruházásaival is.

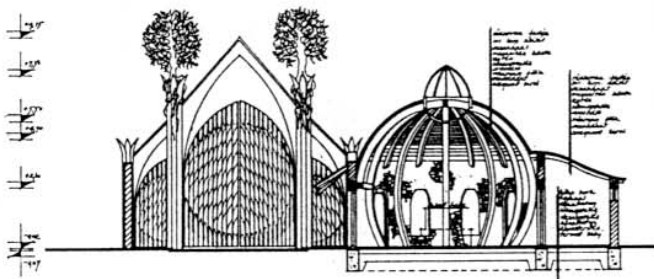
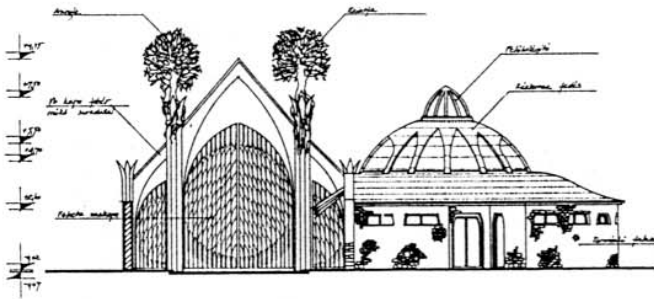
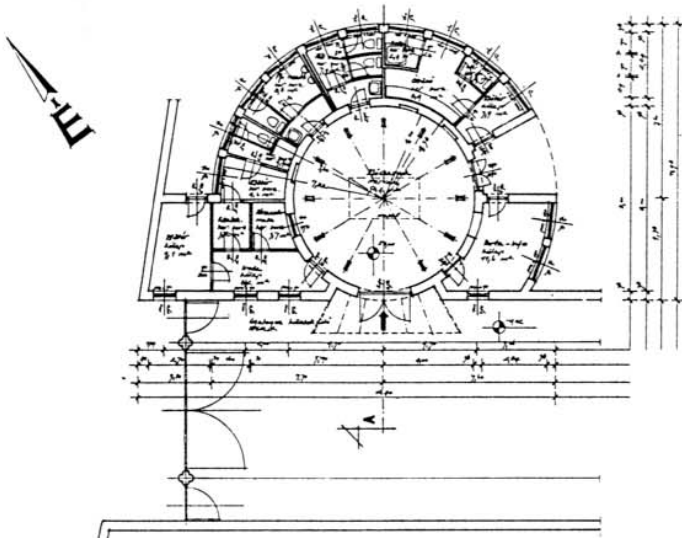
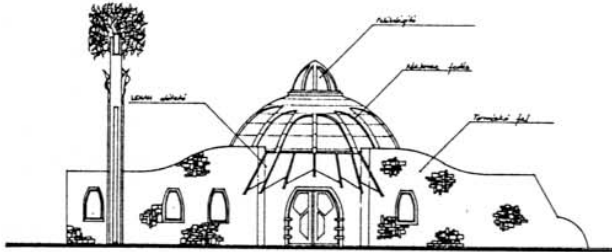
Piliscsaba arról lett híres, hogy egyetlen községen belül van katolikus óvoda, katolikus iskola, katolikus gimnázium, katolikus egyetem, és most már katolikus kollégiumok sora is. Ilyen nincs több a világon. Most volt itt látogatóban a Vatikán nevelési minisztere; ő sem tudott hasonlót említeni. A Pázmáneum a Katolikus Egyetemek Világszövetségének tagja. Az első tanévnyitón e szövetség elnöke, a leuveni egyetem rektora köszöntötte az intézményt.

Országépítő: Milyen kulturális lehetőségek jöttek létre a községben az Egyetem hatására?

Csiky Gábor: Sokkal gyorsabban épül az Egyetem, mint amilyen gyorsan fejlődik a községben a szolgáltatás. A község nem rendelkezik olyan pénzügyi feltételekkel, hogy a mindennapok gondjai mellett rendkívüli feladatokat vállalhatna.

Országépítő: A magánvállalkozások területén sem indult meg a fejlődés?

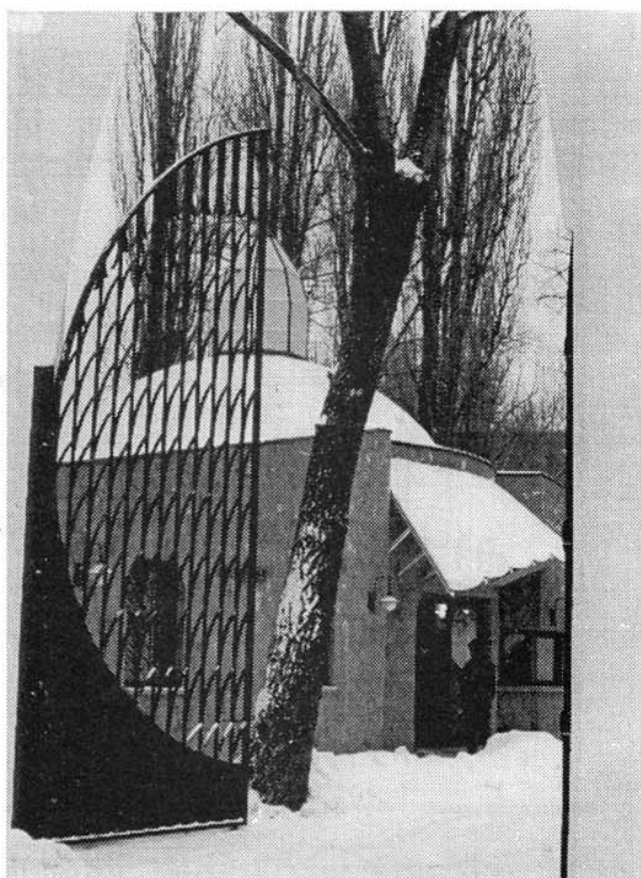
Csiky Gábor: De, az megindult. Új vendéglátóhelyek nyílnak, de a község csak most kezd ráébredni arra, hogy az Egyetem jelenléte milyen lehetőségeket jelent. Tulajdonképpen nem nagyon hitték el az emberek, hogy az ötlet megvalósul. Sokan még az első évnyitó előtti augusztusban is megesküdtek volna rá, hogy nem lesz belőle semmi.

BESZÉLGETÉS A TERVEZŐKKEL

Siklósi József, az épülő Ambrosianum tervezője: A beépítési terv két, egymás melletti átalakított épület között tartalmazott egy további oktatási célú épületet, de lényegesen kisebb alapterülettel, mint amire most igény volt. Ugyanígy megváltozott a programja a vele szemben épülő Auditorium Maximumnak is, amelynek terveit Makovecz Imre is a megnövekedett igényekhez alkalmazkodva készítette el. Az *Ambrosianum*-ban nyelvi tanszékek lesznek, tehát ott csak kisebb, szemináriumi termekre van szükség. Az Egyetem kérésére biztosítani kellett a fedett kapcsolatot a kétoldalt már használatban lévő épületekkel. Ez a két tornyos épület a területen erősen meghatározó; arányaikban, jellegükben hasonlítanak egymáshoz, részletformáikban azonban erősen különböznek, ezért közöttük csak egy semleges tömeg képzelhető el. A tervezett épület olyan, mintha a terep emelkedne fel, és alatta volna maga az új ház. Így épületként nem konkurál az *Augustineummal* és az *Anselmianummal*. Az eredeti elképzelés az volt, hogy az új épület legyen fűvel borítva, de az Egyetem műszaki vezetése ez elől mereven elzárkózott. Ezért a szemben lévő épülethez hasonlóan itt is fémlemez-fedés készül.

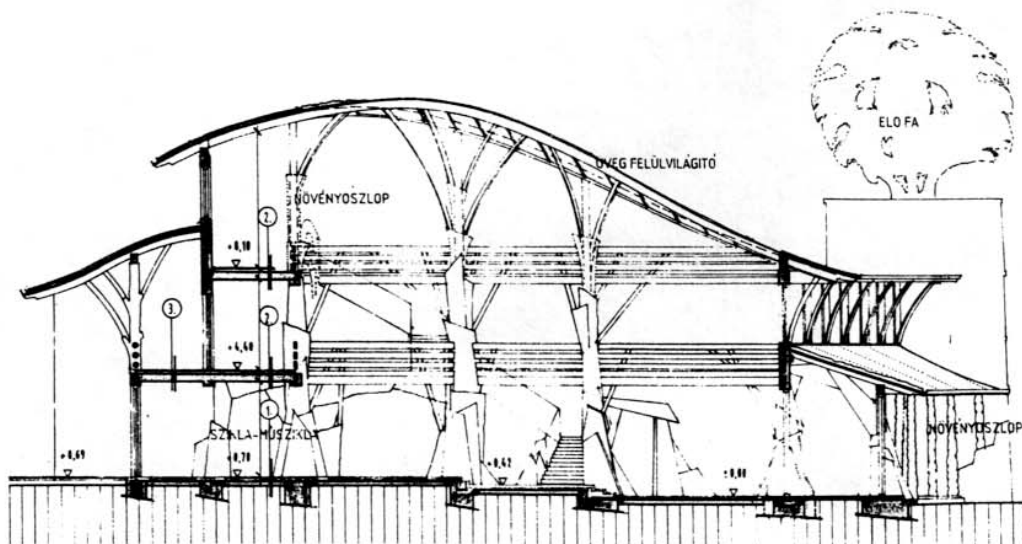
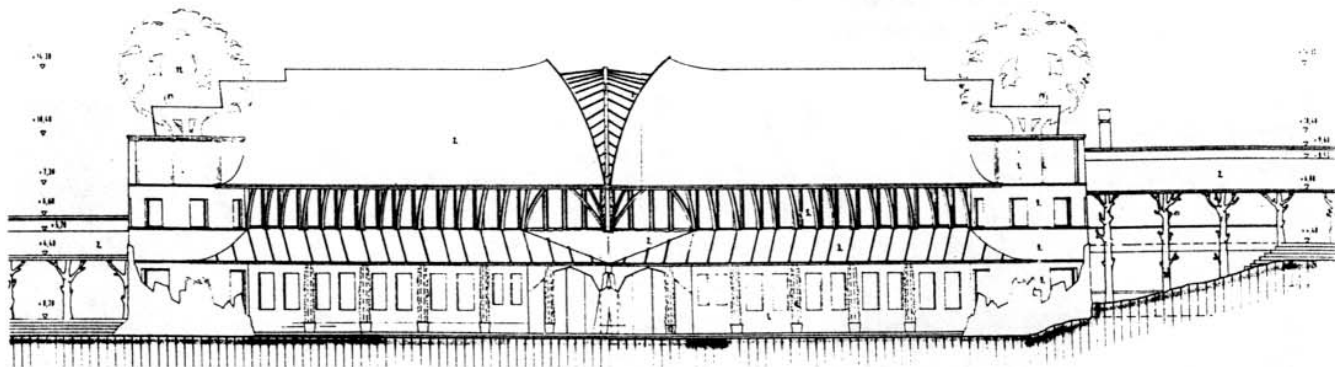
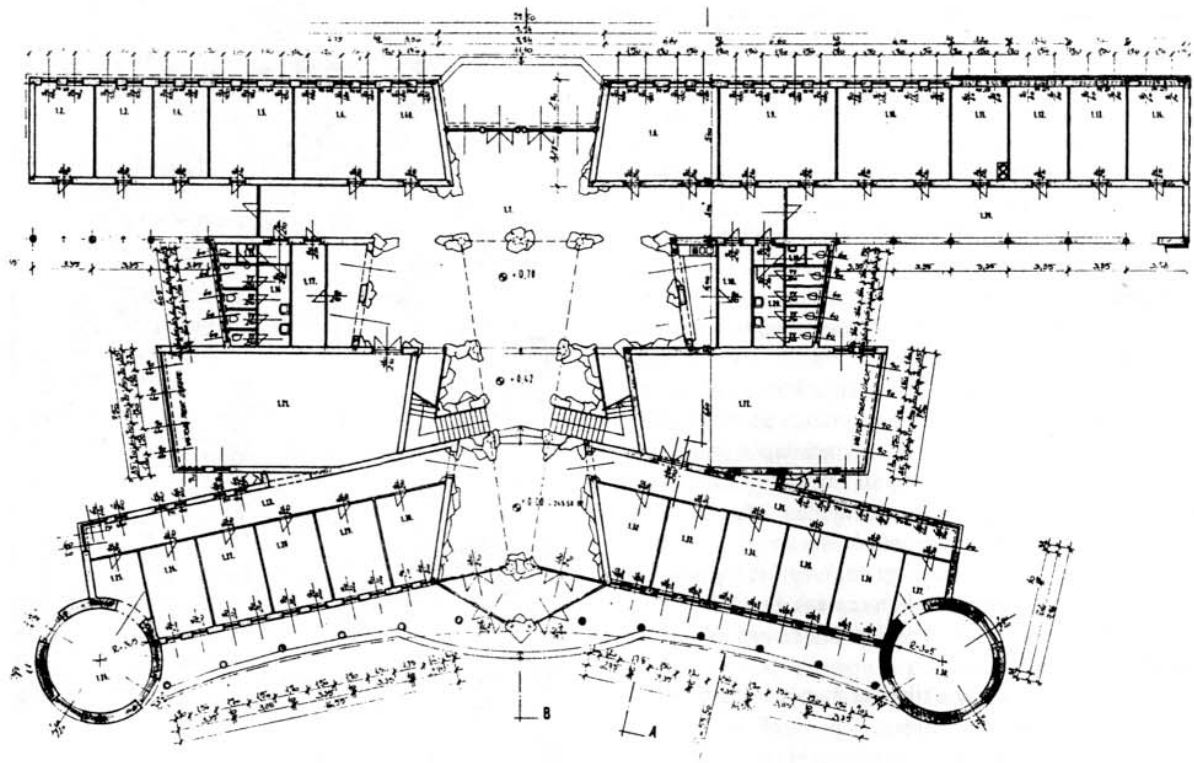
Az *Ambrosianum* egy sziklabarlang-szerű aulával készül, erre szerveződnek az oktatási helyiségek, amelyek nagyon egyszerűek. A felemelt talaj alatt tehát a közös tér egy barlang képzetét kelti, amelyben a nyílások, a világosság felé egyre több és több az élő növény; a vasbeton oszlopokat például preparált földréteg borítja, amelyből gazdagon burjánzanak elő a növények.

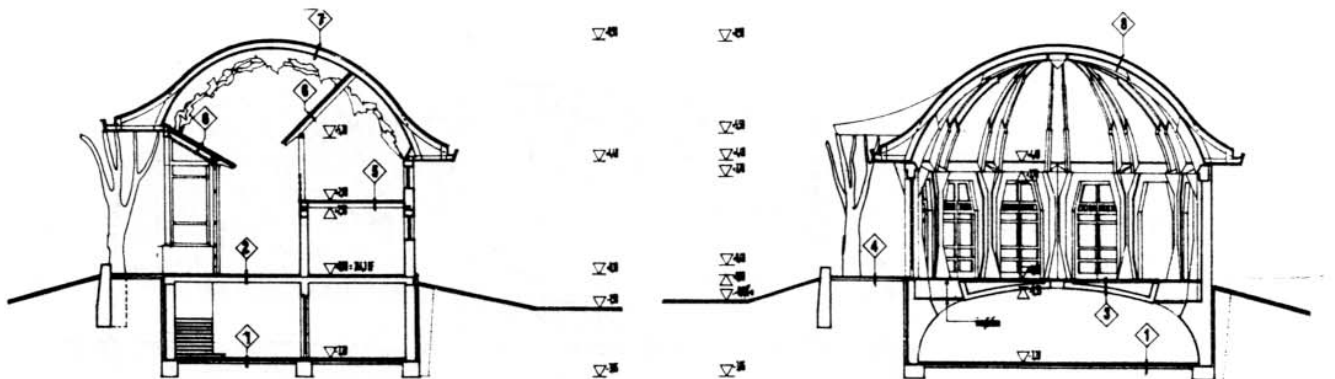
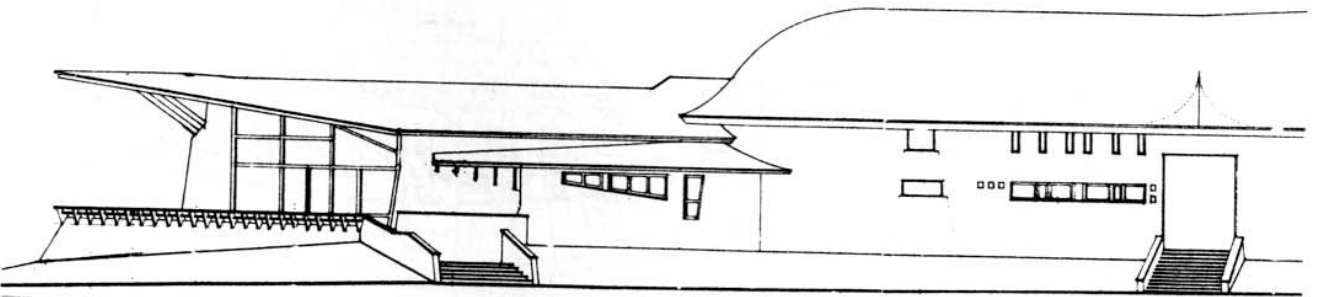
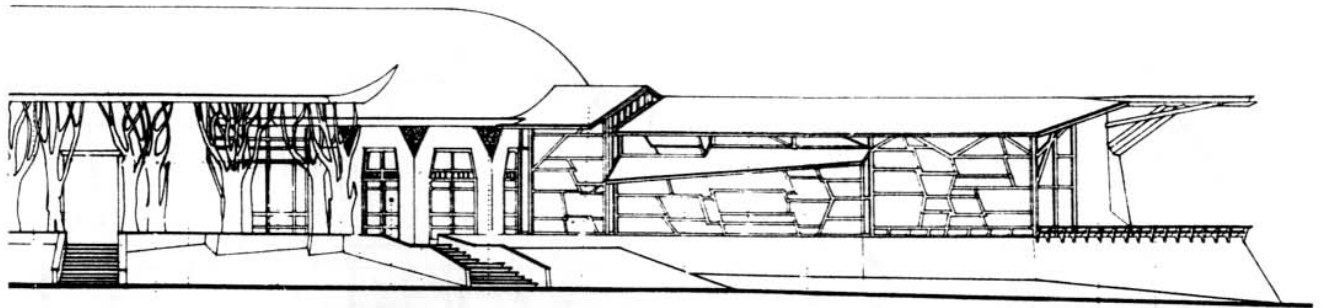
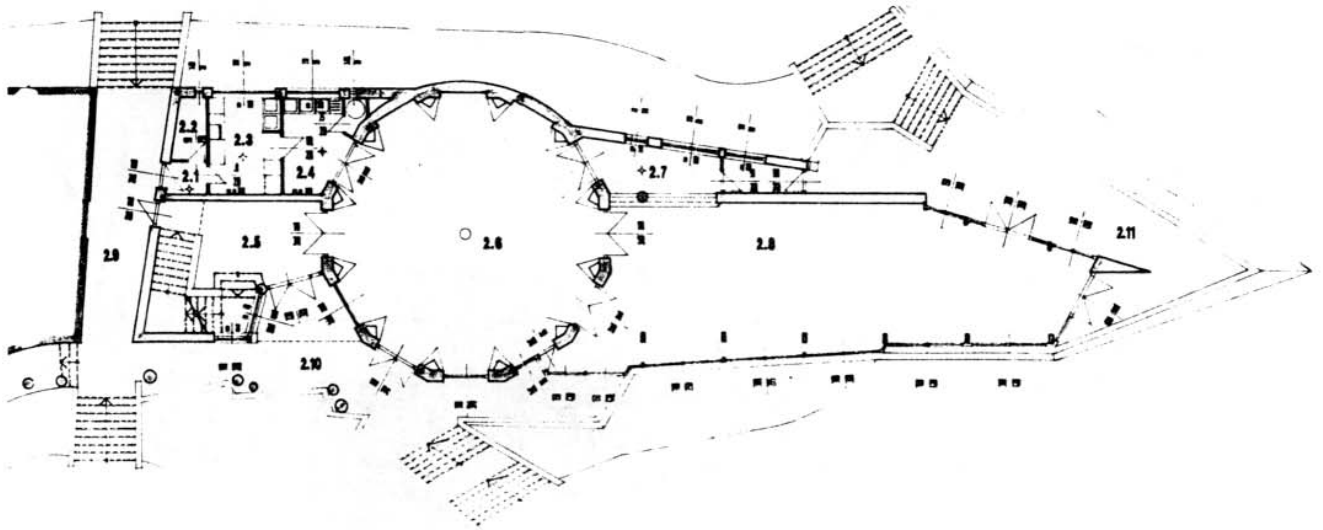

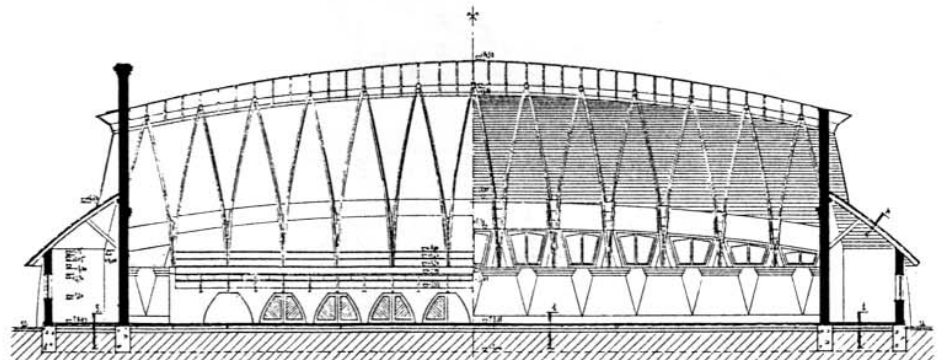
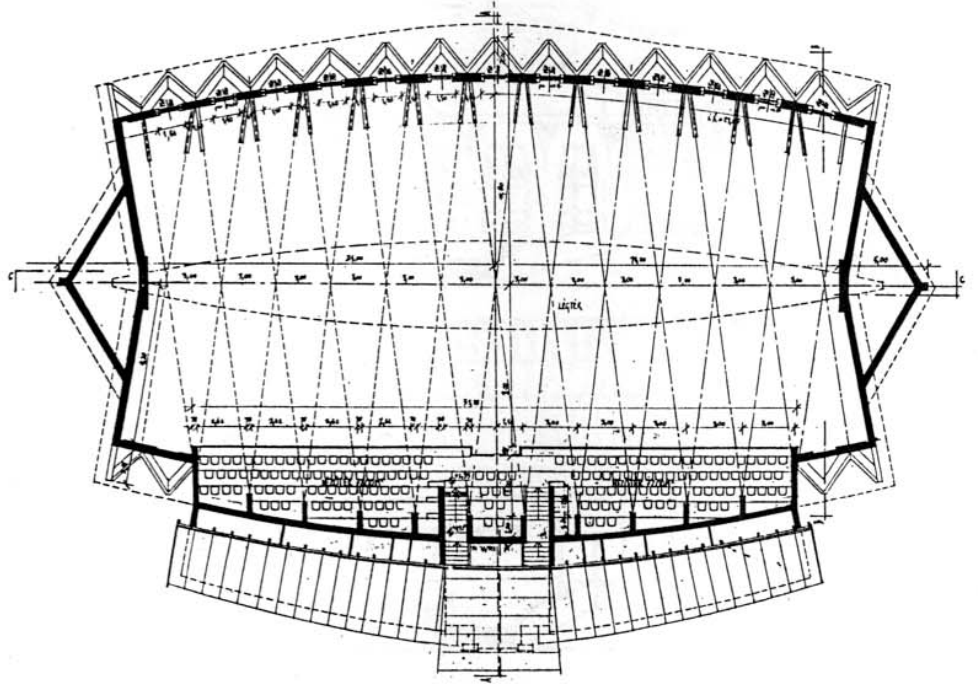
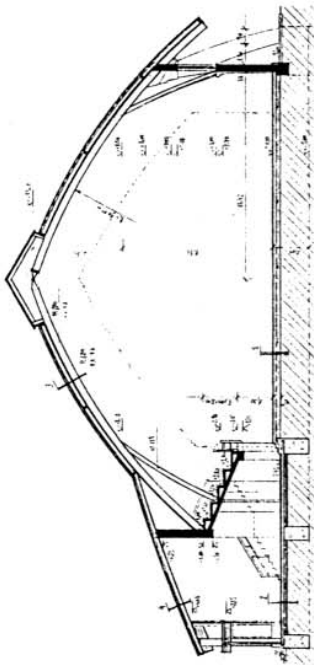
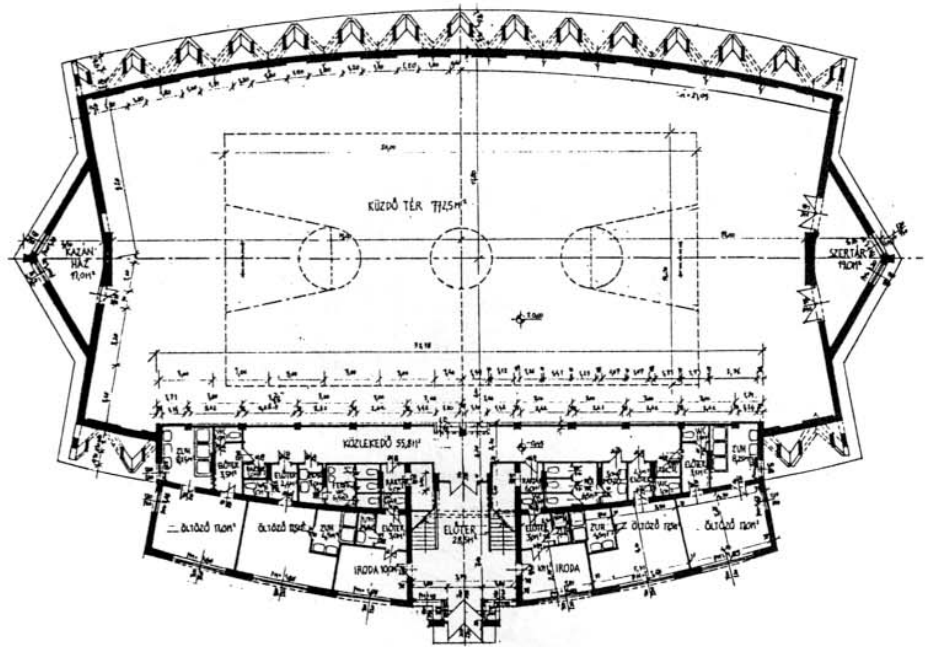
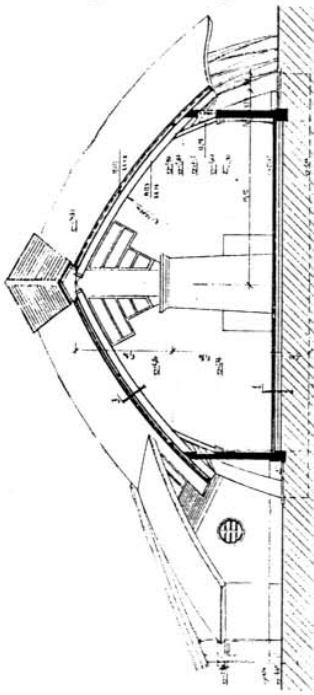
A kapu és a portaépület (fotó: Gerle János)

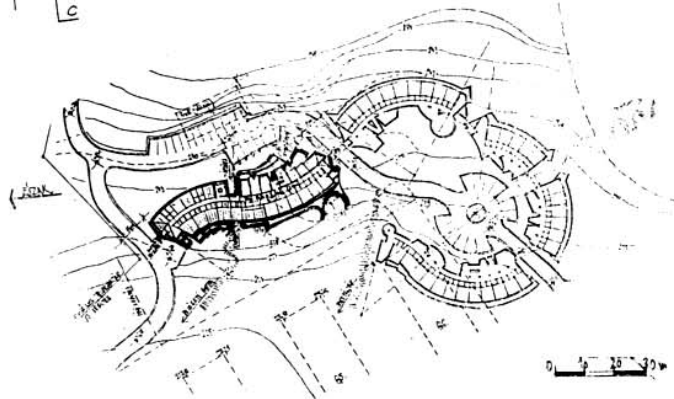
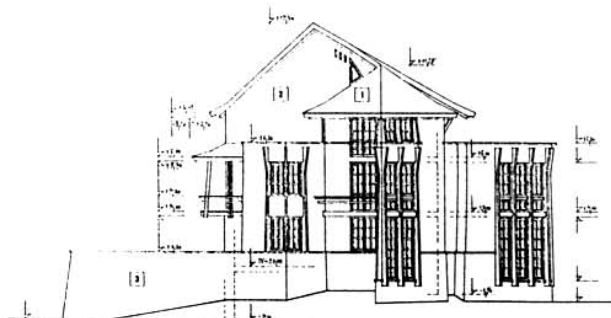
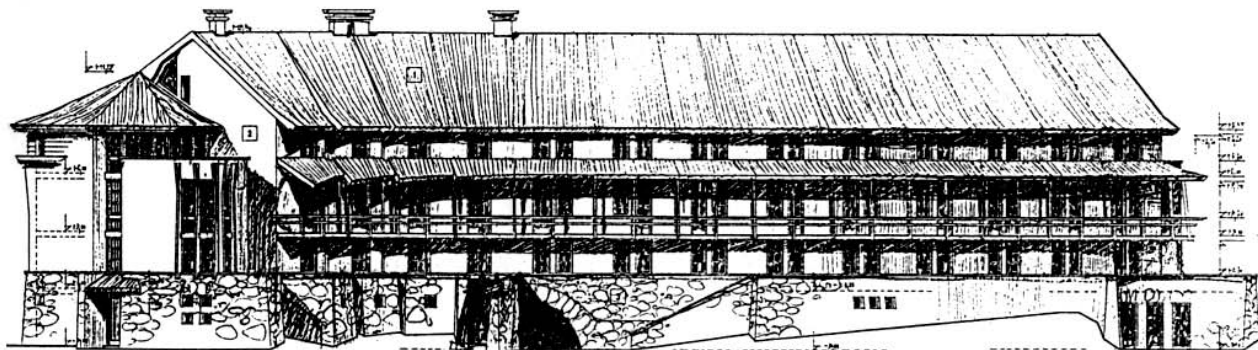
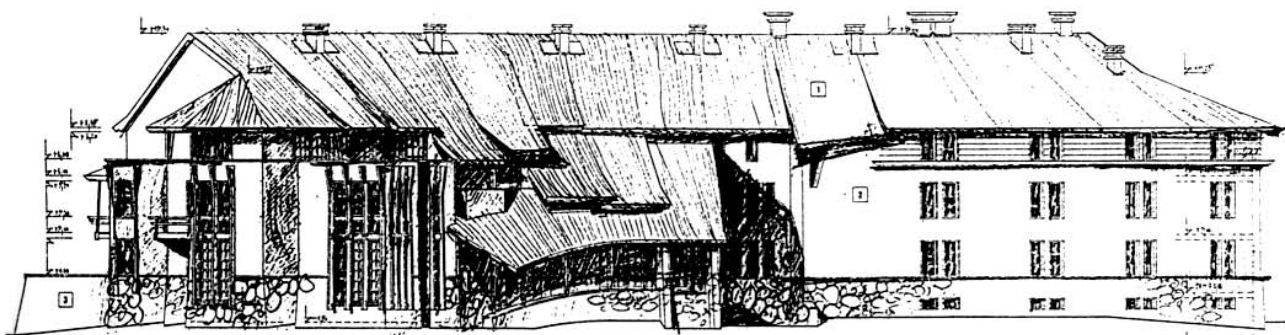

Az új oktatási épület, az Ambrosianum terve; alaprajz, homlokzat és keresztmetszet az épület tengelyében – építész: Siklósi József

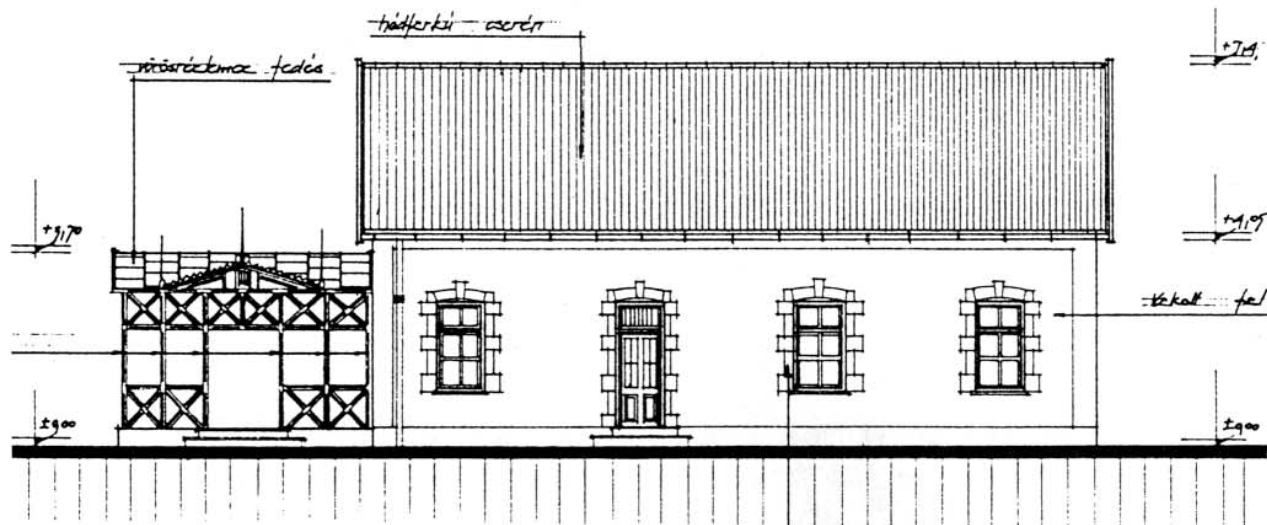

A Pázmáneum új vasútállomásának terve – építész: Csemyus Lőrinc. A terv a MÁV egykori negyedosztályú állomása típusterve, az itt állott klotildligeti megállóépület alapján készült; a nyitott váróhelyiség még nem épült fel. Az állomás belseje a régi típustervtől eltérően egy nagy nyitott fedélszékű váróteremből és a szükséges hivatali helyiségekből áll.

Országépítő: A területen még megtalálható a katonai jelenlét sok maradványa; használaton kívüli raktárak, romos épületek. Vannak átmenetileg hasznosított épületek is. Számítani lehet arra, hogy a laktanya efféle emlékei teljesen el fognak tűnni az Egyetem területéről?

Siklósi József: Ez számunkra is konfliktusforrás az Egyetemmél való kapcsolatban. Összesen négy olyan régi épület van, amelyet jelenleg használ az Egyetem. Az egyik végleges hasznosítására, átalakítására már kaptunk megbízást; ez a beépítési koncepcióval összhangba hozható. A most nagyteremként használt konyha a beépítési terv szerinti könyvtár helyét foglalja el; elbontásához a nagyelőadónak meg kell épülnie. Az istállók, harcokocsiszínek egy részét a kapuhoz közel az Egyetem bérbé adta; a pénzre nyilván szükség van, de a környezet képét igen elcsúfítja. Ígéretünk van arra, hogy ezek a zavaró elemek lehetőség szerint eltűnnek, de egyelőre minden fillért az új építkezésekre fordítanak. A két, most épülő ház közötti terepet mindezenre véglegesen rendezni kell; beültetni, burkolni, mert ez lesz a valódi központ.

Országépítő: Erre elkészült már a kertészeti terv?

Siklósi József: A beépítési terv szintjén készült egy kertészeti tanulmányterv is (a munkát a Pagony Bt. végezte), a központi területre most készül a kiviteli terv, aminek megvalósítása benne van a beruházási programban.

Országépítő: A területre más beruházás is készül?

Siklósi József: Van egy nyúlvány, amelyikről később derült ki, hogy szintén az Egyetem területéhez tartozik; ott szolgálati lakások épülnek egy piliscsabai építész tervei szerint.

Országépítő: Hogyan illeszkedik építészeti koncepciótokba ez a terv?

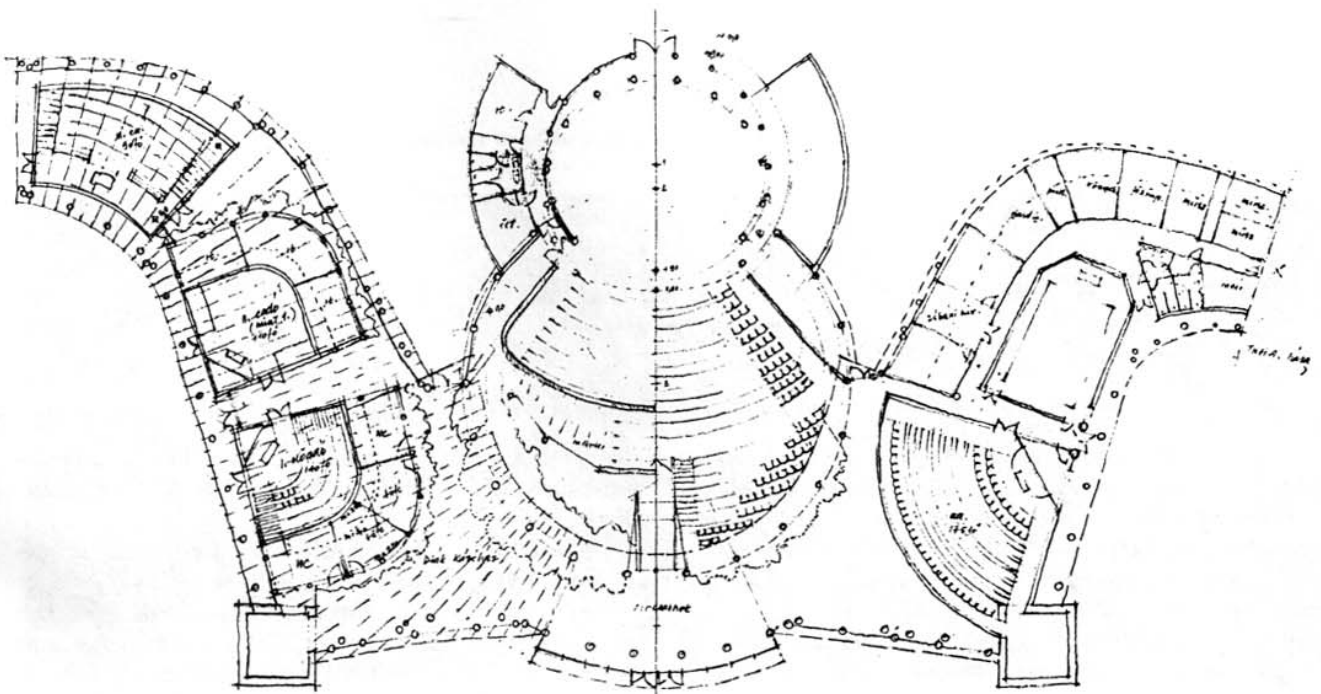
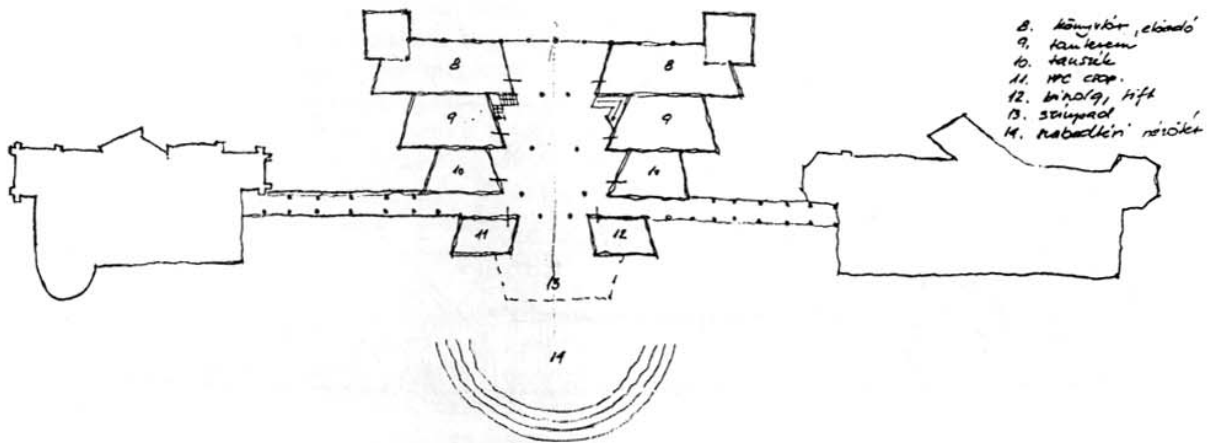
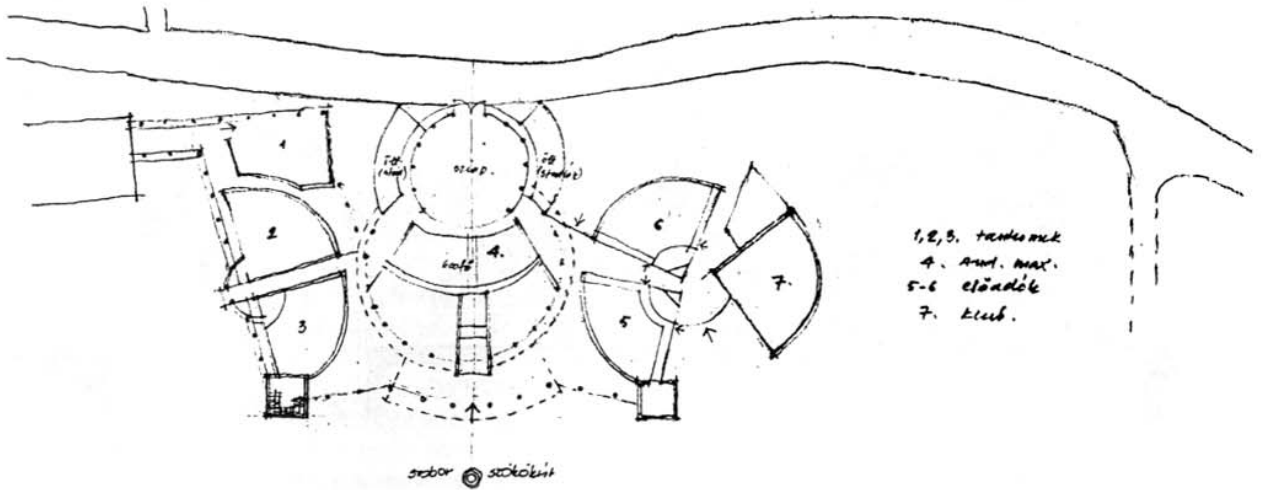
Siklósi József: Annak sajnos még nem alakult ki a megnyugtató rendje, hogy egyeztetés, konzultáció formájában részt vegyünk a nem általunk tervezett épületek alakításában, hogy itt és a faluban is egységes arculattal, egységes színvonallal jelenhessék meg az Egyetem.

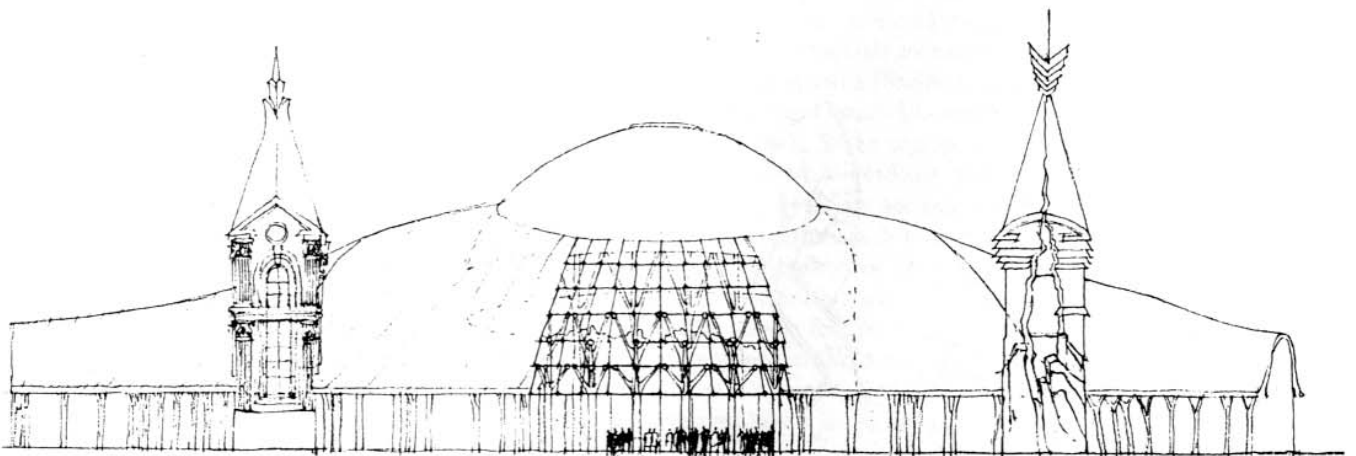
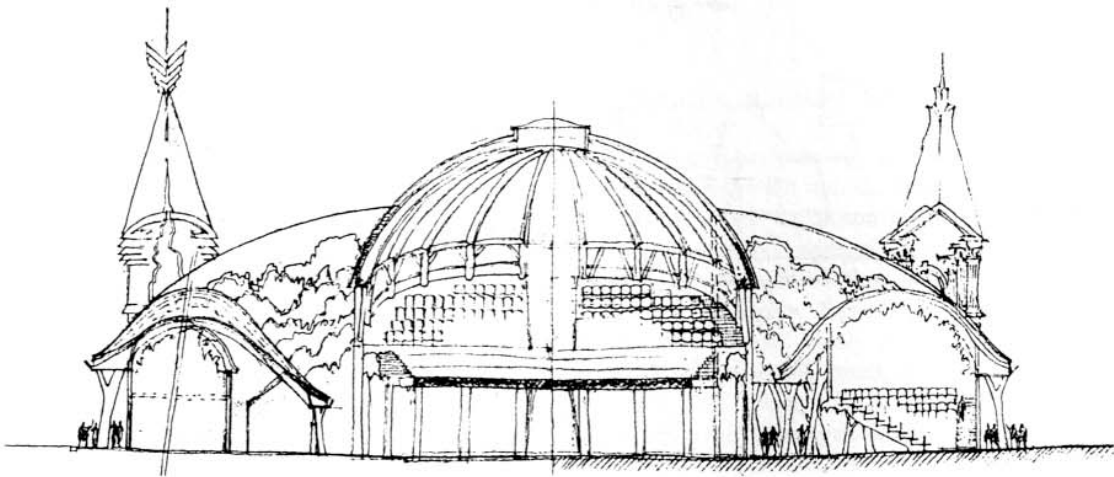
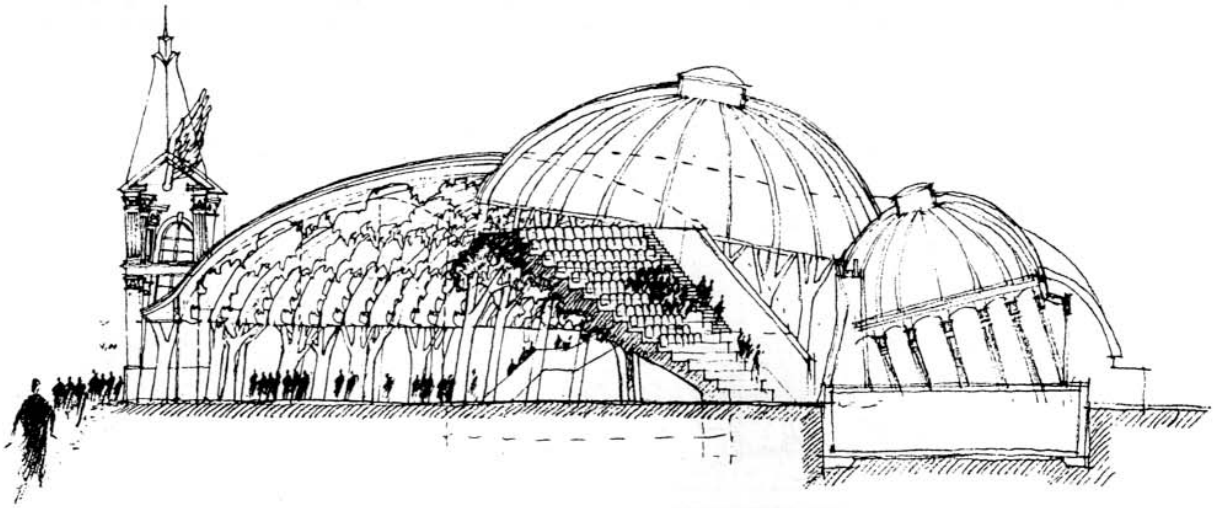
Makovecz Imre, az Auditorium Maximum és az egyetemi kápolna tervezője:

Lényeges, hogy ez egy lejtős völgy, amelynek tektonoszerűen emelkedő két oldalán helyezkednek el a régi és az új épületek. A két átalakított épülete közé tervezett, lapos épülettel, tehát egy nagyon karakteres tömegformálással szemben, annak szimmetrikus párjaként helyezkedik el az *Auditorium Maximum*. Ezek közrezárnak egy kiszélesedő, csatornaszerű főteret, amely a campus közepe lesz. A tértengely a főbejárat felé mutat, és ennek a meghosszabbításába kerül majd a könyvtár. A Siklósi-féle dombház két végén a már meglévő tornyok állnak. Szemben, az ugyancsak dombszerűen kialakított *Auditorium Maximum* két végpontján szintén két torony lesz; két történelmi montázs; tulajdonképpen nem is montázs, hanem fáziseltolódásban az ön-maga architektúráját sokszorosan megismétlő forma. Pontosan közepén van a főbejárat, mögötte egy erdőszerűen kialakított oszlopsorozat áll, amelyben megkövesedett fák formáját veszik fel az oszlopok, és előle borul az *Auditorium Maximum* lejtős nézőtere, melynek alsó felülete úgy van kialakítva, mint egy lombos erdő külső, térbeli kontúrjának negatív lenyomata. Mintha egy erdő inverze jönne létre.

Az *Auditorium Maximumot* magát, és a hozzá tartozó, színpadszerűen kialakított hátsó területet két, egymásnak dőlő kupola fedi le. A színpadi rész klasszicizáló építészeti elemeket hordoz; a másik, a lombjukvesztett, megkövült fák által fölnyomott, ferdén álló kupola; ennek a kettőnek az áthatása hozza létre a központi épületmagot, ahol megtarthatók a nagylétszámú előadások, ünnepi összejövetelek vagy színházi rendezvények. Ettől a központi résztől jobbra és balra helyezkedik el a két szárny, egészen a már említett két toronyig. Ez homogén, de változó méretű, ragasztott fatartókból álló, íves tetőszerkezet; az alja ugyanolyan profilozással készült, mint az a bizonyos vasbeton erdő-nyomat az *Auditorium Maximum* alján – de fából. Ez az erdő-nyomat a teljes tetőszerkezet belső felületén végigvonul. Ebben elkerített területekként jelennek meg az előadótermek, hol lejtős padosorokkal, hol vízszintes földemmel. A lejtős nézőterek alatt vannak a ruhatárak, vécék, raktárak.

A helyszínrajzi vázlaton felül az *Auditorium Maximum* épülete, amelyhez baloldalt a rövidesen átadásra kerülő adminisztrációs épület – építész: Zsigmond László –; jobboldalt a tervezett egyetemi klub – építész: Túri Attila – csatlakozik; alul az *Augustineum* és az *Anselmianum* között a tervezett új oktatási épület – építész: Siklósi József. Lent az *Auditorium Maximum* – építész: Makovecz Imre – tanulmánytervnek alaprajza.

Az épület jobboldali szárnyában az előadótermeken kívül az Egyetem gazdasági és egyéb irodái vannak, s ehhez kapcsolódik a Túri Attila által tervezett klubház, ahol összejövetelekre, kávézásra, folyóiratolvasásra van lehetőség.

Az egész tetőszerkezetet fémlemezfedés borítja, tehát nem természetes anyag, amilyen például a pala, noha kezdetben úgy gondoltuk, hogy fűvel kellene beborítani ezt is meg a szemben lévő épületet is, de erről lemondunk, mert a megrendelőnk nem látott garanciát arra, hogy ez hosszú tá-

von is megbízhatóan szigeteljen. Ezért tértünk át a fémlemez-szigetelésre, amely a felület rétegvonalainak megfelelően lesz összekorcolva.

Országépítő: A megrendelő hogyan értelmezi és értékeli ezt a tervet és az egyetemi templomát?

Makovecz Imre: Többszörösen tárgyaltunk a program részletes kialakításakor, és több alkalommal bemutattuk az elkészült terveket is. Van tehát egy intenzív, és a kölcsönöséget feltételező kapcsolat. A megrendelő elégedettségét

Maróth Miklós dékán úr úgy fogalmazta meg, hogy ma már az épületek szerzik az építéshez szükséges pénz egy részét, olyan egyértelmű sikere van az együttesnek.

Országépítő: Te milyennek látod a beruházás finanszírozásának helyzetét?

Makovecz Imre: A Katolikus Egyetem mind belföldi, mind pedig külföldi támogatottságát illetően mérhetetlenül és méltatlanul nehéz helyzetben van. Belföldön negatív diszkrimináció érvényesül, nyugaton pedig általános az a vélemény, hogy ha ilyen szegény egy ország, akkor ne csináljanak ilyen tarkabarka, ilyen-olyan épületeket. Ezt minden esetben tapasztalom, amikor egyházi intézmény külföldi segítséget kér. Akkor valami elképesztő javaslatokkal állnak elő a nyugatiak, a *Sinistra-körzetbe* (Bodor Ádám regénye – szerk.) illő épületeket javasolnak építeni Nagyváradtól – ezen bukott meg az oda tervezett szociális otthon ügye – Budapestig. A potenciális német, francia, holland szponzorok általában fel vannak háborodva, hogy miért egy *sztár-építéssel* tervezetnek az itteniek, s miért nem egy *olcsó építéssel*, és ha közlik velük, hogy mennyit kér a Makovecz, egyszerűen el se hiszik, hogy annyiért elvállalom. Tehát egy súlyosan ambivalens világban élünk.

Mindenesetre kirtartunk amellett, hogy minél jobban megalázzák Magyarországot, annál magasabb rendű építészetet illik csinálni. Mi fogja megvizsgálni az embereket a mélytudatban – mert az építészet nem a tudatra, hanem a mélytudatra hat; az emberek természetesnek fogják fel a környezetet, és úgy tud hatni valahogyan rájuk, hogy hozzászoknak és benne élnek – nagyon fontos, hogy a legmagasabb rendű építészetet nyújtsuk nekik. Erre a magatartásra itt engem több dolog is feljogosít. Egyrészt, hogy olyan korrekt kivitelezőkkel dolgozunk, akik józan, a nyugati kivitelezőkéhez messze meghaladó erkölcsi és üzleti politikát folytatnak. Sokszor előfordul, hogy amikor a finanszírozással átmeneti nehézségek vannak, a saját tőkájukat forgatják bele az építkezésbe, hogy a dolog előbbre jusson. Erre nem

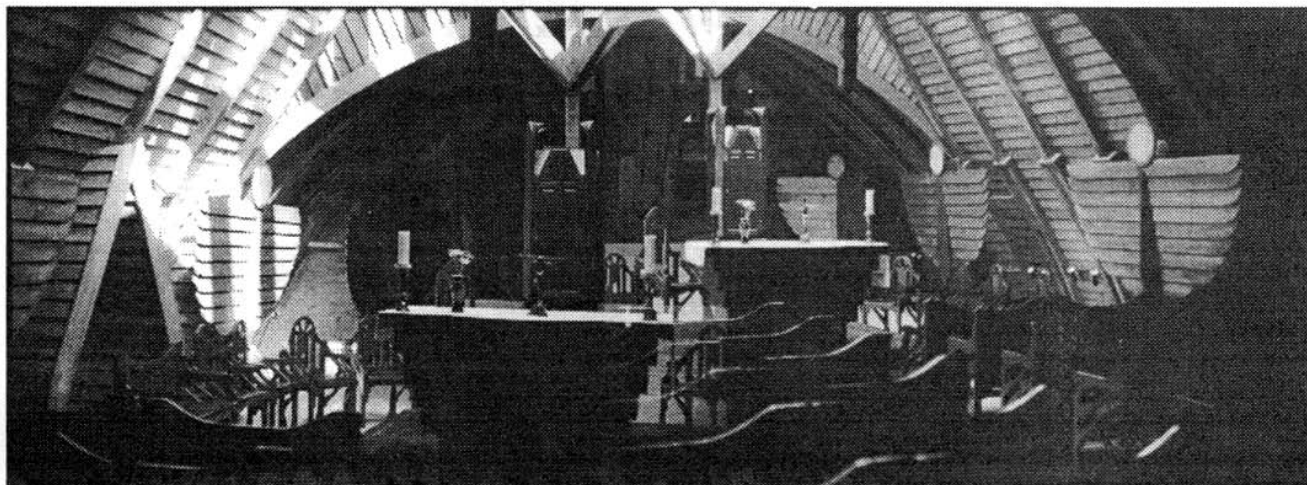
érv az, hogy az ő érdeke, hogy haladjon, mert az előbbrejutás érdeke egyúttal morális erő. A kivitelező áldozatkészsége nem kérdőjelezhető meg azzal, hogy az ő érdeke; mások egyszerűen levonulnának, megemelnék a költségeket, hiszen az építőiparban már elképesztő állapotok uralkodnak. A *Bausystem* ehhez az általános állapothoz képest egy morális zseni; korrekt, vidám, és szeret elegáns és nagyvonalú lenni. Tehát mondjuk, amikor elkészült a két, Siklósi Jóska által tervezett oktatási épület, akkor *ők* kezdeményeztek egy fogadást az Egyetem számára, amit természetesen *ők* szerveztek és finanszíroztak, hogy megünnepeljük, hogy ez a két épület időben elkészült. A zaklatott, és meglehetősen nehéz helyzetben lévő Katolikus Egyetem vezetőségének eszébe se jutott, hogy itt ünnepelni kellene; a saját kivitelezőjük vendégei voltak.

Ez a kivitelező nem kér többet a mi sajátos és különleges terveink megépítéséért egy egyszerű, primitív épület árszintjénél. Jó szervezéssel, jó munkaerővel kiegyenlítik azt a különbséget, amit más pénzzel próbál kiegyenlíteni, amikor nincs megfelelő felkészültsége és szervezete.

Országépítő: Várható, hogy a *Bausystem* végzi a további munkálatokat is?

Makovecz Imre: Mi nagyon szeretnénk, ha így lenne, de a közbeszerzési és kincstári törvény, amit a Katolikus Egyetem beruházásainál is érvényesítenek, csaknem lehetlenné teszi, hogy bizalom alapján, a jó tapasztalat alapján kirtartsunk a korábbi kivitelezőnk mellett. Kivették az Egyetem kezéből a döntés jogát. Ez társadalmi és politikai szempontból is kíméletlen centralizációt jelent, anélkül, hogy ezt az újságok; az úgynevezett *közszolgálati média* az emberek előtt nyilvánvalóvá tenné. Tökéletesen kiszolgáltatottá válnak, mert csak késve, csepegtetve és megalázó körülmények között hajlandók kiadni a Katolikus Egyetem építésére a magyar országgyűlés által megítélt pénzt. Így aztán vesszőfutás-jellegű az egész ügy, ám a tűrőképességünk gyakorlatilag határtalan. Mind Maróthéké, mind pedig az enyém.

Győr, a bencés gimnázium tetőterében Makovecz Imre tervei szerint épült házikápolna – 1995. Belsőépítész: Mezei Gábor; a felülvilágító felett álló angyalszobrok Péterfy László alkotásai.

PANNONHALMA A BENCÉS REND EZER ÉVE MAGYARORSZÁGON

László Csaba

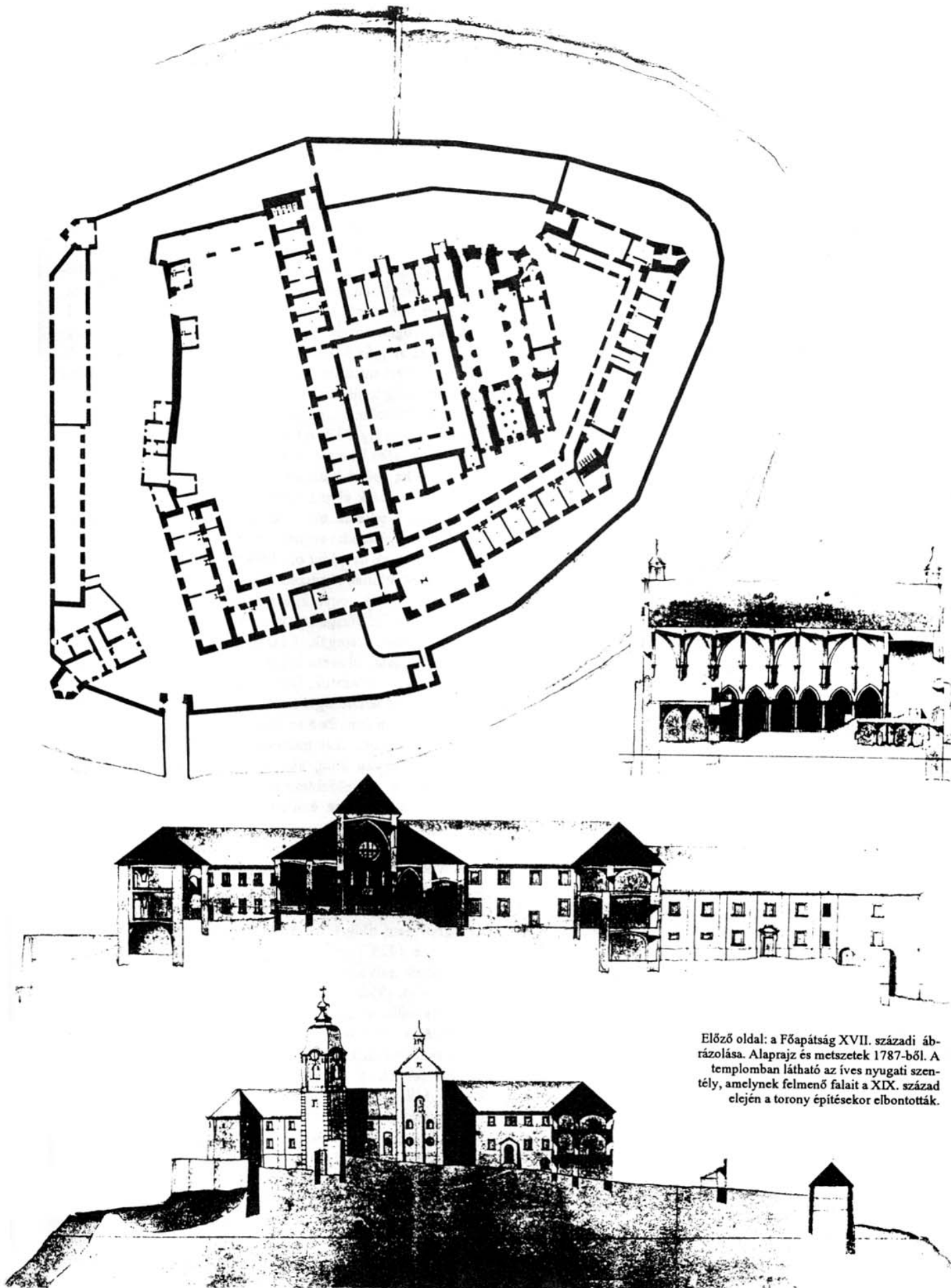
KIEGÉSZÍTÉS SZENT MÁRTON MONOSTORÁNAK KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ

*„...Árpád vezér meg nemesei, Szent Márton hegye tövében
ütöttek táborn, s mind maguk, mind állataik ittak Szabária
forrásából. Majd amikor a hegyre felhágtek, Pannonia föld-
jének szépségét látva igen megörültek. ...”*

Béla király jegyzőjének, Anonymusnak a szavai jutnak eszünkbe, midőn a magyar államalapítás első monostorának, Pannonhalmának évszázados falai között keressük, vizsgáljuk történelmünk kőbe merevedett tanúit. Csodáljuk a tájat, a Bakony mészkőszirtjeiből kedves lankákká szelődült hármashalmot, amelynek déli dombjait ma a Boldogaszony kápolna és a millenniumi emlékmű vigyázza. Az északi halmon áll az épületegyüttes, melynek építését még a 10. század végén kezdték meg.

A monostor szellemi és építészeti központja a templom, melyet évszázadok óta bazilikának neveznek, noha egyházjogilag csupán 1926-óta minősül Bazilikának. A templom belső képét, hangulatát ma is alapvetően határozza

meg a múlt századi restaurálás. A letisztított kőfelületek, faragványok, a vakolt oldalfalak, a berendezés, az oltár, a szószék mind-mind egy, a restauráláskor – 1868-1876-ban – hitelesnek, középkorinak vélt állapotot mutatnak. A historizmus szellemében fogant helyreállítást a maga korában még kiemelkedőnek, követendő példának tekintették, de századunkra megváltozott az értékítélet, a felfogás. Az egykor követendő példát elítélendőnek, esetleg megsemmisítendőnek vélte már a 20. század ítése. Újabb évtizedeknek kellett eltelnie mire napjaink ítéletében már nem vagyunk oly szigorúak, mint közvetlen elődeink. Ma már megőrzendő értéknek tekintjük a historizmus korának emlékeit, legyenek azok új alkotások avagy „csak” restaurációk. Az apátság templomában jó évtizeddel ezelőtt megkezdett kutatások során igyekeztünk a fenti elveket megtartani. Nem volt ez nehéz ott, ahol csupán ásatást végeztünk, hiszen szinte nyomtalanul eltűnhettek a kutatóárok, szondák. A falkutatásokkal „megsértett”, vakolt felmenőfalakon mind a mai napig nem sikerült beavatkozásunk nyomait eltüntetni. Ezért az elmúlt években már igyekeztünk elkerülni, hogy türelmetlenségünkben megsemmisítsük a Stornó Ferenc restaurációja során felhordott festett, kváderutánzatú vakolatokat. Tettük ezt annak tudatában, hogy számtalan építéstörténeti kérdésre ezért nem kaphatunk választ. Úgy véljük, kötelességünk minden értéket megőriznünk, hiszen a műemlékvédelem alapvető feladata csak ez lehet.

Előző oldal: a Főapátság XVII. századi ábrázolása. Alaprajz és metszetek 1787-ből. A templomban látható az íves nyugati szentély, amelynek felmenő falait a XIX. század elején a torony építésekor elbontották.

Nem csupán a templomban, hanem a teljes főmonostori épületegyüttesben terveztek felújításokat az 1996-os, millenniumi évre. Akkor lesz ezer esztendeje, hogy Géza fejedelem hívására megtelepedtek Pannonia szent hegyén a bencések. Azóta szinte folyamatosan éltek a hegyen szerzetesek, leszámítva a török hódoltsági időszak évtizedeit, és II. József császár bencéseket sem kímélő feloszlatási rendelete okán az 1787-1802 közötti szétszórásban töltött éveket. A tervezett felújításokat esetenként megelőzte kutatás, máskor a munkák közbeni megfigyelésekre, azok dokumentálására korlátozódott a régész munkája. A sok apró adat számtalan esetben egybekapcsolva értelmet nyert, míg több részlet a dokumentációban várja, hogy egy későbbi felújítás során életre keljen.

A történeti források nem adnak semmi fogódzót arra, hogy elképzeljük milyen lehetett a Szent István uralkodásának első évtizedében felszentelt első pannonhalmi templom. Csupán a kor építészetének, templomépítési gyakorlatának ismerete alapján lehetett elképzelni ezt a templomot. Érdekes módon szinte az elmúlt évtizedekig fatemplomnak vélték; anyaga miatt, kissé lekicsinylően tekintve rá. Nem számolva sem a Szent László kori összeírásban szereplő gazdagsággal, sem azzal, hogy a középkorban egy faépület is tekintélyes értéket képviselt. A templom nyugati végében végzett ásátás eldöntötte a kérdést. A mai járószint alól egy félköríves záródású nyugati apszisos bazilika falai bontakoztak ki. A mintegy 6 x 6 méteres, közel másfél méter falvastagságú, boltozott altemplom felett volt a nyugati szentély. A templom a maival feltehetően azonos szélességű, és vélhetően azonos hosszúságú háromhajós építmény volt. A nyugati altemplom padozatát terazzo alkotta, míg a templom középső részének burkolatára, sőt szintjére sincs pontos adatunk, csupán annyit tudunk, hogy a 13. századi járószinthez képest a 11. századi templom nyugati harmadában a szint magasabban húzódott. A templomot a németországi nagy, úgynevezett *császárdóмок* alapján képzelhetjük magunk elé, félköríves záródású nyugati és keleti szentélyeik mellett, a mellékhajók végeiben, lépcsőtornyok emelkedtek.

A templomhoz egykoron kapcsolódó monostorról még kevesebb az ismeretünk. Miként a templomban a későbbi átépítések sora számolta fel a korábbi épületmaradványokat, ugyanígy tűntek el a korábbi monostori épületek nyomai. Ráadásul itt többszöri átépítéssel kell számolni, hiszen a lakószárnyak hamarabb „avultak el”, többször volt szükség korszerűsítésükre. Szent Márton hegyén a monostor déli szárnya alatt figyelhettük meg a legkorábbi településnyomot, egy többhelyiséges faszerkezetű építményt. Korára csupán az utalt, hogy felette még kettő járószint után következett csak a 13. századi kerengő szintje. Az apátság együttest vélhetően valamiféle kerítés övezte, ennek nyomait a későbbi beépítések és szintsüllyesztések miatt már bizonyára nem fogjuk megtalálni.

Az apátság szépségéről. építészeti, szobrászati értékeiről legfeljebb elképzeléseink lehetnek, melyhez a leltárak gazdagsága nyújthat segítséget. Semminemű faragvány, plasztika sem maradt korunkra, nem tudjuk milyen értékekben szépségekben gyönyörködtek a Pannonhalmán megfordulók, Szent Istvántól, Szent Lászlón át Kálmán királyig.

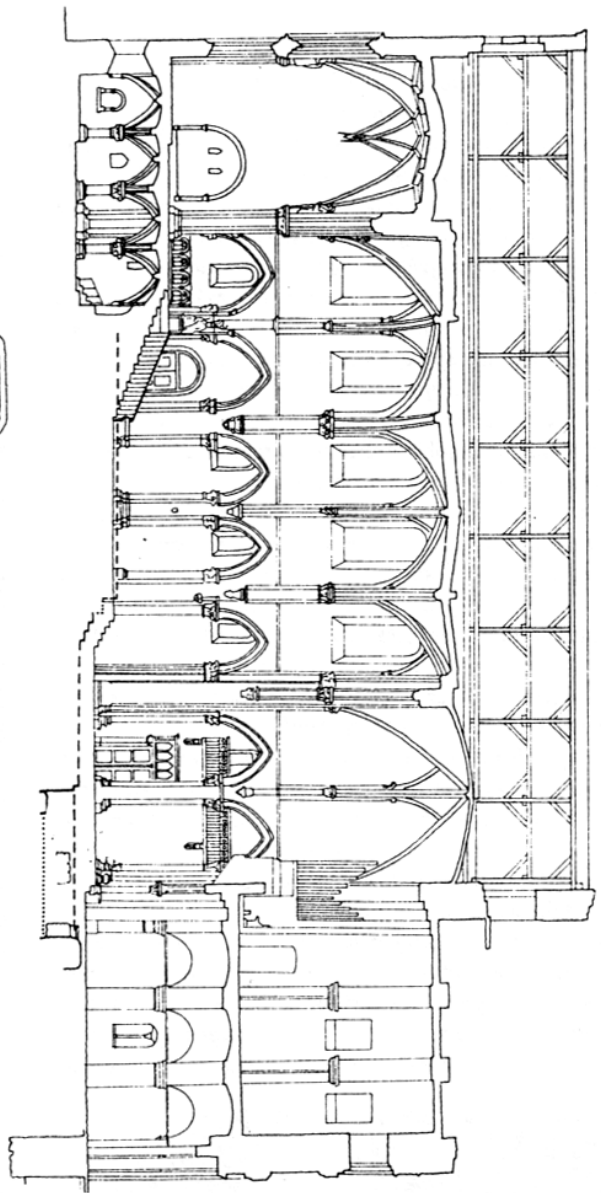
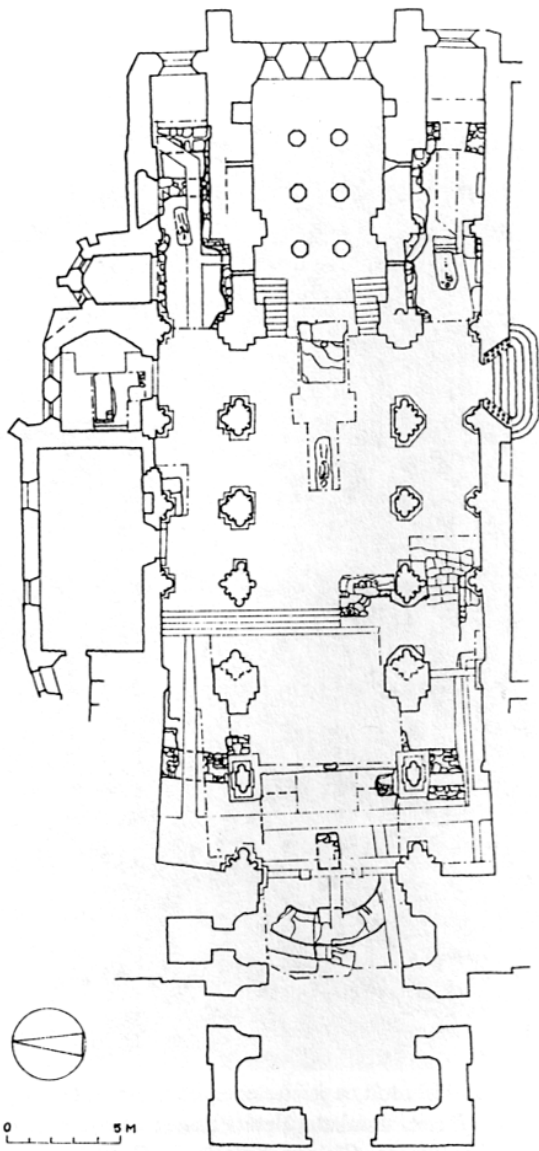
A 12. század első harmadában leégett Szent Márton egyháza, a Dávid apát idejében végzett újjáépítés után,

1137-ben szentelték fel. Az újjáépítés során – most úgy gondoljuk – érintetlenül megtartották a nyugati apszist, szentélyt, míg a keleti, a mai altemplom és szentély helyén volt korábbi építményről ásátás hiányában semmit nem tudunk. A külső és belső falpillérekkel tagolt hosszfalakat, a pilléreket újjáépítették. A hosszfalakat kisméretű, félköríves záradékú, rézsús ablakokkal törték át. Az egyetlen épen maradt 12. századi ablak ma az északi hajófalban, a neogótikus Mária kápolna felett látható. A templom déli, feltételezett, kapuja a későbbi Porta speciosa helyén volt, míg északra nyíló, lunettás kapuja szinte épen megmaradt a későbbi befalazás alatt. A templom északi és déli, 19. századi vakolat tal fedett fala szinte párkánymagasságig 12. századi. A 11. századi nyugati apszis feltárása, a külső falak korának meghatározása alapján a pannonhalmi bazilika egyik legkorábbi álló középkori emlékké lépett elő, hiszen még a történeti Magyarország területén sem bővelkedünk olyan ma is működő templomokban amelyekben a főfalak egy része kb. hat méter magasságig a 12. század első feléből származik.

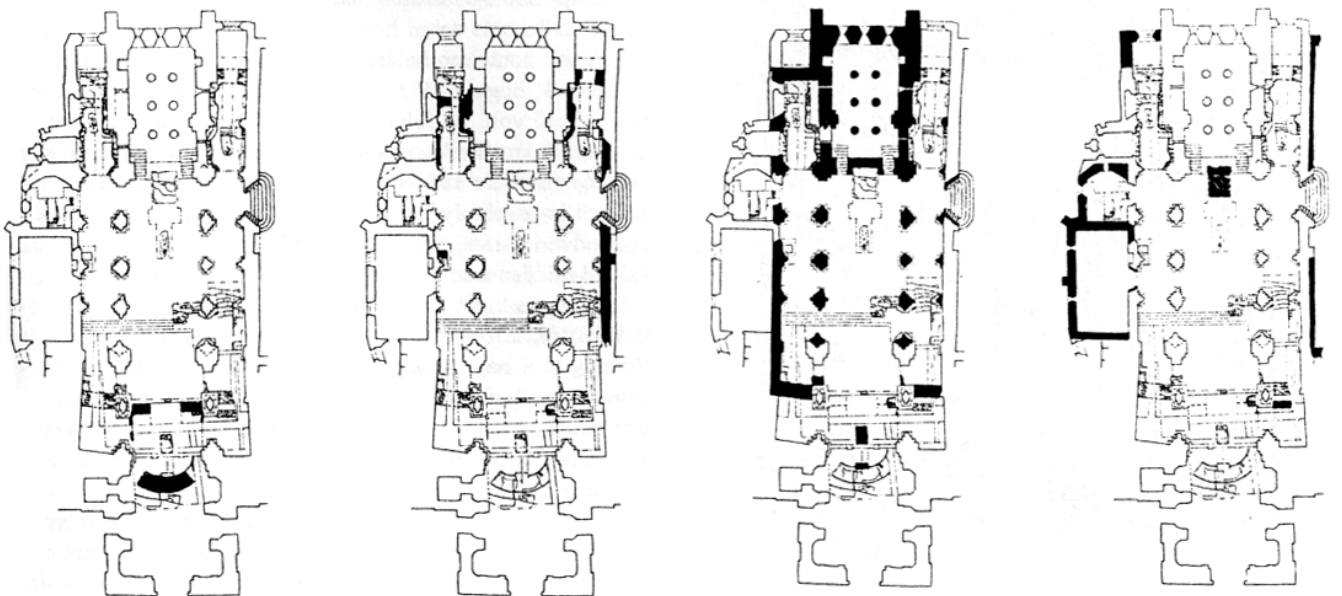
Noha jelen beszámoló természetesen nem pótolhatja a későbbi – az épület kutatását végző régész által megírandó – a megfigyelések elemzésével, kutatási rajzokkal fényképfelvételekkel teljessé tett tanulmányt, mégis szükségesnek véljük néhány mondat erejéig kitérni arra, mely megfigyeléseken alapulnak az eddig oly katagórikusnak tűnő kijelentések. Miként minden régészeti értékelés alapja a rétegek egymásfelettségének, egymáshoz kapcsolódásának, egymásba „átfolyásának” a vizsgálata, olyanképpen a falkutatás alapja is csak a vakolatrétegek, falazatok egymáshoz való viszonya, kapcsolata, eltérése lehet. Utóbbiak alapos helyszíni vizsgálata és a falazatok, falazásokhoz használt anyagok ismerete teremt lehetőséget arra, hogy relatív időrendet állíthassunk fel. Amennyiben az időrend egyik eleme más oldalról meghatározott, akár művészettörténeti elemzés akár régészeti leletanyag által, akkor nyílik lehetőség pontosabb korszakolásra. Az előbbieken használt 11. és 12. századi datálások is egymásra épültségen, régészeti megfigyeléseken alapulnak.

Az Árpád-kor egyik legjelentősebb apátja volt a Tihanyból 1207-ben Szent Márton monostorába került Uros. Közel négy évtizednyi kormányzása alatt került sor, az un. harmadik pannonhalmi templom felépítésére. Az okleveles anyagból nem tudjuk meghatározni az építkezés kezdetét, csupán az 1225 előtti felszentelésre utal egy oklevél. Az építkezések művészettörténeti elemzéssel történő szakaszolását már az 1950-es évek végén elvégezte Levárdy Ferenc. A stíluskritikai vizsgálatokat kiegészítő helyszíni kutatásra, falkutatásra 1986-tól nyílt módunk. Utóbbi korlátozott lehetőségeire már korábban utaltunk.

A feltárások eredményei alapján nyilvánvaló, hogy Uros apát a meglévő templomot csupán átépítette, azaz újra – avagy egyáltalán – boltoztatta, a nyugati altemplomot betöltve, megtartva az apszis íves formáját boltozott karzatot építtetett. A főszentélyt és a ma csodált altemplomot két fázisban építtette meg, vélhetően a korábbi helyén. Az egyes záródású szentélyfejjel végződő mellékhajók keresztboltozatot, míg a főhajó, tervváltozás után, hatosztású boltozatot kapott. A pillérek kiosztása eltért a korábbi pillérrendszertől. A korábbi járószinteket megváltoztatva süllyesztette a szinteket. A középrészen kialakított szerzetesi kórust már

A bazilika összesítő ásatási alaprajza és hosszmetSZete, lent feketével jelölve a feltárt, XI. századi apszis, a XII. századi templomfalak, a XIII. századi falak és pillérek, valamint a XV. század végi kápolna és sekrestye. A kerengő falán lévő freskót az utolsó rajzon jobboldalt látható falmegerősítés takarja. (Rajz: László Csaba és Koppány Tiborné; a *Műemlékvédelmi Szemle* 1995/1-2 számából)

ványbetétes kórusrekesztővel választotta el, illetve a mellékhajókban lépcsőkkel kötötte össze a templom nyugati harmadával. Új kapuzatot töretett az északi falba, elfalazván egyúttal a Dávid apát kori kaput. A déli hajófalba kőkeretes, enyhén csúcsíves ablakokat vágatott, a korábbi ablakokhoz képest kissé nyugatra tolt helyzetben. A templom szerkezetében, alaprajzában meglévő szabálytalanságok egyrészt következnek abból, hogy a 13. századi mesterek örökölték a határoló falakat, másrészt a két, menetközbeni tervváltozás sem az egységes belső felé vitte el az épületet. Példaként említjük, hogy mikor megkezdték, egy boltszakasszal rövidebbre tervezve, az altemplom építését, még állt a 12. századi, de később láthatóan lebontásra szánt északi mellékszentély. A tervváltozás eredményeként a 12. századi diadalív helyére tervezett új diadalív lábazata az altemplom terébe került, az altemplom északi résablaka pedig vakablakká vált. A módosításra az altemplom boltozása előtt került sor, hiszen az egy pillérközzel nyugat felé megnagyobodott altemplom boltozata már egy fázisban készült. A boltozat felett immáron újra indul a diadalív pilléreinek lábazata. Amennyiben csupán a két lábazatot hasonlítaniánk össze, vagyis múzeumi, kőtári darabokként vizsgálnánk a köveket, egyidősnek kellene őket tekinteni. Mivel a helyszíni vizsgálat ezt kizárja, máris belépett egy bizonytalansági tényező. Ezek szerint Pannonhalmán csupán a tagozatok, profilok elemzése könnyen tévútra vezetheti a vizsgálót, hiszen az előre kifaragott darabokat akár a két fázissal későbbi építkezéskor is felhasználhatták.

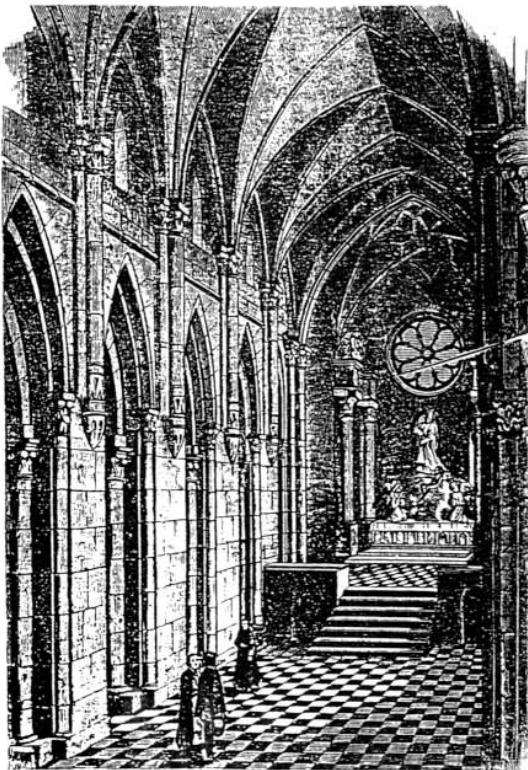
Az 1960-as évek elején került sor arra, hogy a Szent Márton hegyi monostor történetében először tudományos célú kutatások, régészeti feltárások kezdődjenek. A kutatás a későgótikus kerengő helyreállításához kapcsolódott. Mint épületek helyreállításának történetében már másutt és más-

A templom külső, déli falán lévő, XIV. sz. végi – XV. sz. eleji falkép, ún. *Volto santo* krisztusábrázolásának feltárt részlete (fotó Hack Róbert)

kor is előfordult, a kivitelezés üteme szabta meg a régész munkaidejét, munkaterületét. Ennek ellenére sikerült megállapítaniuk (H. Gyürky Katalin és Gergelyffy András végezte a kutatást, az építésztervező Sedlmayr János volt), hogy a Mátyás-kori kerengő alatt megmaradtak a 13. századi kvadrum alapfalai. Az 1990-es évek elején kezdték meg a kerengő újabb, immáron a milleniumi felújításhoz kapcsolódó felújítását. Az ezúttal nagyobb területre kiterjeszhető ásatás, falkutatás során hitelesítettük a korábbi eredményeket, újabb pontokon határozva meg az alapfalakat. Megállapíthattuk, hogy a 13. századi kerengő a maival szinte azonos méretű volt, de folyosószélességgel nyugatabbra volt a mai kvadrumnál. Az udvar délnyugati sarkában volt egy csorgó, alatta az 1961-ben már feltárt ülepítő akna. A 13. századi kerengőfolyosót nem boltozták, ikeroszlopokkal tagolt udvari falára, félnyeregető támaszkodott. A huszadik század minden szintkülönbséget lifttel áthidalni törekvő embere számára kissé furcsának tűnhet, hogy az északi és a déli folyosók között 70 cm szintkülönbség volt. A szintkülönbség oka, hogy a hegy legmagasabb pontja ekkor a szerzetesi kórus területére esett, onnan már fél méterrel mélyebben volt az északi kerengőfolyosó is. Ezt a szintkülönbséget a Porta speciosa lépcsőzete hidalta át, a mainál természetesen kevesebb lépcsőfokkal.

A XIV. század végén, a XV. század elején a folyosó templom felőli falára képeket festettek, eltüntetve ezzel egy korábbi díszítő kifestést. Az új kép, az úgynevezett *Volto*

A pannon hegyi székesegyház belseje (Magyarország képekben, 1870)

A FŐAPÁTSÁG FEJLESZTÉSI TERVEI – beszélgetés Török Ferencsel –

Santo ábrázolás. A kereszt előtt álló, ékköves ruhában ábrázolt Krisztus egyik lábán díszes saru, míg jobb lába, alatta kehellyel – az ábrázolás ikonográfiájának megfelelően – mezítelen. A kép alatt két sorban minuszskulás, ma még fel nem oldott felirat van. A kép alatt nagyméretű, mintegy 10 m²-es falfelületen számtalam *hic fuit...* bekarcolás jelzi, hogy egy szerzetesi közösség által tisztelt ábrázolás sem volt védve némi világi hívságra való hajlandósággal szemben. A bekarcolásokat gondosan áthúzták.

Az Uros apát idejében kialakított monostort valamiféle védőfal övezte, hiszen a tatárok sem tudták elfoglalni. A hagyomány szerint az északi mellékhajó feletti folyosóról nyilaztak a támadókra. A 20. században kápolnasorrá alakított egykori folyosó szokatlan a magyarországi emléktanyában. Érdekességéből mit sem von le, hogy falai és nyílásai mai formájukban egy 15. század végi átalakítást mutatnak.

A 15. század folyamán mind többször került a monostor világi kézre, birtokai jövedelmével kommandans rendelkezett. A század végén maga a király, Mátyás volt az apátság kommandátora. Noha semminemű forrás nem említi, mégis ezidőben zajlott az apátság, Uros apát óta legnagyobb mértékű átépítése. Feltehetően valamiféle természeti katasztrófa, földrengés következtében a templom annyira megrongálódott, hogy szentélyeit újra boltozták. 1479 és 1486 között lebontották a 13. századi monostort, és a egy folyosószerűséggel keletebbre helyezve felépítették az emeletes szárnyakkal övezett boltozott kolostori kerengőt. Csupán a folyosót boltozták, a többi helyiséget, emeleten és földszinten egyaránt, fafödém fedte. Az építkezés befejeztét az északkeleti sarkon lévő konzolkőbe faragott évszám jelzi, míg kezdetének legkorábbi időpontját, azaz 1479-et egy, az északi kerengőfolyosóban lévő, 14. század végi falképbe karcolt számsor közli. A Mátyás-kori falakat – kevés kivétellel – már nem gondosan faragott kváderkövekből rakták. A téglát, követ, bontott anyagot tartalmazó falakban benne rejtezik a 13. századi kerengő kőanyaga. A vékony vakolatot festett fehér és fekete kváderutanzó festéssel díszítették.

Nem csupán a bazilikától délre lévő épületszárnyak változtak, észak felé bővült a templom is. Felépítették a Szent Benedek kápolnát és tőle nyugatra a ma is használatban lévő, egykor gótikus boltozattal fedett sekrestyét. Ekkoriban került sor arra, hogy befalazták azt a 13. századi északi kaput, a Királykaput, melynek építésekor a 12. századi kapuzat vált feleslegessé.

Néhány évtized telt el mindössze és ismét kaput vágtak a templom északi falába. Tolnai Máté ekkor az apát, az első aki a pápától megkapta a főapáti címet, egyesíteni és reformálni próbálta, a végső romlásra jutott bencés rendházakat. Tolnai is építtetett egy kápolnát a bazilikához, ma már csak a reneszánsz portale őrzi emlékét, a kápolna helyén a neogótikus Mária kápolna látható. Tolnai főapát 1535-ben a Szent Benedek kápolnában temették el. Személyével zárult a középkor apátjainak sora és következtek a hódoltsági időszak zivataros évtizedei, mígnem a 17. Században megkezdődhetett a bencések visszatepedése Szent Márton hegyére. Az újjáépítés nem kevés küszködéssel járó évtizedeiről is tanúskodnak a falak, épületek, de ennek bemutatása túlmutat beszámolóink keretein.

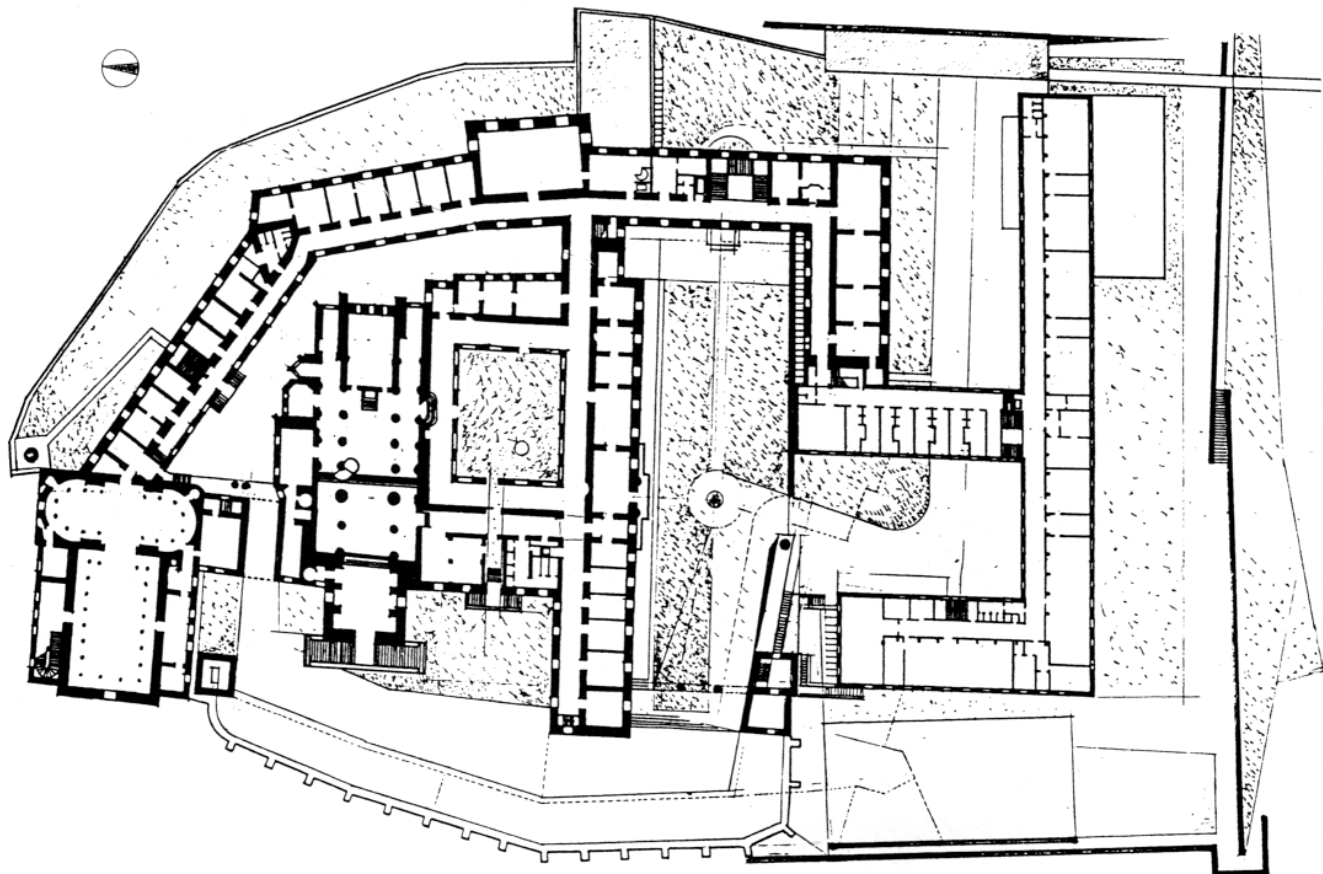
Országépítő: Kérlek, hogy az itt közölt tervek magyarázatául és kiegészítéséül mondd el ennek a kétéves munkának a történetét.

Török Ferenc: A Főapátság részben az 1996-os jubileummal, részben más, időszerű feladatokkal kapcsolatban olyan vezető tervező kezében szeretne volna tudni mind a helyreállítást, mind pedig a fejlesztési munkákat, aki egyházi elkötelezettségénél és tekintélyénél fogva biztosítani tudja az elkövetkező néhány év építkezéseinek folyamatosságát. 1993-ban a Műemlékfelügyelőség és a Kamara az ő megkeresésükre – noha korábban semmilyen kapcsolat nem volt a bencés renddel, és azt sem tudom, hogy a kiválasztás milyen szempontok alapján történt – engem javasolt. Így lettem ott, Pannonhalmán főépítész, magántervezőként, tehát vállalkozóként; vagyis furcsa módon a saját irodámat és társamat, Balázs Mihályt kellett bevonnom a tervezésbe.

A munkának több üteme volt. Az első egy állapotfelmérő tanulmányterv, amely egyrészt a meglévő épületállomány használatát mérte fel, másrészt pedig történelmi értékeit, és azok használati lehetőségét. Kiderült, hogy a kolostorban és a gimnáziumban, a két fő épületegyüttesben rengeteg tartalék rejtőzik, amit az elmúlt évtizedek kényszereinek megfelelően sajnos mindig *ad hoc* intézkedésekkel használtak fel különféle célokra. A bencés rend ebben az időben az oktatás mellett betegeket, menekülteket befogadó anya-szerepet is betöltött, ami egy eszméletlen hangyabolyt eredményezett; a különféle funkciójú zónák átfedik egymást. Az az ember érzése, hogy egy perc nyugalom sincs sehol. Mi átfésültük az egészet, megvizsgálva az egyes funkciók történelmi, hagyományos elhelyezését; hol volt vendéglátás, noviciátus, gazdaság, hol laktak az atyák, milyen gyűnős rendszere volt az egész együttesnek, és ezt milyen mértékben rombolta az idő és a Kiss Tibor-féle átépítés; hogyan lehet a szerzetesneveléshez és a külső oktatáshoz szükséges tereket a meglévő épületekben elhelyezni.

A következő téma a már évek óta folyó feltárási munkák alapján történő rekonstrukció. A bazilikában és a kvadrumban végeztek olyan ásatásokat, amelyek eredményeit a helyreállítás során feltétlenül figyelembe kellett venni. A bazilika egész tetőszerkezetének átalakítását meg kellett tervezni; ez a feladatrészt az, amely a tervezést követően meg is valósult, és hamarosan átadásra kerül. A korábbi tető a több építési periódust és különféle szerkezetet egy nagy idommal fedte le; ezt a belső elrendezésnek, a bazilikális metszetnek és a templom koronkénti bővítésének megfelelően sokkal tagoltabb formában alakítottuk ki. Ez a kvadrummal és a kvadrum felé eső déli homlokzat átformálásával egyidejűleg készül.

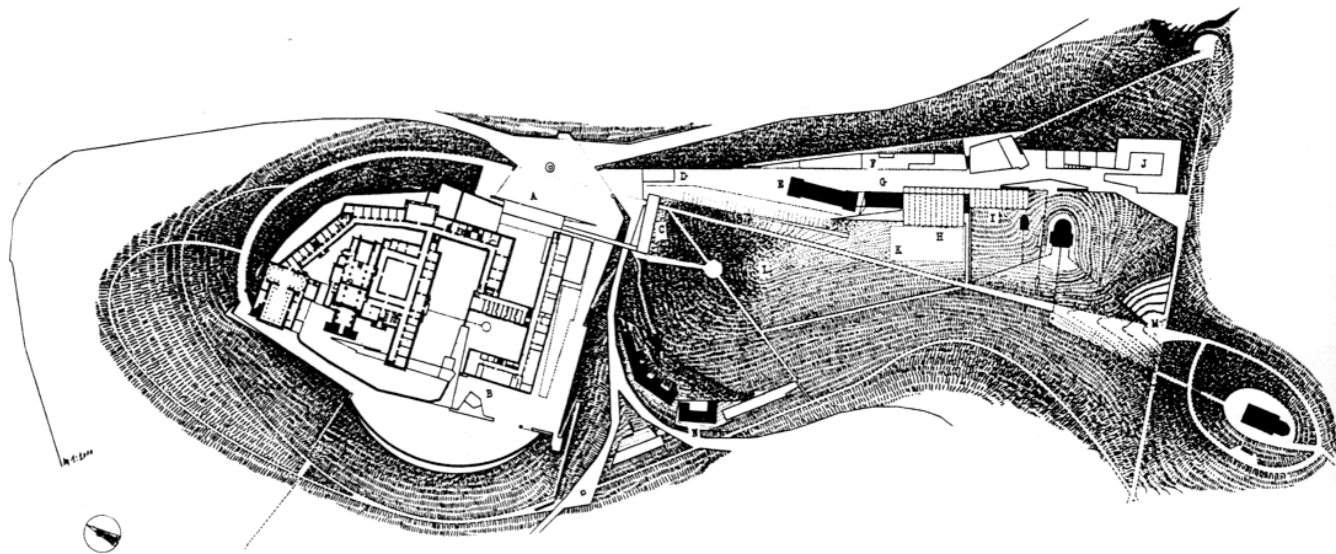
A harmadik lépcsőben az új létesítményekkel foglalkoztunk. A gimnázium felújítása kapcsán is elvégeztük a funkcionális fölmérést, és itt is kiderült, hogy bővítésre nincs szükség; a belső rendszer átalakításával biztosítható a különféle oktatási, kollégiumi és egyéb zónák elkülönítése, a szükséges tervek kialakítása. Ennek alapján tavaly októ-

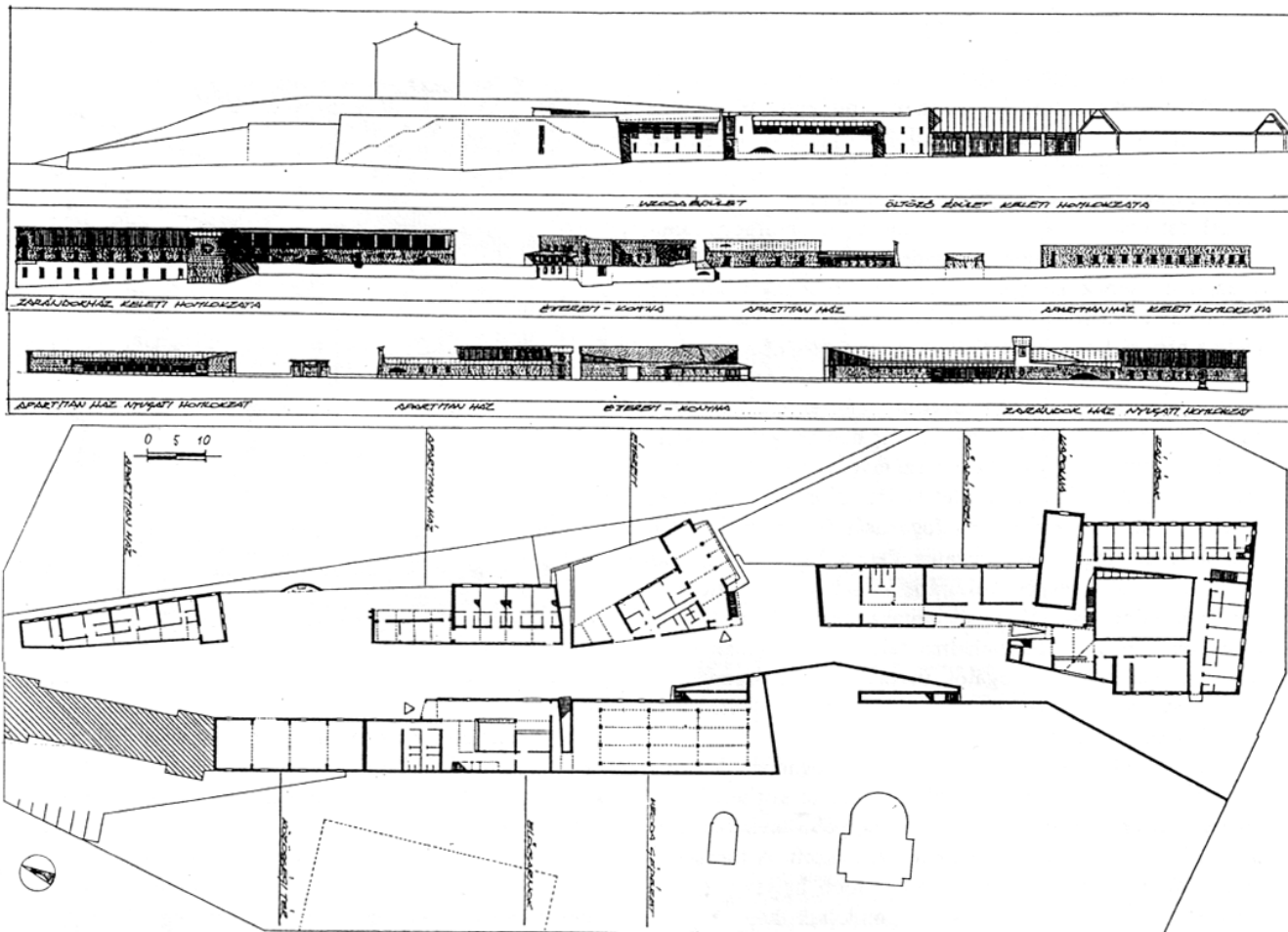
A funkciófelmérést követő első vázlatlatterv a monostor és gimnázium javasolt bővíténeiről. Az alaprajzon baloldalt a könyvtár, jobboldalt a gimnáziumi szárny, a gimnázium felett az új portaépület látható. A terv javaslatot tesz többek közt egy új terasz- és támfalrendszerre; az egykori monostor határán az udvarok szétválasztására; az alaprajzon alul látható Hóman-bástya megközelítéséhez két új lépcsőtorony építésére. A bástya föld alatti szintjén a szükségessé vált támfalmegerősítés kapcsán kiállítóterem készült a közelmúltban elhunyt Nagy László tervei szerint.

berben Fehérváry Rudolf megcsinálta a felújítás kiviteli tervét. Ezután következtek a valóban új épületek; két nagyobb létesítmény megtervezése. Pannonhalmán két tevékenységi kör fejlődik erőteljesen, egyik a teológusképzés, a szerzetes utánpótlás nevelése, másik a lelkigyakorlatok szervezése. Ez utóbbi a kollégiumra és a gimnáziumra hagyatkozva évek óta működik. Amikor nyáron és a szünetekben nincse-

nek ott a gyerekek, a helyet lelkigyakorlatokra veszik igénybe. Ez a funkció oly mértékben fog erősödni, hogy elkerülhetetlen egy önálló lelkeségi központ kialakítása, és ezt a rossz társbérletet nem lehet tovább fenntartani. A nyugati példák mutatják, hogy a bencés központok, amelyek az irodalom, a liturgia és az egyházi zene nagy hagyományaival rendelkeznek, ezt új képzési formáikban is fenntartják.

Helyszínrajz a pannonhalmi három dombról a tervezett létesítményekkel. Tanulmányterv, A alternatíva: a tomaterem a lelkeségi központhoz kapcsolódik. A – portaépület; B – turistabejárat; C – üzletek; D – lelkeségi központ portája; E – gondnoksági épület; F – apartman házak és étterem; G – öltöző- és kiszolgálóépület; H – tomaterem, többcélú csanak; I – uszoda; J – zarándokház és előadóterem; K – szabadtéri sportpálya; L – hospodár, diákliget; M – szabadtéri gyülekezéshely; N – tanári lakások

Lelkiségi központ alaprajza és homlokzatai – tanulmányterv

belevágni a tornatermet a déli domboldalba. Ez a legdrágább építési forma, de hiába tiltakoztunk, az a szárny győzött, amelyek ezt a nehezen kezelhető, támfalakkal védendő megoldást, alagutas kapcsolatot látta a legmegfelelőbb változatnak. Ez aztán nagyon meglökte a költségeket, és részben ez, részben a helyreállítás egyre növekvő kiadásai elvették a reményt, hogy meg tudják csinálni a bővítéseket.

Mindaz, amit elmondtam, gyakorlatilag másfél év története, ami alatt rengeteg terv született (külön kiállítást szeretnénk majd csinálni belőlük), s ez kis határidő-zavarba hozott bennünket. A másfél hónapos késés miatt a dolog kezdett jogi útra terelődni; biztos te is ismered ezt a figurát, amikor érződik, hogy egy munka bizonytalanná válik, mindenki merev lesz, és elvész a jó hangulat, amivel a dolog indult. A gimnáziumnál mindenesetre elvégezték a javaslatunk szerinti átépítést, funkcionális rendberakást. Mindez már kevésbé történt meg a kolostornál.

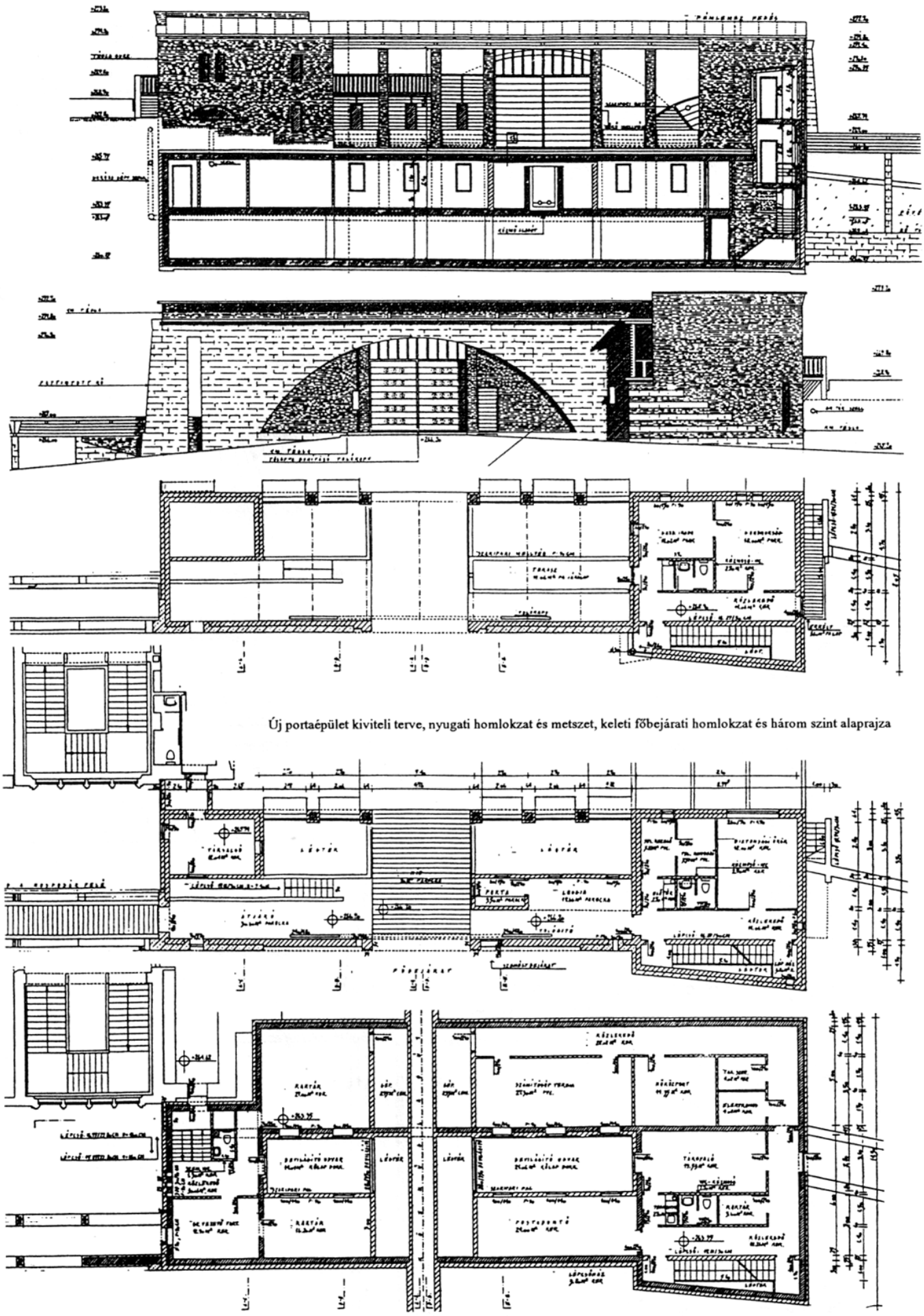
A bazilikában László Csaba óriási dolgokat tárt fel: a nyugati szentélyt, a kerengő freskóit. Ezek bemutatását nem én terveztem, ez egy speciális szakterület; Sedlmayr János és az Országos Műemlékvédelmi Hivatal gárdája indult neki ennek a feladatnak. A feltárt leletekből lesz, amit be fognak mutatni, például a királykaput a sekrestyében, de a régi nyugati szentélyt csak feltérképezni lehetett, hiszen bemutatásához az egész szentélyrészt meg kellene változtatni. A freskó kibontása sem folytatódik. A bazilika belső tere persze amúgy is nagy probléma, mert jelenlegi formájában alkalmatlan a liturgikus cselekményekre. A tér állandóan zsúfolt; látogatók, diákok vegyesen; a mai körbeülő, szembemiséző

közös asztal gondolatát megvalósító liturgikus rendet egy erre alkalmatlan térben kell megtalálni.

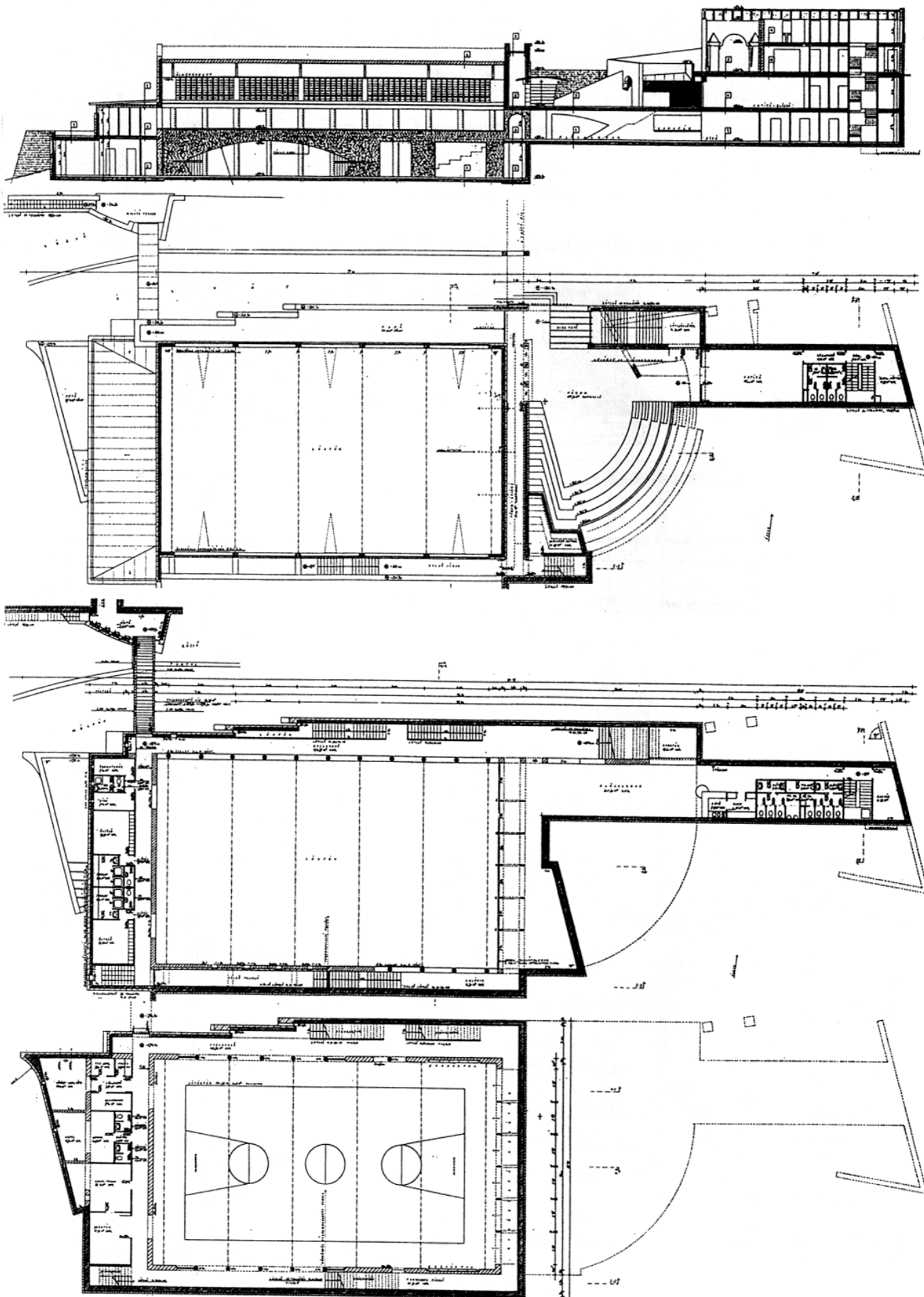
A feltárások mellett felújították a híres könyvtárat és újjáépítették tetőszerkezetét.

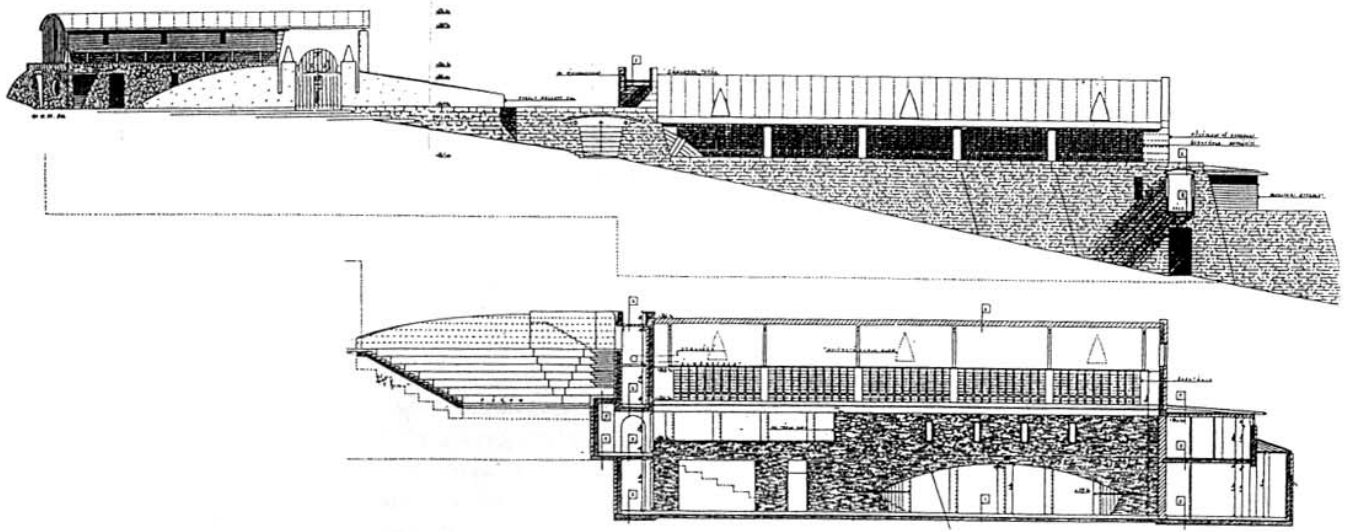
A lelkigyakorlatos központ tervei beépítési terv szinten készültek el, kétszázás léptéknek megfelelően kidolgozott rajzokkal. Ez tartalmaz éttermet, konyhát, hotelrészt, előadótermeket. Innen könnyen lehetne továbblépni.

A tervezési folyamattal párhuzamosan alakult meg egy építészeti menedzsmet, hogy tehermentesítse az atyákat, de ennek kiterjedésével kezdett megszűnni a kezdeti közvetlen kapcsolat. A refektóriumi asztalok melletti beszélgetéseket egyre inkább a beruházási iroda hivatalos közlései váltották fel. A kezdet kezdetén olyan igénye volt a rendnek, hogy én, mint főépítész, éljek ott. Ők olyan embert szeretnének – mondták – aki köztük él. Mondtam, hogy én ezt megértem de nem tehetem meg; tanítók, irodám van, és akkor folyt az EXPO vatikáni pavilonjának a tervezése is. A történelmi korokban ez valóban jellemző volt, de ma már működhet úgy is, hogy az ember nagyon aktívan ott van és figyeli a problémákat. Lehet, hogy ez a nagyon személyes, nagyon bensőséges, a valamikori bencés műhelyek szellemét idéző életmód, a laikus építész testvér állandó jelenléte segített volna a keletkezett kommunikációs problémák megoldásában. Azt éreztem, hogy óriási vágyak, hatalmas ambíciók vannak Pannonhalmán; ezeket apró ütemekre bontva kellett volna kezelni; a beruházási menedzserek – nem a rendről beszélek – mégis mindig egyszerre az összes munka együttes előrevitelét forszírozták.

Új portaépület kiviteli terve, nyugati homlokzat és metszet, keleti főbejárati homlokzat és három szint alaprajza

Tomaterem és töbrcélű csamok kiviteli terve. Az előző oldalon: hosszmetset és alaprajzok; jobbra fent: északi homlokzat, hosszmetset, keresztmetset és nyugati homlokzat.

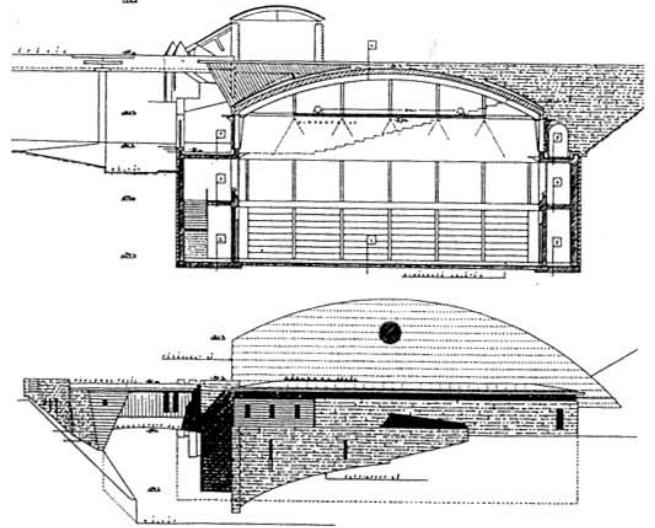
Sajnos arra sincs remény, hogy elkészüljön az, amire kiviteli tervet adtunk. Tulajdonképpen véletlenül értesültem róla, hogy a tornacsarnokra most egy meghívásos pályázatot írtak ki; új helyet találtak neki lent valahol az arborétum alsó területén. A régi portaépület köveit tisztítják, a repedéseket levakolják, de ez nem hosszú távú megoldás, és csak azt mutatja, hogy egyelőre az új kapuzat sem épül.

Országépítő: Különös ez a történet, hiszen Pannonhalma jelentősége mind az Egyház, mind az építészettörténet és a műemlékvédelem számára kiemelkedő, és az évforduló ezt még jobban hangsúlyozza; ha a feladatokhoz mérten nem volt is elegendő pénz, kívülállóként azt képelem, meg lehetett volna találni a módját, hogy a tervezésbe fektetett energiából többet hasznosítsanak.

Török Ferenc: A munkáinkra általában az a jellemző, hogy nehéz körülmények között folynak, az utóbbi években mégis sokminden megvalósult. Azt kell mondanom, hogy hősies körülmények között épül például a hajdúdorogi görög katolikus gimnázium és kollégium – amelyet egyébként elsősorban Balázs Mihály és Somogyi-Soma Katalin terveztek – jóformán minden pénz nélkül. Az eredmény apránként, és sok áldozattal jön össze a közös munkából. A gyerekek, akik azt a házat építik, ott alszanak éjjel a pincében.

Országépítő: Milyen körülmények között épül az EXPO-ra tervezett templom?

Török Ferenc: Szerencsére a vatikáni pavilonnak tervezett templom a Lágymányoson nagyon szépen halad; nagy öröm kettőnknek a Balázs Misivel, és a többieknek, akik részt vettek a tervezésben. Életem egyik legjobb kivitelezőjével dolgozom, Hofstätter Márton pilisvörösvári vállalkozóval. Régi kőműves dinasztia, az apja is kőműves volt, s ő a testvérével a szakmában nőtt fel. Kiváló pallérok vannak; Mirk Sándor az a fajta pallér, akiről az ember a harmincas évekből hallott, hogy elvégezte a Felsőépítőipariskolát, és olyan építész, aki kőhöz, fához, mindenhez jól ért. Nick Jenő, az egész vállalkozás menedzsere, gazdasági vezetője; ő tárgyal az alvállalkozókkal. Ez a Hofstätter-Nick-Mirk olyan hármás, hogy az fantasztikus, és mindent megtesznek az épületért. Az Érseki Hivatal képviselője, műszaki ellenőre Benedetti Tibor; ő kint él az építkezésen.

A munkában igazi profik vesznek részt, és ami a lényeg, kiváló az együttműködés.

Az épületre megvan a pénz is, legfeljebb a belső berendezések készülnek majd apránként. Ennek az egész dolognak – még az EXPO-nak – az volt az alap gondolata, hogy *kommunikáció egy jobb világért*. A templom Isten és az Egyház kommunikációja az építészettörténetében; ez a ház ennek a rétegeiből áll össze, és az egyik réteg az urnatemető, ami egy katakomba-szerű dolog lesz. A díszítőszobrász-részek majd úgy készülnek, ahogy az urnahelyek árusításából jön be a pénz. Arra törekedtünk, hogy itt ne köztemető legyen, hanem kegyeleti hely, ahol a személyes igények szerint találhatóak különféle helyek egy építészeti hierarchiában – és ettől válik nekropolisszá.

Stáblista a Pannonhalmi Főapátság rekonstrukciós és fejlesztési terveihez (1993-95):

Főépítész: Török Ferenc
 Építésztervezők: Török Ferenc, Balázs Mihály
 Építész munkatársak: Bartók István, Fűke András
 Kiviteli tervek: Róth János, Magyar Ádám, Lázár Ferenc

A DÖRÖGDI MEDENCE

Korábbi számainkban a Nemzetközi Ökológiai Vándorkonferencia kapcsán többször foglalkoztunk a Dörögdi medence fejlesztési kérdéseivel. Ezúttal három „külső” résztvevő, Vásárhelyi Judit, a Független Ökológiai Központ, Márta István, a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet és Herczeg Ágnes, a Pagony Táj- és Kertépítész Iroda tevékenységét és saját megközelítési módját ismerteti.

Vásárhelyi Judit A CIVIL SZFÉRA KERESI TÁRGYÁT – avagy legyél Te is az ő vendégük –

A Független Ökológiai Központ, ez a vegyes típusú, adományszerező és egyszerszintű operatív, saját munkákat is végző környezetvédelmi alapítvány 1989-ben jött létre Budapesten. Két évvel később, az országgyűlés anyagi támogatásával környezetvédelmi népfőiskolát szervezett a Balatonfelvidék határában. Erről a népfőiskoláról, programjáról és a népfőiskoláról, mint eszközről már írt az Országépítő. Az azóta eltelt öt év során azonban több intézmény is létrejött a kezdeményezéséből, a folyamat kiszélesedett, s jónéhány kérdés felvetődött a nyomán.

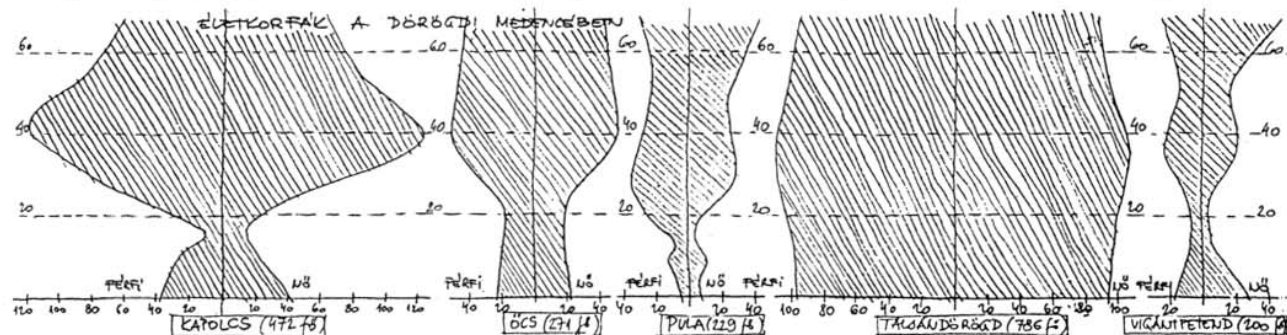
Az öt község, amelynek lakosai eljártak volt a népfőiskolába, egy kis vízgyűjtő területet zár közre, a Dörögdi (vagy Szent Imári) medencét, mely a Káli medencével határos. A falvak mindegyike – Pula, Kapolcs, Vigántpetend a Veszprém-Tapolca közti országúton, Taliándörögd és Öcs bekötőútak végén – ún. szerep nélküli település volt az 1976-os településfejlesztési koncepció fogalmai szerint. Az ilyen településeket kihagyták a fejlesztési elképzelésekből, s ezért a közigazgatás, a szolgáltatások és a fiatal korosztályok fokozatosan kihúzódtak ezekből (lásd az öt község korfáját). A valahai szerep nélküli települések megtalálhatók az egész országban, hátrányos helyzetű vagy jól fejlett régióban egyaránt, ezért a fejlesztési megfontolások még mindig mint ilyenek kell segítsék.

A népfőiskola általános természet- és környezetvédelmi kérdéseket vetett fel, de tekintettel a kárpótlás alapján kezdődő földreformra megpendítette a biológiai művelés lehetőségeit is. Igaz, hogy minden alkalommal voltak úgyne-

vezett előadók is, de ők a hagyományos népfőiskolai megközelítéssel dolgoztak, a közlések kétirányúak voltak, mert az egyes témák lehetőség szerint a résztvevőknek, a népfőiskolai polgároknak a helyszínen elmondott élettapasztalataira, véleményére alapultak. Ebből az addig a környező bányákban és a háztájiban kétlaki életet folytató, a népfőiskola megalakulásának idejére lassan munkanélkülivé váló középkorú gazdák közös mérlegelése bontakozott ki, a népfőiskolai témáknál jóval szélesebb merítésben. Ha az előadó például a biológiai műveléshez szükséges talajvédelemről beszélt, hiányolta a falvakból a teheneket és a tehéntrágyát, vagy a komposztot, a gazdák által felvetett témák között a szövetkezeti időszak földhasználatára, közútfejlesztésre, az állattartás nehézségeire, a felvásárlási ár ingadozására, a pártorkodás ellehetetlenülésére, az egyéni gazdálkodás gépi háttérének hiányára mind-mind előkerült. A természetvédelmi népfőiskola egyúttal áthátolta egyfelől az új önkormányzati törvénnyel frissen kapott helyi autonómia feletti reménykedés és büszkeség, másfelől óhatatlanul, újra és újra a földek visszaigénylésének dilemmája. Utóbbi még a feltételezett-nél is lassabban történt, a városból jöttek szinte csak azt hallották, hogy a testi erő, a gépek, az állatok, a tőke híján ezeknek az idős, földművelő tapasztalattal rendelkező gazdáknak *nem kell a föld.*

A föld Magyarország leghatalmasabb természeti erőforrása. Azok a városi értelmiségiek, akik jórészt könyvekből, továbbá néhány teljességűben jártas mesterüktől a természet és az az emberi lét kölcsönhatásaiból oly sokat megértettek, hogy éltüket immáron meg kellett változtatniok; eme úttörő entellekűek néhány helyen az országban *ökofalvakat* alapítottak, földre és barátokra számítva. Legtöbbször együtt költöztek oda, már korábbról ismerve egymást. Jelképes értékű, hogy Gyűrűfűből is ökofalu lett, ebből a kiöregedett településből, mely a legelső volt, ahol az utolsó parasztház ablakát is bedeszálták, kihaltak, elköltöztek, az utakat felverte a fű. A földek parlagon heverték, s most a Biokultúra Egyesület legjobb minősítéseit is elnyerhetik. Az okos fiatalok, ha elég földet tudnak vásárolni, permakultúrát, önellátó termelési rendszert rendezhetnek be, ártalmak és hiányok nélkül. Számítógépekkel és kétkézi munkával valószínűsíthető, hogy az idillt: a szellemi és fizikai munka frigyét, a természetkímélő, egészséges életet.

Nos, a kis bakonyaljai községek nem ökofaluk. Ismerik a kézi művelést, de elszoktak tőle. Nem tartják idillinek.

Tíz hét után, a zárónapon megfogalmazódott, hogy hasznos fórum volt a népfőiskola, munkáját folytatnia kellene. Két út is állt a szervezők előtt. Az egyik a tanfolyam folytatása, újabb és újabb témákkal vagy a legfontosabbak elmélyítésével, lineárisan gazdagítva a helyi társadalmat olyan tudással és közösen kialakított véleményekkel, amelyet, mivel e községekből szinte teljesen elszármazott az értelmiség, – úgy tűnik – külső beavatkozás és kezdeményezés tud csak felszínre és működésbe hozni. Ez az út érzékeny, „válaszoló” oktatásszervezésben merült volna ki. Ez a másik út – amelyen végül is elindultunk – a fórumon felmerült problémák és felbukkant szereplők közös folyamatba vonása, komplex megközelítés, holisztikus, legalábbis szerény eszközeinkhez mérten a „teljességet”, az élet egészét szem előtt tartó cselekvések kiváltása.

Egy budapesti *non-governmental organization*, vagyis nem kormányzati, nem nyereségorientált és pártpolitikába nem avatkozó, de munkálkodó alapítvány számára a fent leírt helyzetben az oktatásszervezésen túl is megnyílik egy szerep, a *facilitátoré*. (Többnyire egy-egy tárgyalás, munkaülés, konfliktusmegoldás alkalmával van facilitátorra szükség, a semleges, érdekeltség nélküli, nem részrehajló, a tárgyalási hatékonyságot, az erőforrások gazdaságos kezelését, s főként a felek megoldáshoz, eredményhez juttatását szem előtt tartó közreműködő munkájára.)

Ahogy a feladatok sokasodtak és sűrűsödtek, úgy gyarapodott a velük foglalkozó csapat is. Organikus- és tájépítészek, biokertészek, olykor írók, újságírók látogatták a népfőiskolai délutánokat. Lassan eljutottunk a szándéknyilatkozathoz: a medencében döntési helyzetben lévő, vagy közösségépítő szerepet játszó intézmények (polgármesterek, a szanálás alatt álló szövetkezet, a helyi természetvédelmi és kulturális egyesület, a vendégház, a fővárosi környezetvédelmi szervezet, a tervező irodák) megfogalmazták jogait, kötelelességeiket és vállalásait egy *organikus fejlesztési folyamatban*.

A szándéknyilatkozat is városi gondolat volt. A Független Ökológiai Központ ugyanis a Fenntartható Közösségek nevű program keretén belül két kisvárosban – Mosonmagyaróvárott és Sátoraljaújhelyen – már a népfőiskolát megelőzően dolgozott összehasonlító kockázatbecslésen alapuló városi környezetvédelmi akcióterven. A program jól szervezett részvételi folyamatot tételez fel, valamint az önkormányzat (vagyis a teljes helyi közösség) azon szándékát, hogy gazdasági jellegű döntéseit is áthatják az energiahatékonysági és erőforrástakarékos, természet- és környezetkímélő elemek. Munka közben tapasztalhattuk, hogy 1991-1992-ben nehéz olyan polgármestert találni, legyen bármennyire elkötelezett a környezet iránt, aki a környezeti problémákat a munkanélküliség elé sorolná. A városi társadalomban, a külföldi beruházások – a dohány- és üdítődoboz-gyárak idegen kézre jutása, fejlesztése örvendetes eseménynek számítottak. Egy helyi és egy fővárosi civil szervezet nem bírta e makrofolyamatokat feltartóztatni, a várost új, az erőforrások dinamikus egyensúlyát megteremtő, vagyis fenntartható gazdasági vízióval ellátni.

A kistérségi szándéknyilatkozat tanulságos volt. A munka nagyságrendekkel vált összetettebbé, hiszen helyi és távolabbi, akár külföldi résztvevőket, különböző szektorok képviselőit hozta össze. Az együttműködő tervezés első lé-

pését a medencén kívül élő szakemberek tették meg, de a folyamat mentén a helyi intézményeket el kell juttassák az önálló döntési és kezdeményezési helyzetekbe.

A rendszerváltoztatás első időszakának keserves felismerése volt a környezetvédők számára, hogy a gazdasági átalakulást célzó törvények és ösztönzések ugyanúgy nem terjesztik ki a gazdasági gondolkodás körét a természeti erőforrások észszerű használatára, mint a korábbi rendszer. Még egy kisváros gazdasági folyamatai is – természetesen – sokkal összetettebbek, átpolitizáltak, illetve makrogazdasági tényezőktől függenek, hogyszem civil környezetvédők okfejtésével befolyásolni lehetne azokat. Lehetséges, hogy a riói konferencia után divatos *globális fenntarthatóság* vizsgálatát éppen a legkisebb közösségekben, és ott, ahol a földből élnek, kellene először elvégezni. Egy kisvízgyűjtő különösen alkalmas a mérgező anyagok nélküli gazdálkodásra, mert a medencét a természetföldrajzi adottság védi a külső, ártalmas hatásoktól. Alacsony lélekszámú, gazdaságilag viszonylag átlátható közösségekben azt is könnyebb vizsgálni, hogy mekkora a részleges önfenntartási potenciál, milyen téren és milyen mértékben volna képes magát ellátni az öt kisközösség, ha felismerné, hogy számára még nem a világgazdasághoz való mielőbbi csatlakozás a boldogulás útja. Ezek az általánosító gondolatok azonban főként az ehhez hasonló cikkek kedvéért születnek meg, a valóságban konkrét problémákat kell megoldani:

Az egyik település polgármestere a szövetkezet felszámolásakor rögtön egyéni gazdasági döntést is hozott: nagyon nehéz gazdasági körülmények között megpróbálta vállalkozóként fenntartani a tehenészetet. Kora reggel és délután, a fejés idejében literszám veszik tőle (olcsón) a friss, teljes tejet házaktól. Azután az egész eladatlan mennyiség teherautóval indul Veszprém felé, és félúton találkozik azzal a teherautóval, amely a helyi kis boltokba hozza a zacskós tejet, tejterméket (a közismert áron). Ugyanígy, zöldség a falvakba a budapesti nagybani zöldségsziacsról származik, és eltűnt a helyi heti piac, ahol a gazdák a fölösleget eladhatnák – szállítási költségek, törődés, árak stb. nélkül. Nagyszámú hasonló példát (tejfeldolgozás, kisvágóhíd, pékség, egyéb élelmiszerfeldolgozó tevékenység, gyapjúfeldolgozás stb.) és érvet tudunk felhozni annak bizonyítására, hogy a helyi lakosság ellátása mennyire nem *fenntartható*: árak, energia, idő, vitaminok stb. viszonylatában. Sem gazdaságilag, sem a természetkímélet vagy környezethasználat szempontjából nem észszerű gazdasági viselkedés ez, de nem tud kilépni egy óriási – a hátunk mögött tudott szocialista, és az orrunk előtt megnyílni ígért piacgazdasági rendszer egybetakolódott hátrányaiból készült – mókuserékből.

A szándéknyilatkozatot a Dörögdi medence fejlesztésében részt vállalo partnerek írták alá. Sok nemes és fontos dolgot éreztek kötelességüknek, de a két legfontosabbat a polgármesterek írták alá, amikor vállalták, hogy az organikus fejlesztési folyamatot veszélyeztető gazdasági döntést nem hoznak és a községek kül- és belterületeivel összhangban gazdálkodó rendezési terveket fognak elfogadni.

A nem haszon-orientált szervezet ötletgazdag tevékenységet folytatott az elmúlt években a medencében. A *facilitálás* e komplex folyamat fenntartását jelentette, amely kettős: a népfőiskolai alapozáskor már felbukkant célok megközelítése és ugyanakkor a folyamat fenntartásához

KULTÚRÁVAL A MEGMARADÁSÉRT

beszélgetés Márta Istvánnal,
a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi
Egylet vezetőjével

még hiányzó elemek, partnerek keresése, elemzése. A Független Ökológiai Központ facilitátor szervezetként kiváló szakembereket (Pagony, Kör, Gödöllői Egyetem) vonzott a programba, akik forrást szereztek és szakmailag értékes felmérést, *szelid* stratégiai tervet készítettek a medence és a községek számára. A felmérés és a terv készítése során hasznos falufórumok, képviselőtestületi megbeszélések zajlottak, a helyi társadalom a körülményekhez képest maximálisan részt vett a stratégiai terv kialakításában, ami jó alap az új, természetvédelmet is beépítő rendezési tervek kidolgozásához, elfogadtatásához is. Az Ökológiai Központ szervezett okleveles biogazda-tanfolyamot és gazdafórumokat, vendégváro tanfolyamot (az ökoturizmus, vagy vegetáriánus vendégek fogadásának előkészítésére), ültetett a helyi családokkal két falu közé ökológiai folyosót, kiserdőt. Életre hívta a polgármesteri kollégiumot, a kéthavonkénti megbeszéléseket, melyről minden résztvevő emlékeztetőt kap. Szorgalmazta azokat a tárgyalásokat, amelyek a Gazdakört életre hívták. Alapítványunk érdeme, hogy olyan szakembereket vonzott e folyamathoz, akik az OFÁ-tól, a KTM-től, a svájci kormánytól is képesek voltak támogatást szerezni. Az organikus fejlesztést anyagilag közvetlenül az Országgyűlés és a német Prima Klima, a magyar Népfőiskolai Társaság és az amerikai Charles Mott Alapítvány stb. finanszírozta, legújabbán pedig az IUCN, a Természetvédelmi Világszövetség tüntette ki azzal, hogy egy négy országban folyó program magyar esettanulmányaként jelölte meg.

A nonprofit alapítványnak azonban eddig nem sikerült hidat verni a nyereségérdekelt, az üzleti, a megélhetés biztosító és természetkímélő egzisztencia partjaira, pedig ez volna a folyamat számára az egyetlen biztonság. A nem nyereségorientált szervezet falba ütközött: felismeréseit nem tudta hasznosítani a gazdasági élet terén, az áttörési kísérletek eddig alig hoztak sikert.

A helyi, tőkeerős, kockázatot vállalni képes, de a hasznát a helyi gazdaságból kivinni nem akaró vállalkozót, ez a tüneményt, a civil természetvédelem nem tudja a maga oldalára állítani. Voltak ugyan próbálkozások az értékesítés-sel: a gazdafórum ilyen előadásokat is hallgatott, a biotermékek nagybani és boltot fenntartó kereskedőit is meghívtuk, tárgyalni kezdtünk közvetlen értékesítési rendszerekről is. A polgármesteri kollégium örökzöld témája a helyi termékeket az országúton vagy a Balaton partján árusító bolt, furgon, stb. – hiába. Ezt a szerepet valakinek fel kellene vállalni, aki a működést, az üzleti hasznot biztosítani tudja, de nem kívánja rövid távon kirabolni a folyamatot, hanem fenntartható üzletet teremt, inkubátorba helyezi kis medencénket. De hiszen alighanem egész Magyarország ilyen üzletemberekre vár!

A holisztikus munka veszélyei nagyok. Egy kis szervezet egy általa kezdetben arányosan felvállalt munka belső logikáját követve meggondolkoztató felelősségvállalásra kényszerül. Vagy le kell köszönnie – mert túl nagy fába vágta a fejszéjét – vagy ismertetnie kell felismeréseit a helyi társadalommal, és mindig újabb szakembereket kell meghívnia partnerül; a felelősség vállalására, a gondokban való osztozásra, a cselekvésre. Kérdés: ki tudja-e munkálni a lelki egészségnek e kis szigetét a partjainkat csapkodó reményvesztés, újraközpontosítás, monetarizmus jeges hullámain kivédve? Ki vagy mi lesz hullámtörőnk?

Illyés Zsuzsa: Hogyan lesz egy neves budapesti zeneszerző a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet vezetője?

Márta István: Tulajdonképpen teljesen véletlenül kerültünk a faluba. A feleségemmel 1984-ben vásároltunk egy házat Kapolcson. Előttünk már vásárolt házat – egy malmot – Pápai Gábor és Varga Vera is. A Csórom-pusztaiak (fiatal építészek és grafikusok) velünk egyidőben jöttek Kapolcra, de akkoriban még nem ismertük egymást. Rövidesen világgosszá vált, hogy ottlétünknek két módja lehetséges. Vagy eljártsszuk a szerepet, hogy nem vesszük tudomásul, hol van a házunk és éljük a magunk független életét, vagy beleágyazódunk a falu közösségébe, és megpróbálunk hasznossá lenni. Úgy döntöttünk, hogy az utóbbit választjuk, hisz annyi szeretetet és segítséget kaptunk ettől a 470 fős kicsiny településtől, hogy úgy éreztük, muszáj a magunk módján segítenünk. Kétszeresen hátrányos helyzetben voltunk azonban, egyrészt mert pestiek voltunk – *vidékiek*, ahogy ők mondják; másrészt művészek, amilyen szerzet korábban nem volt a faluban – és meglehetősen gyanakvással fogadtak minket.

Illyés Zsuzsa: Ebben a helyzetben hogyan tudott megszületni az *Egylet*?

Márta István: Az Egylet megalakulása a Nagyvázsónyi TSZ-szel és a Vízügyi Szakaszmemőkséggel való összekapcsolásunknak köszönhető. 1987 nyarán, amikor Kapolcson voltam, az addigi pisztrángos és rákos Eger-patak egyszerre csak eltűnt. Jöttek a szomszédok, hogy csináljunk valamit, mert nem tudják öntözni a kertjeiket. Pápai Gáborral és Márvány Gyulával elkezdtek felgöngyölíteni a dolgokat, és kiderült, hogy egy Nagyvázsónyi és Pula között megépült halastó számára fogták fel a patak vizét, ami ellentmond minden vízügyi szabálynak, és amiben a VIZIG összejárt-szott a TSZ-szel. Láttuk, hogy magánemberként nem lehet hatékonyan eljárni a patak érdekében. Mivel akkor már megszületett az Egyesületi Törvény, elhatároztuk a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet létrehozását. Végül megszüntették a halastavat, és kezdték elengedni a vizet. Sajnos addigra annyira megváltoztak a viszonyok – megnyíltak a karsztrepedések – hogy hozzánk már nem jött vissza a víz.

Illyés Zsuzsa: Mi volt az egyesülés célja, és mi volt a szerepe Kapolcs életében?

Márta István: Visszaemlékezve az indulás időszakára, 1989-90-re, megállapítható, hogy az Egyletnek nagyon fontos, hézagpótló szerepe volt. Akkor már gyakorlatilag nem nagyon volt a falunak gazdája; a négy település közös közösségi tanácsa (és lassan a TSZ is) láthatóan agonizált. A rendszerváltás előtti *vákuum-helyzetben*, átmeneti időszakban igen hasznosnak bizonyult ez a civil-társadalmi kezdeményezés. Az Egylet választott, tizenegy fős vezetősége reprezentálta a falu teljes keresztmetszetét. Az egyesülés megnevezésében kettős cél; *természetvédelmi és kulturális*

fogalmazódott meg. Először is elkezdtek valahogyan rendbehozni, megszépíteni a falut. A falu közepén látható kőbástya, virágos elrendezés is az első év munkájának köszönhető. Emellett azonban úgy gondoltam, hogy kellene valami robbanásszerű dolgot is csinálni.

Kapolcs környéke mediterrán vidék, van egy poézise, amitől én úgy éreztem, hogy a művészeteknek itt helyük van, és ha ez valamiképpen össze tud kapcsolódni a helyi-ekkel, abból nagyon szép és értelmes dolgok jöhetnek ki. Két-három napos falunapra, és egy saját színházi produkcióra gondoltam. Csiszár Imrét és csapatát hívtuk el a *Karnyóné* bemutatására. Csodálatos volt, ahogy összefogott a falu, ahogy befogadták a színészeket, és amit a Csórom-pusztaiak összehoztak. Elkezdtek érezni, hogy itt valami megszületik, bár még senki nem tudta, hogy mi lesz a végeredmény. Akkor lettem biztos abban, hogy valami jelentős dolog történik, amikor elkezdtek hívni a rokonokat és ismerősöket. A búcsú már elvesztette az eredeti funkcióját, de megmaradt az érzés, hogy muszáj ünnepnapnak is lennie. A készülődés során pedig kiderült az emberek számára, hogy a rendezvényen érdemes lesz a falu apraja-nagyjának részt vennie. Kezdetben kétévenként akartunk ilyen rendezvényeket, de a nyomásnak engedve a következő évben is megcsináltuk.

Illyés Zsuzsa: Ez azt jelenti, hogy az Egylet tevékenysége a továbbiakban egy néhány napos nyári rendezvényre koncentrálnak?

Márta István: Semmiképpen sem. Az Egylet az első évben a frissen megalakult nyugdíjas klub számára meghívta a Veszprémi Petőfi Színházat a *Hárman a padon* című előadással; a száz éves Kapolcsi Tűzoltó Egyesület megünneplésére bált rendeztünk, és lehetne sorolni még az év egészére kiterjedő eseményeket. Az Egylet lépett abban is, hogy a Romániában decemberben kitört forradalom megsegítésére gyűjtést szerveztünk a környéken, és decemberben Dózsa Tamással, Fazekas Istvánnal és Farkas Gyurival kimentünk Erdélybe, mégpedig tudatosan úgy, hogy testvértelepülési kapcsolatot is keressünk. Több lehetőség közül a kalotaszegi Mákófalvával vettük fel a kapcsolatot, mert ott egy negyventagú színjátszókör is működött. Úgy éreztem, egy színjátszókörön keresztül lehet igazán testvérkapcsolatot létrehozni. A következő évben a színjátszókör meg is jelent a rendezvényeken, és mivel kísérőkkel együtt házaknál laktak, barátságok is születtek. A testvértelepülési kapcsolatot én nem a vezetők viszontlátogatásaiként értelmezem, hanem hogy az emberek ismerjék meg egymást. Mára ez úgy alakult, hogy családok mennek ki innen oda disznótóra, esküvőre, és jönnek ide szüretre. Ez már magától megy. Kezdeményeztük ugyanígy az ausztriai Schratenthallal a kapcsolatot, ez azonban nem volt sikeres, többek közt azért, mert a kapolcsiak nem beszélnek németül. Végeredményben elkezdődött egy munka, aminek csak igen kicsiny része volt a Művészeti Napok.

Illyés Zsuzsa: Az indulás nagyon sikeresnek tűnt.

Márta István: Annyira szép volt, hogy sejteni lehetett: nem maradhat mindig így. Jött a választások időszaka, és ebből óriási konfliktus alakult ki. A választásokat megelőzően az Egylet vezetői megállapodtak abban, hogy nem indulnak, hiszen megvolt a magunk dolga, és azt akartuk, hogy a település tőlünk függetlenül vezesse magát. Azt akartuk, hogy egy erős önkormányzat partnerei legyünk. A

képviselőtestületbe viszont az Egylet jelölt embereket, akik közül hárman képviselők is lettek. A választások kapcsán azonban személyi- és csoportellentétek keletkeztek. A település vezetése elfordult az Egylettől, a falu megosztottá vált, az Egylet a megszűnés szélére került, a tagság fele kilépett. Még szerencse, hogy nem alakultak politikai pártok (a falu azóta is párt- és politikamentes), hiszen ez további konfliktusokhoz vezetett volna. Úgy gondolom, hogy egy ilyen kis településen muszáj a politikától elfordulni, mert a munkákat és feladatokat elvégezni csakis együttműködve lehet.

Illyés Zsuzsa: Mi mentette meg végül az összeomlástól az Egyletet?

Márta István: Az addigi kézzelfogható eredmények miatt nagyon sokan megfutamodásnak érezték volna a megszűnést, és szinte köteleztek bennünket a folytatásra, másrészt pedig ekkor már elkezdtek a tájház-nyugdíjsház-konceptió megvalósítását. Kapolcson magától értetődően egy malomra gondoltunk, de szűkös anyagi helyzetünk és a sok örökös miatt nem tudtuk megvásárolni. Végül a kovácsműhely és a hozzá tartozó pajtát vettük meg. A XVIII. századi kovácsműhelyt az emberek már le akarták bontani, mivel akadályozta a forgalmat Taliándörögd felé, és – bár a KPM 2100-ig nem ígerte az út kiszélesítését – a dörögdiak később tényleg megorrolták, amikor látták, hogy itt valami helyreállítódik. Elkezdődött hát az öt éves munka, amelyet a Népjóléti Minisztériumtól egy sikeres pályázattal nyert 400.000 forinttal tudtunk megalapozni, és amelyet a továbbiakban szponzori támogatással és társadalmi munkával végeztünk. Egy másik pályázaton egy videólejátszót nyertünk, és beindítottuk a helyi videómozit. A mozizás azóta elhalt, de mostanában a kapolcsi eseményekről készült felvételeket szoktuk levetíteni. Kiadványokat jelentettünk meg, először füzet formában, majd ebből jött létre 1992-ben a *Völgyfutár* című újság, tehát nem kalendárium-formában futtattuk. A kiadványaink elkészítésénél a Csórom-pusztaiak (Dózsa Tamással együtt) nagy segítségünkre voltak hihetetlen meny-nyiségű ötletükkel és fantáziájukkal.

Illyés Zsuzsa: A kulturális rendezvény ügyét is sikerült továbbvinni?

Márta István: Az első Művészeti Napoknak nagy sikere volt a medencén túl is; az esemény a médiában is megjelent. Nagy híre ment, mert különleges volt, hogy egy kicsiny településen valami történt. A budapesti értelmiségiek körében is divatos lett; megismerték Kapolcs nevét. Az emberek kezdtek büszkének lenni arra, hogy róluk beszélnek, élvezték a falu hírnevét. 1992-ben Kapolcson már hatnapossá vált a fesztivál, de folytatódtak a faluszépítési akciók is. Rendbehoztuk, befűvesítettük és fásítottuk a Malom-szigetet, ami azelőtt egy szemétdomb volt. Szabó Jánosné kapolcsi háziasszony versei is ekkor jelentek meg először a *Völgyfutárban*; azóta már saját verseskötetét is kiadtuk. Hozzájárultunk a 900 éves Kapolcs megünnepléséhez is, és Mayer Dénes nyugdíjas kapolcsi tanító segítségével megjelentettük Kapolcs történetét.

Illyés Zsuzsa: Mit szoltak Kapolcs nagy hírnevéhez és aktivitásához a környező települések?

Márta István: Úgy gondolom, a medence többi települése egy kicsit kezdte irigyelni az itteni mozgolódást és aktivitást. Az objektív körülmények ésszerűen azt sugallták,

hogy nyissunk a völgy felé. A szomszéd települések is jelezték, hogy szeretnének bekapcsolódni. A taliándörögdiak a XIII. századi klostromhoz vezették a vizet és az áramot. Azt mondták, hogy ott is legyen színház és koncert, és a Művészeti Napok rendelkezésére bocsátották. Vigántpetenden Nemoda Istvánék megalapították a Pajta Diáktanya Alapítványt. Láttuk, hogy Taliándörögden és Vigántpetenden is van olyan ember, akivel érdemes összefogni; az önkormányzatok és az egyház támogatását is élveztük, amellet pedig valóban nem fértünk már el a faluban, ezért nyitottunk. A kapolcsiak nehezen mentek bele az összefogásba, de az első közös rendezvényen kiderült, hogy nincs veszély, és minden település még aktívabbá vált. Taliándörögdi a Lövölde teret is rendbehozta, Vigántpetend kitalálta a fafaragó tábor, Puláról jelentkezett a polgármester, aki az ottani rendezvények *spiritus rektor*-a lett, és észrevettük, hogy Sipőcz igazgató és polgármester személyében lenne gazdája a Művészeti Napoknak Monostorapáti is. Így elmondhatjuk, hogy – sajnos Öcs kivételével – teljes a *Kulturális Völgy*; minden településen van, aki gondozza a rendezvényt. A nyitás és összefogás eredményeként a *Völgyfutár* Taliándörögdi és Vigántpetend lapja is lett. 1995-re a kulturális rendezvények olyan monumentálissá váltak, rengeteg helyszínnel, hogy hirtelen nem is tudom áttekinteni.

Illyés Zsuzsa: Úgy tudom, az 1995-ös rendezvények már nyereséges vállalkozásnak is bizonyultak.

Márta István: Igen, a hatodik évre a Kulturális Napok gazdaságilag is nyereséges lett, és ez nagyon fontos dolog. Azon igyekszünk, hogy megtartsuk a faluban a fiatalokat. Ehhez munkahely és kultúra kell. Az Egylet működésén keresztül ezt az utóbbit tudtam előmozdítani, és közvetve az előbbit is, mert azzal, hogy a Művészetek Völgye tavaly nyereséges volt, néhány munkahelyet is tud teremteni. Gondnoka lesz a Tájháznak; állandó ügyintézője a rendezvénysorozatnak. A szobakiadástól kezdve a helyi vállalkozások beindításán át a nyugdíjasok (pl. kiállításörzés), és fiatalok (információs központok üzemeltetése) bevonásáig polgáraink több módon is kapcsolódnak az eseményekhez. A völgy nyílik, befogad, és közben saját tárgyi, emberi és környezeti értékeit is fel tud mutatni. A falusi turizmusban önmagában nem nagyon hiszek, mert ahhoz valami egészen speciális adottságú vidék kell. Itt a vidék nagyon szép, de az ország tele van ehhez hasonló helyekkel. A Művészetek Völgye a speciális szolgáltatást teremti meg, és ha az egész idényre el tudjuk osztani a rendezvényeket, az már kulturális turizmust jelent. Nem lebecsülendő, hogy a Napok ügyes gazdálkodása miatt az Egylet pénzzel tudja segíteni a szociálisan rászorultakat, támogatja az angol és a német nyelvoktatást, ösztöndíjban részesít egy Budapesten tanuló kapolcsi fiatal, támogatja a Tűzoltóegyletet, a Színjátszókört és a Nagycsaládok Egyesületét. A jegybevétel 85 %-át szabad felhasználásra lélekszám-arányosan megkapták a négy település önkormányzatai, és idén februárban falunként – Monostorapáti is beleértve – 400-400.000 forintot adtunk infrastrukturális fejlesztésekre.

Illyés Zsuzsa: A nyaranta megjelenő művészeti rendezvények tudták-e inspirálni a helyi hagyományokat, kultúrát, illetve van-e egyáltalán az Egyletnek ilyen szerepe?

Márta István: Azok a kódrendszerek, amelyek egy falu társadalmát mozgatták, ezen a vidéken csak maradványaik-

ban maradtak fenn. Kapolcs valamikor nemes község volt, és a háború után a nemes községek igyekeztek a hagyományaikat minél előbb elfelejteni. Mikor én idejöttem, igen meglepődtem azon, hogy nincs hagyomány, nincs népviselet; eltűntek az erkölcs és etika hosszú évszázadokon át működő jelei és megjelenési formái is. Kapolcson gyakorlatilag elveszett az állattartás, a földművelés és a kézműipar hagyományos tudománya is. Érzékeltem a falu magára maradottságát, de azt a sok szeretetet és melegséget is, ami az emberekben él. A helybelieknek igazán akkor tűnt fel a veszteség, amikor a mákói testvérfaluban találkoztak az ottani, élő hagyományokkal. A testvértelepülés és a Kulturális Napok élményei segítettek újra életre kelteni a helyi színjátszás hagyományát. Kapolcson a háború előtt több színjátszóköri is működött. Azok a gyerekek, akik kicsiny korukban a rendezvények kapcsán megtapasztalták a színjátszást, maguk jelentkeztek annál a tanárnál, Horváth Jenőnél, aki maga is tagja volt az egykori kapolcsi színjátszóöröknek, hogy ők is szeretnének játszani. A napokban lesz a Kapolcsi Ifjúsági Színjátszóörök harmadik bemutatója. Természetes, hogy az Egylet megturnéztatta a Színjátszóörököt a környéken, és kivitte a testvérfaluba is. A kapott tiszteletdíjakat a gyerekek összedobták, és abból töltöttek tavalyelőtt három napot Velencében.

Az Oktatási és Falufejlesztési Bizottság külső tanácsadói vagyunk, így odafigyelünk az építkezésekre is. A rendeletekben meg lehet szabni, hogy milyen tetőfedést alkalmazzanak, ed ennek önmagában semmi értelme sincs. Emlékszem, hogy hosszas beszélgetéseket folytattam, amikor azt mondták, hogy az egyik házra hullámpalát akarnak rakni, mert azt mondták, hogy nincs több pénzük. Akkor bebizonyítottuk, hogy a cserép időtállóbb, és hosszú távon olcsóbb. A hagyomány kérdése előjött a kovácműhely restaurálásánál is, ahol régen zsúptető volt, de végiggondolva, hogy a ház előtt haladnak el az autóbuszok és egyetlenegy cigaretta elég, hogy a zsúp meggyulladjon – valamint a lehetőségeinket is; a szponzorált BRAMAC tetőcserép mellett maradtunk. Egyeztetni a hagyományokat és az új technológiát; sokminden vesztet el így, de muszáj továbblépni is.

A falukép védelme érdekében a rendezvényeken semmilyen reklámot nem engedélyezünk még a környékre sem, mert ez egyfajta vizuális környezetszennyezés lenne. Nagyon sok szponzort veszünk el azzal, hogy nem jelenhetnek meg a multinacionális cégek reklámjai.

Vannak rémálmaim. Az egyik, hogy az utolsó kaszálni tudó kapolcsi embert hat japán turista fényképezi – és ennek megvan a realitása. Ha ennek tudatában vagyok, és megpróbálom kivédeni, akkor már jó úton járok. Muszáj a falunak falunak maradnia, és muszáj élnie is, mint falu. Ezért nagyon fontos, hogy ezeket az új utakat, ami lehet a biogazdálkodás, lehet a kulturális falusi turizmus, segíteni kell. Ehhez hozzá tartozik a csatornázás; a Monostorapáti és Szentbékállá közötti, a Szóc és Taliándörögdi közötti, valamint a Taliándörögdi és Öcs közötti utak megnyitása. Öcsöt közelebbi út hiányában egyelőre nem tudjuk bevinni a Művészetek Völgyébe.

Illyés Zsuzsa: Úgy tűnik, hogy az Egylet programjában a kulturális ügy már hangsúlyosabbá vált a természetvédelemmel.

Márta István: Sajnos energiáink végesek. Való igaz,

Herczeg Ágnes JELENLÉT

– Útkeresés a dörögdi-medencében –

„Belül paradicsomi táj virul,
kűnn peremig csaphat az ár vadul:
betörni készen rontsa bár a töltést,
közös igyekvés tömi be a tört rést.
Igen! e nagy célért élek-halok csak,
az elmém e végső bölcsességre jut:
szabadság, élet nem jár, csak azoknak,
kiknek naponta kell kivívniuk.”

(Goethe: Faust – ford.: Kálnoky László)

hogy az utóbbi években viszonylag kevesebbet törődünk a természetvédelemmel, de kapcsolatrendszerünk megmozdításával 1995-től már tettünk ezirányú lépéseket. Most, látva, hogy kicsit lemaradtunk, borzasztó jó dolognak tartom, hogy a Pagony Kft-nél elkészültek a tájrendezési tervek, és hogy létrejött a Dörögdi Medencéért Alapítvány. Ez a rész – úgy érzem – abszolút jó kezekben van ott. Ezáltal megint van egy közös pont, amire érdemes odafigyelni. A Kulturális Egylet tud lobbizni, és tud segíteni a természetvédelemben is. Most hívtuk meg egy miniszteri bejárásra Baja Ferencet; a természet- és műemlékvédelmi fejlesztések anyagi támogatását reméljük tőle. A patakmedret szeretnénk rendezni, és forrásaink foglалása után forrásházakat építeni. A műemlékek közül a taliándörögdi klostromrom környékének rendezését, a vigántpetendi harangláb helyreállítását és a XIII. századi monostorapáti Almási-kastély állagmegóvását terveztük a közeljövőben. Kapolcs történeti-települési értékeit már régóta dokumentáljuk és fotózzuk egy települési szintű műemlékvédelmi munka számára.

A másik elem, ami a fejlesztési stratégiában szintén megfogott, a csatornázás, mert megdöbbenett Ertsey Attila gondolata, miszerint *egy robbanó szaron ülünk*, és ebben az ügyben is elkezdtünk mozogni és lobbizni.

Illyés Zsuzsa: Azt hiszem, a csatornázás esetén nagy szükség lesz az Egylet meggyőzőképességére is, hiszen sok példa van rá, hogy a lakosság nem köt be, mert drágának találja.

Márta István: Amik eddig megszülettek, valamikor mind álmok voltak. Megálmodtuk őket, a kocsmában elbeszélgettünk róluk, és akkor lassan megszülettek. Persze itt minden sokkal lassabban megy, és a kilencszáz évhez képest ez a hat év nulla. Az igazi eredményeket meg sem fogjuk érni, sem a Független Ökológiai Központ, sem a Pagony, sem a Kulturális Egylet, sem akik most itt élnek, de muszáj messzebbre tekinteni. Ez olyan gondolkodást követel, amit én a kapolcsi házam felújításánál tapasztaltam meg. Éreztem, hogy az, aki annak idején ezt a házat csinálta, nem úgy gondolkodott, ahogy mi itt, Pesten. Nem öt, tíz vagy húsz évben, hanem generációkban gondolkodott. Ez a szemlélet a faluból is eltűnt. Van egy másik nehézség is. A pesti értelmiségi gondolkodásunk legnagyobb hibája – amit muszáj kikerülni – az, hogy *elméletileg* elgondolunk valamit az ötödik kerületben, *elméletileg* emlékszünk valamire, hogy hogy működött a magyar falu a húszas, harmincas években, és bajba kerülünk, amikor tapasztaljuk, hogy a faluban ez a dolog már egészen más, és antagonisztikus ellentét van a kétfajta gondolkodás között. Ha sikerül értelmes, közös nevezőt találni, egy nagyon szűk ösvényen elindulni, akkor talán lehet valami az elgondolásból, de az ötödik vagy tizedik kerületből nem lehet semmit sem kitalálni. Az ilyen tévedések súlyos áldozatot követelnek. Ilyen eset a csórom-pusztai konfliktus, és a néhány év, mikor nem tudtunk együtt dolgozni a helyi önkormányzattal. Aki idejön, nem kerülheti meg, hogy egyfajta szimbiozisba kerüljön a helyiekkel. Lehet, hogy ez egy tévhit, lehet, hogy több kárt okozunk Pagonyostul, mindenestül, de nem hagyhatjuk, hogy *leüljön* a völgy. A kilencszáz éves értékeinkből megmaradt kicsiny emlékeket szeretettel és körültekintő óvatossággal megőrizve nyitnunk kell; kipróbálnunk erős összefogással, erős álmokkal, és lehetőleg minél kevesebb konfliktussal.

Sokan és sokféleképpen írtak a magyarországi változásokról. Változásról szólnak, noha sorsfordulót éltünk át. Mára a változás fogalma is eltűnt, legtöbbször a stabilizációt emlegetik. Elavult ma útkeresésről beszélni?

A minket körülvevő változások sorstörténetünkben egy kis régióval, a Dörögdi-medencével kötöttek össze. Munkánk kezdetéről (1991-92. év) az Országépítő 1993/1-2. számában beszámoltunk. Az eltelt néhány év alatt történeteket szeretnénk összefoglalni, s e közelmúlt tapasztalataiból kiindulva a jövőbe tekinteni.

Fejlesztési stratégia:

1993-94-ben készítettük el a Dörögdi-medence településeinek (Öcs, Pula, Taliándörög, Vigántpetend, Kapolcs) komplex fejlesztési stratégiáját.

Ebben az időben az országban nagyon sok helyen, főleg a kis falvakban és elmaradott térségek településeiben arra törekedtek, hogy önállóságuk megtartása mellett vagy éppen azért, települések közti együttműködést, összefogást, érdekszövetséget hozzanak létre. Együttműködési nyilatkozatok, településszövetségek, regionális összefogások jöttek létre, különböző célokkal és különböző működési, jogi formában.

A Munkaügyi Minisztérium Országos Foglalkoztatási Alapja (OFA) pályázatot írt ki kistérségi fejlesztési programok elkészítésére. A kísérleti kezdeményezés kiírói – elsősorban a foglalkoztatás megoldását tartva szem előtt – felismerték, hogy önmagában a munkanélküliség felszámolása éppen az említett falvakban és régiókban nagyon nehéz, sokszor sikertelen vállalkozás. A foglalkoztatás lehetőségét és folytonosságát sok-sok tényező közül elsősorban az adott hely földrajzi elhelyezkedése, gazdasági vérkeringéshez való viszonya, társadalmi helyzete határozza meg. Mindez szorosan összefügg a hely adott történelmi szerepkörével s annak változásaival.

A Dörögdi-medencében is megszületett a szándéknyilatkozat az együttműködésre, amely a régió természeti-táji értékeinek megőrzésével összhangban fogalmazta meg a közös gondok megoldását.

A falvak igent mondtak a velünk való közös munkára. Elkészítettük a pályázati anyagot, amellyel elnyertük az OFA támogatását. Megteremtődtek a közös munka feltételei; az öt falu közül Pula, Taliándörög és Öcs vállalta a legnagyobb szerepet.

A fejlesztési stratégia, mint *tervezői műfaj* nincs metoidikai keretekbe foglalva. Megismerve azon kollégák munkáit, akik hasonló területeken dolgoznak, s akik igaz kolleghiális barátsággal megosztották tapasztalataikat velünk (Lázár Tibor, Laposa József, Koszorú Lajos) igazolták az e műfajban rejlő lehetőséget. Noha ezen a területen is vannak *széllovasok*, nekünk lehetőséget jelentett a tájja, a tájban élő emberekkel való közvetlen kapcsolatra, lehetőséget a *tervezői jelenlétre*.

A stratégia kidolgozásának első lépése a hely, a helyzet megismerése. A vizsgálati szakaszban a medence adottságait és gondjait tártuk fel. Az adatgyűjtés mellett legfontosabb volt számunkra a táj személyes megismerése. Több hetes ott-tartózkodások során, az elhagyott dűlőutakon bejártuk a terepet kocsival és gyalog. A különböző évszakokban más és más arcát mutatta meg nekünk ez a vidék, s kitörülhetetlen élmények fűztek minket még szorosabban a tájhoz. Pula fehér mészkősziklájáról letekintve éltük át a medencébe érkező vihar drámai lefolyását, s számtalan megfigyelés által összképpé formálódott bennünk a sok millió kép. A másik mély élményt az itt élő emberekkel való találkozás jelentette, a kocsmában, saját otthonukban, a mezőn, a szőlőhegyi pincékben, a kertek alján. Hosszú beszélgetések idézték a múltat és írták le a jelen helyzetet. A történeti visszpillantás segít abban, hogy nyomon kövessük a természeti és társadalmi összefüggések tájformáló hatását, s leolvassuk a fejlődés vagy torzulás tendenciáit létrehozó erőket, folyamatokat. E nyomon követés segít a jelen állapot megértésében, s a jelen összefüggések értelmezése kulcsot adhat kezünkbe a jövő tudatos megformálásához. Mindezen adatgyűjtésből, személyes átélésből és az emberek által közvetített tapasztalatból merítve, a vizsgálat eredményeit falufórumokon vitattuk meg a polgármesterekkel, a képviselőtestületekkel és az ittlakókkal.

E találkozások széleskörű részvétellel és nagy érdeklődéssel zajlottak. Az emberek eljöttek, megfogalmazták kérésüket és azokat a bajokat, amelyekben segítségre várnak. Fontos volt számunkra, hogy a „kívülről jött vidéki” hogyan látja a falvakat, a helyzetet, sokszor a külső véleményel való találkozás tudatosította az addig belülről megélteteket.

Az elképzelések fokozatosan alakultak stratégiává.

A régió olyan organizmus, amelyet a természeti, gazdasági és társadalmi folyamatok együttesen határoznak meg. Minden felmerülő kérdés csak mindezen összefüggések figyelembevételével válaszolható meg. Nehéz e folyamatokat minden pillanatban a saját valóságukban megragadni, a legnehezebb mégis az, hogy a stratégiában megfogalmazott cselekvési pontokból hogyan indulhat ki a cselekvés. A Dörögdi-medencében folyó munka során világossá vált, hogy a történelmi újrakezdés állapota lehetőségeket és veszélyeket rejt magában. Lehetőség van új gondolatok megfogalmazására, de ha ezek a gondolatok nem jelennek meg a cselekvésben, a lehetőségek mulasztássá válnak.

A fejlesztési stratégia elkészültével általában a tervező elvonul. A tervező jelenléte a továbbiakban nincs biztosítva. Ebben az esetben az a kérdés, hogy a régióban vannak-e olyan emberek, akik felvállalják a feladatokat és a beindult folyamatok mozgatórugóivá válnak.

A Dörögdi-medence bizonyos szempontból szerencsés, mert a már évek óta folyó kezdeményezések, a Művészeti

Napok rendezvényei, a Független Ökológiai Központ (FÖK) által rendezett Népfőiskola, az erdőtelepítés (a fejlesztési stratégia előkészítésének támogatása), az idetelepült fiatal értelmiségiek (Csórom-pusztá), a Pajta Alapítvány tevékenysége szellemi és anyagi forrásokat nyitott meg, s ez segítette a szunnyadó belső energiák felszabadítását.

Miután ez a folyamat lassú, és nem hoz egyik percről a másikra látványos eredményeket, nehéz a további feladatokra, sokszor még mindig *csak* előkészítő feladatokra, koordinációs, szervezőtevékenységre forrást szerezni.

A stratégia kidolgozását és elfogadását követően úgy éreztük, hogy nem lehet dolgunk végeztével távozni. Ez nem csak a tájhoz, az itt élő emberekhez kötődő, a munka során kialakult vonzalomból fakadt, hanem szakmai képtelenségnek tűnt. Már túl sok terv porosodik elfelejtve az asztalfiókokban.

A fejlesztési stratégiában megfogalmazott célok egy részének elindításához szakmai kapcsolatunk révén svájci forrású támogatást szereztünk. A FÖK-kel és a svájciakkal együttműködve létrejött a Dörögdi-medencéért Alapítvány (*Stiftung pro Dörögdi-Becken*). A két világ közti szakadék feletti kötéltáncolás, vagy hídépítés nehézségei ellenére is lehetőséget jelent a beindított folyamatok számára, valamint a ma Magyarországon más forrásból nem fedezhető koordinációs és tervezői jelenlét fenntartására (pl.: Polgármesteri Kollégium formájában kéthavonta találkozunk a polgármesterekkel és a folyamatban aktívan résztvevőkkel).

Stratégiai kérdések a Dörögdi-medencében

A medence jövője szempontjából legfontosabb stratégiai kérdés a táji, természeti értékek megőrzése, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a táj szépségének megőrzése, önfejlődésének biztosításával. A mai fogalomhasználathoz és gazdasági gondolkodáshoz képest idealistának tűnhet ez a kijelentés. Ez abból fakad, hogy ezt az értéket nem tekintik erőforrásnak. Tény, hogy nehezen lehet vele számolni, nehezen kimutatható. A medence kultúrájának egyedi, egyszeri és megismételhetetlen karaktere csak *működő* falvakkal, egzisztenciájukat itt megtaláló emberek által tartható fenn, őrizhető meg, s e tevékenység által fejlődhet tovább, passzív védelmi rendszerekkel nem. A terület helyi értékét és adottságait megőrizve kell a fejlődést elősegíteni, az önálló települések szerves együttműködésére alapozva.

A falvak elsődleges érdeke a kedvezőtlen adottságok ellenére is a mezőgazdasági tevékenység piacképessé tétele. A turizmus, vendégvadás, a tájban zajló kulturális események továbbfejlődése miatt a természeti, tájképi, településképi és településszerkezeti értékek aktív megőrzése. Az infrastruktúra összehangolt és átgondolt fejlesztése, a környezetvédelmi problémák megoldása. A falvak elöregedésének megállításában a fent említettek mellett az alapellátás, szolgáltatás biztosítása, közintézmények (iskola, óvoda stb.) újrateremtése és működtetése szükséges. Meg kell szülessen az egykor oly intenzív belső társadalmi élet, s annak szellemi tartalma.

Az általánosságban megfogalmazott szempontok cselekvési pontjaiból példaként kiragadva lehet érzékeltetni az általános és konkrét közti kapcsolatépítés lépéseit.

Gazdálkodás

A mezőgazdasági művelés és állattartás területén az állami támogatás, hitel, piac hiányával küzdő egyéni gazdák gondjainak feltérképezésére és a kiútkeresésre jött létre a Dörögdi-medencéért Alapítvány szakmai és anyagi támogatásával a Gazdafórum intézménye, amely már három alkalommal került megrendezésre. A háromnapos rendezvények eredményeként megalakult a helyi Gazdakör; az Alapítvány támogatásával biogazda, vendégváró és sajtókészítő tanfolyam indult, használt svájci gépek érkeztek a helyi gazdákhhoz. Az Alapítvány a gazdák gondjainak kezelésére kiválasztott koordinátor munkáját is támogatja. Ebből a forrásból készül a térség mezőgazdasági tevékenységének számbavétele, amely nélkül nehéz a piacszervezés, a helyi feldolgozás beindítása.

A piacszervezés, a külső források, a hitelek szükségessége. Azonban legalább olyan fontos a tőkeáramlás megakadályozása, amely ma két csatornán folyik. Egyrészt a feldolgozatlan mezőgazdasági termények alacsony áron való értékesítése miatt, másrészt a helyi termékek helyett a külső termékek kerülnek fogyasztásra. A belső tőke és piac erősítésében nagy szerepet kell a jövőben vállaljon a turizmus, s a kulturális rendezvények.

Legfontosabb a helyi piac, helyi bolt megszervezése, helyi termékekkel való feltöltése. A Dörögdi-medencében a szervezésünkben megrendezett Nemzetközi Ökológiai Vándorkonferencia (1995) bebizonyította ennek realitását. A több, mint 70 külföldi és magyar résztvevő részére a hagyományos magyar konyha húsos és húshagyó ételeit, saját készítésű sajtjait és réteseit a helybeliek készítették és kínálták mindenki legnagyobb meglepetésére. A helyi termékek standján kivált a lekvárok és gyógynövények akadtak hamar vevőre.

Legégetőbb feladatunk ma a fiatalok bevonása a megindult kezdeményezésekbe.

Természetvédelem, tájvédelem

Önmagában nem kezelhető, ha aktív védelemről beszélünk, mivel szorosan összefügg a gazdálkodás, a gazdaság, a tulajdon kérdésével. Az értékvédelmet vagy érték-megőrzést a törvényi keretek hiányos mivolta is nehezíti.

Szükség van helyi törvények, rendeletek létrehozására. A stratégiai terv és a rendezési terv keretén belül feltérképeztük a medence értékeit, s elkészítettük a táj jövőbeli ideális képét tartalmazó tájrendezési tervet. Dózsa Tamás az értéktérkép alapján készítette el a Dörögdi-medencéért Alapítvány támogatásával a medence térképét (Lásd: 42. o.).

A táj ideális állapotának megőrzése és fejlesztése érdekében az Alapítvány pályázatot írt ki ez év tavaszára a *Dörögdi-medence tájának gazdagítása* címmel. Fasorok, mezők és gyümölcsösök telepítése, dűlőutak javítása már a konkrét cselekvést, megvalósulást hozhatják.

A meglévő, többnyire helyi természetvédelmi terület értékeinek védelme, amely az önkormányzatok hatáskörébe tartozik, meghaladja annak szakmai felkészültségét és anyagi erejét.

A medencéből egy évtizede eltűnt víz visszahozására fel kell készülni. A természetvédelem és tájvédelem területén a fiatalság érdeklődését fel kell kelteni és cselekvőként bevonni.

Törvényi szabályozás

A stratégia elkészítése során kialakult jó együttműködés és bizalom eredményeként újabb pályázat útján a KTM és területi Főépítési Iroda támogatásával elkészítettük Öcs, Pula, Taliándörögd összevont rendezési tervét. Világossá vált számunkra, hogy a fejlesztési stratégia szempontjainak megvalósításához elengedhetetlenül szükséges az új rendezési terv elkészítése. Szükségességét a megváltozott tulajdonviszonyok, a jelen törvényi keretek és törvények hiánya teszi aktuálissá. A rendszerváltás előtt a rendezési terv többnyire nem a helyi érdekeket artikulálta, hanem a felülről meghatározott tervutasítást szolgálta, legtöbbször csak a belterület szabályozásával foglalkozott. A külterület és a belterület együttes szabályozását készítettük el. Erre azért van szükség, mert a helyi törvény és annak végrehajtása garantálhatja az egyéni és közös érdekek összehangolását. A külterületszabályozás olyan törvényi eszköz, amely többek között a táj védelmét szolgálhatja hosszú távon. (Erről a témáról részletesen szól az Országépítő 93/1-2. száma.)

A rendezési terv a medencét ökológiailag egy egységként kezeli, az egyes falvak egyéni karakterét és adottságait figyelembevéve. A szabályozás célja a jogi keret meghatározása, a folyamatos fejlődés lehetővé tétele. A rendezési tervet a három település közül az egyik már egyhangúlag elfogadta, egy település a döntéssel még vár a földtulajdon végső rendezéséig. A harmadik településen pedig bizonyossá vált, hogy az egyéni és egyes csoportérdekek ütköznek a települési közösség érdekével. Kapolcsra és Vigántpetendre a rendezési terv nem készült el, ennek oka elsősorban az akkori faluvezetésben keresendő. Ma a két falu újonnan választott polgármesterei aktívan vesznek részt a beindult folyamatokban, de a rendezési terv anyagi fedezete nem áll rendelkezésre.

Turizmus, vendégvárás, üdülés

A mezőgazdaság mellett megélhetést a természeti, táji adottságokra, a vendégszeretetre, kulturális rendezvényekre ideérkezők ellátása jelenthet.

A természeti, táji értékek feltárása, az építészeti emlékek és környezetük, az utcakép rendezésében még sok a teendő. Ezzel szorosan összefügg az infrastrukturális fejlesztés.

Infrastruktúra

Legfőbb feladat a belső úthálózat fejlesztése és a külső kapcsolatok nyitása a Balaton és a Bakony irányába. A kerékpár és gyalogos utak kijelölése, az országos hálózatba való bekapcsolása.

A környezet állapota szempontjából a szennyvízkezelés megoldatlansága a legsúlyosabb gond, amely hatásában túlmutat a medencén, hiszen összefüggésben van a tágabb balatoni régióval.

A stratégia, valamint a rendezési terv kidolgozásánál már felmerült a gazdaságosság és környezetvédelem szempontjából is megoldást hozó alternatív szennyvízkezelés: a medencéből való *kiszállítás* vagy *elszivárgás* helyett több lépcsőben megvalósítható gyökérvonás tisztító létesítése. A szennyvíz-kérdés rendezése biztosíthatja az oly sérülékeny vízbázis védelmét.

A jövő

A stratégiából kiragadott, megoldandó feladatok és a megvalósulás bemutatott apró lépései és eredményei talán érzékeltetik a jövőbeli teendőket.

A jövő azon áll, hogy a beindult kezdeményezések, folyamatok még hosszú ideig kapjanak külső és belső szellemi és anyagi segítséget. Ehhez a térségben lévő különböző kezdeményezések együttműködésére van szükség. A helyi cselekvési akarat és a konkrét megvalósítás jelentik az esélyt.

A jövőben még több rövid és hosszú távú projekt beindítására és megvalósítására van szükség:

- elkészíteni a medence másik két településének (Kapolcs és Vigántpetend) rendezési tervét;
- kidolgozni az önkormányzatok helyi természetvédelmi rendeleteit;
- kidolgozni a medencére vonatkozó komplex természetvédelmi stratégiát (ezen belül konkrét projektek előkészítése és megvalósítása, pl.: Öcsi-tó feltárása, kezelése, fenntartása, vagy vízmedrek, víz-es élőhelyek felkészítése a víz visszajövetelére);
- a mezőgazdaság, természet- és tájvédelem összehangolása, támogatási rendszer kidolgozása;
- a Dörögdi-medence táji értékeinek gazdagításához hasonló megvalósítási program beindítása a műemléki, építészeti értékek, utcaép megőrzése érdekében, információs rendszerek kultúrát kialakításában;
- az Öcs – Taliándörögdi közötti út megépítése, tervezési, kivitelezési munkák;
- a kerékpár- és túraútvonalak kiépítése;
- a szennyvízkezelés helyi modelljének kidolgozása és megvalósítása.

Az állam nem vonhatja ki magát a kistérségi sorsának intézéséből. Hiszem, hogy van kezdeményezés, van közösen megfogalmazott cél; anyagi segítségre és törvényi háttérre van szükség, s nem felül elrendelt intézkedésekre.

Az itt felsorolt teendők nem egy-két év, hanem hosszú évtizedek munkáját feltételezik, s az optimizmust Goethe szavai erősíthetik bennünk.

FARAGÁS-TÖRTÉNET

„Bálványfa és várkapu” című írásomban (94/4) róttam föl Duna-földvár városának, hogy szép-szép az elkészült, honfoglalás kori földvárak kapuját idéző bejárat, ám a mögötte lévő csődtömegre legegyszerűbb rácsukni a két kapuszárnyat. Azóta viszont helyreállították a várudvar szabadtéri színpadának nézőtéri padosrait (200.000 Ft), tereprendezést és parkosítást végeztek (250.000 Ft), sőt Nádori Klára tervei nyomán elkészült egy kiállítási épület is (3,5 millió Ft) 250 négyzetméternyi bemutató térrel.

Ez utóbbi ad otthont – a tervek szerint júniustól – a XX. századi felfedezés Magyarországon című kiállításnak. A faművészet utóbbi 96 éve lehetőséget teremt annak bemutatására, hogy az eredeti közegéből kiszakított kézművészet miként képes alkalmazkodni az új elvárásokhoz. A főszervező S. Kovács Ilona (néprajzkutató és menedzser) valamint az ötletadó Csepeli István (fafaragó, a várkapu-rekonstrukció alkotója) szándéka szerint egyaránt megjelenítendőek a múzeumokban őrzött régebbi remeklések és azok a kortárs kísérletek, melyek a legfortélyosabban élnek a hagyomány eszköztárával.

– bankó –

Ekler Dezső

FAL

1995 őszétől kezdve az Ekler Irodában kéthetenként önképző jellegű összejövetelek zajlanak – többnyire az építészeti témakörében. Egy ilyen alkalommal – október 19-én – hangzott el az alábbi előadás, amelynek közlésével a későbbiekben további előadások szerkesztett változataiból álló sorozatot indítunk el.

Induljunk ki abból a lehetetlen témából, amely gyakran felmerül az emberben, ha tervez: „miért kell olyan házakat építeni, amelyek olyanok, mintha mindig ott álltak volna?” Dolgozgatva, segítő munka-hipotézisként tartalmasnak tűnik a kérdés, így kimondva viszont roppant sekélyes. Feltett célként meg végképp badarság, hiszen olyan ház, amely mindig van, olyan sincsen, már csak azért sem, mert előbb-utóbb minden ház elpusztul. Ráadásul az olyan ház, amely csak olyan, mintha mindig ott állt volna, még gyengébb ötlet, mert igazából csak hasonlítani akar valamire, ami egyébként sincsen. Szóval simlis az ötlet, még ha elsőre kimondva roppant tetszetős volna is. Amiért mégis érdemes foglalkozni vele: ha vonzó a feltevés, akkor valami kell hogy legyen a mélyén, s ami ott van, talán használható lesz. Gondolat-kísérlettel próbálkoznék, nem tudom, mi a vége.

A három alapszöveg, amelyet prédául hoznék Borgestől, Huxleytől és Heideggertől kísérteties módon összefut egy ponton. Az írások mondandója hasonló. A teljes, a metafizikai valóság felsejlésének pillanatairól írnak mindhárom. A közös pont egy sajátos élmény a mindennapokból kiemelkedésről, az idő kizökkenésének pillanatáról. Még különösebbé teszi a dolgot, hogy ahova ezek az urak eljutnak, konkrét fizikai állapothoz, sajátos térbeli helyzethez kapcsolódik. Mindhárom dolgozatban adott falhoz, és ennek a falnak sajátos fény általi megvilágítottságához. Határhelyzetekről van szó, ahol az időtlenségnek sajátos illuminatív állapota áll elő, egy fallal és az arra vetülő fényvel kapcsolatban. Érdemes hát belebújni a szövegekbe, mert a felvetett kérdést az önismeret irányába terelik. Mindhárom arra utal, hogy a fenti örökkévalóság-probléma nem kívül, hanem belül keresendő, pontosabban; ha a „halhatatlanság” kérdését keressük az építészettel kapcsolatban, a probléma gyökerét valahol az önmegváltás hívásában fogjuk megfogni.

Ha megengedek, Borgest kezdem olvasni, az örökkévalóság fogalmáról szóló dolgozatának utolsó fejezetét. Az örökkévalóság története Platónról Szent Ágostonon át Schopenhauerig filozófusokat, teológusokat sorakoztat föl, történetileg tekintve át a fogalom körét. Utolsó fejezetként biggyeszti oda saját örökkévalóság-„elméletét”, filozófiai dolgozata végére Borges-i csavarintással egy irodalmian szubjektív emlékezést:

„Szeretnék itt beszámolni egy élményről, amelyben egyik este volt részem: kalandnak nem nevezhetem, mert ahhoz túl tűnékeny s elragadtatással teli az a semmiség: ...

... Így emlékszem rá. Az előtt a bizonyos éjszaka előtt, délután Barracasban voltam: nemigen szoktam ezt a helyet

felkeresni, s maga a távolság is – meg amit később bejártam – különössé tette azt a napot. Estére nem volt semmilyen tervem; minthogy tiszta éjszaka volt, vacsora után kimentem sétálni és emlékezni. Nem akartam semmilyen irányt szabni a sétának; a lehető legszélesebb teret hagytam a valószínűségnek, nehogy – az egyetlen lehetőség választásával járó – előrelátással korlátozzam a várakozást. Annyira, amennyire csak lehetséges, sikerült elérnem azt, amit céltalan sétálásnak szoktak nevezni; ...

...azokba a negyedekbe jutottam, amelyek nevét mindig szívesen felidézem, s amelyek tiszteletet ébresztenek a szívemben. No nem a városnegyedet – gyermekkorom pontos terét – akarom így feltüntetni, hanem a még ma is titokzatos környéket: azt a mezsgyét, amelyeket teljesen csak szavakban ismertem – a valóságban alig –, s amely egy kor határa és mitológiája. Ezek a közelmúltat idéző utcák az én szememben az ismert világ fordítottját, hátoldalát jelentették, s róluk szinte éppolyan mértékben nem volt tudomásom, mint ahogy semmit sem tudunk házuk föld alatti alapjáról vagy saját láthatatlan csontvázukról. A séta egyszerre csak egy utcasorokra sodort. Beleszippantottam az éjszakába, miközben teljesen elcsendesedve abbahagytam a gondolkodást. Az amúgy sem túl bonyolult látványt a fáradtságtól még egyszerűbbnek találtam. Önnön tipikussága tette oly valószínűtlenné. Alacsony házak sorakoztak az utcán, amely először szegénység benyomását keltette, de aztán nyilvánvaló boldogságról árulkodott. Egyszerre volt nagyon szegény és nagyon szép. Egyetlen ház sem tolakodott az utcára; ...

... A járda lejtősen csatlakozott az úttesthez; az út maga ősgyagyból volt, a még fel nem fedezett Amerika földjéből. ...

... A homályos, egyetlen föld fölé emelkedő, rózsaszínű fal láthatóan nem fogadta be a holdfényt: saját, belső fényét szórta. ...

... Elméláztam azon az egyszerűségeken. Azt gondoltam – nyilvánvalóan hangosan – : ez harminc éve pontosan ilyen volt. ...

... abban a már szinte szédítő csöndben semmilyen zaj nem hallatszott, csak a tücskök – ugyancsak időtlen – zenéje. Az ezernyelcsázvalahányban vagyok közönséges gondolata egyszerre csak átcsapott néhány tapogatózó szóba, majd horgonyt vetett a valóságba. Halottnak éreztem magam, olyan volt, mintha elvontan érzékelném a világot: az a tudással átjárt, megfoghatatlan félelem töltött el, amely a metafizika legnagyobb igazsága. Nem hittem, nem én, hogy eljutottam az Idő még elképzelhető vizeire; inkább azt gyanítottam, hogy megtaláltam felfoghatatlan örökkévalóság szavunk néma vagy nyomaveszett jelentését. ...” (Scholz László fordítása)

Ha szabad kiemelnem a következő mozzanatok: múltbeli és jelenbeli pillanat egybevágóságát hozza elénk Borges, egyfajta rövidzárlatról számol be, gyermekora térbeliségének képéről, amely váratlanul idéződik fel és sül ki a jelenben. Halottnak hiszi magát, mert váratlanul éri az élmény, olyan helyzetben tehát, amely kiiktatja magát az idő, s a jelen megszokásokból eredő folyamából. Az illumináció legtisztább pontján rózsaszín falat lát, mely nem fogadja be a holdfényt, „saját belső fényét szórja”. Földútról is szó van, mely a felfedezetlen Amerika földje. Mindez együtt az örökkévalóság értelmének sejtéséhez vezet.

Heideggernél, a *Földút* című írásban ugyancsak gyermekkori élményekről van szó, helyek idéződéseről. Németesen megdolgozott élményleltár ez, az elmúlt időből visszavett pillanatok zanzája, szándékoltan rövidzárlatszerű képek egymásra halmozásával kiszervezett időtlenség-vízió. Nem olvasom végig. (Az *Országépítő* 95/3 száma közölte az esszé teljes szövegét – szerk.) Gyermekkori falusi környezet földútra fölfűződő képei sorakoznak benne, amelyeket általánosít bizonyos pontokon. Például az öreg tölgyfa képében – mint tudjuk, Kampis Miklós tanár úr kedvelt passzusa:

„...a tölgyfa keménysége és illata egyre észlelhetőbben kezdett beszélni arról a lassúságról és állhatatosságról, amivel a fa növekszik. Maga a tölgy mondta, hogy egyedül az ilyen növekedésben alapozódik meg az, ami tartós és gyümölcsöző; hogy növekedni annyit tesz: megnyitni az égbolt tágasságának, és ugyanakkor a föld sötétjébe gyökerezni; hogy minden tenyészet csak akkor gyarapodik, ha az ember megfelel a tágas ég elvárásainak és ugyanakkor megmarad a hordozó föld oltalmában. ...”

Ez Heidegger. És az a bizonyos rész a vége felé; „...Ehnríedtől visszafordul az út a kastély udvarának kapuja felé. Keskeny szalagja átvezet az utolsó dombon, s a lapályon keresztülvágyva jut egészen a városfalig. Tompán fénylik a csillagok világánál. A kastély mögött a Szent Márton templom tornya magasodik. Lassan, szinte tétovázva ül el a tizenegy óraiütés az éjszakában. Az öreg harang, melynek kötelein gyakran forróra dörzsölődtek a gyermeki kezek, remeg a nagykalapács ütései alatt, melynek furcsa-komor kinézetét senki sem felejtheti.

Az utolsó ütéssel a csend még csendesebbé válik. Elér mindazokhoz, akik két világháború során időnek előtte áldozattá lettek. Az egyszerű még egyszerűbbé vált. A mindig Ugyanaz megütköztet és felold. A földút biztatása most teljesen világos. A lélek szól? A világ szól? Az Isten szól?

Minden ezt mondja: lemondani abba, ami Ugyanaz. A lemondás nem vesz el. A lemondás ad. A lemondás az egyszerű kimeríthetetlen erejét adja. A biztatás ottonossá tesz egy hosszantartó eredetben.” (Pongrácz Tibor fordítása)

Nehéz szöveg. Ő is tereket idéz gyermekkorából, amelyek legfontosabb jellemzője, hogy változatlanok, legalábbis visszaidézett képként a leírás és a gyerekkor ideje között feszülő szellemi térben. Ha az ember ma földutat lát, s a földút mellett öreg fát és ott házat, akkor felszínesen ugyanezt gondolja: ez régóta ugyanígy van. Diófa délutáni napfény sűrű fal előtt, földút mellett, – a változatlanságnak és múlandóságnak közhelyszerű élményét hozza. Heidegger ezzel él és Borges is ezzel élt végső soron. Vajon miért?

De nézzük Huxley-t! Közismert dolgozata, *Az érzékelés kapui* miatt tévesen a kábítószeres támogatójának könyvelik el, holott nem a kábítószeres, hanem – művelt angolként – a metafizika pártfogója. A peyote-evő boldog indiánokról ír, akik szélsőségektől mentesen tudnak élni, mert *vegyi vakációik* révén rendszeresen részesülnek a személyesen túli látomásaiból. Mondandóját illusztrálóan meszkalinós állapotáról számol be. (Ez úgy megfelelne Borges halálhoz hasonított illuminatív helyzetének és Heidegger *óceáni érzésének* – vö.: Freud. Lényegük a mindennapi idő folytonosságából való kizökkenés, az ön-transzcendencia.)

A meszkalin hatása hol erősödik, hol gyengül. Itt olvasható az elhíresült eset, mikor Huxley drogos kábulatában autót lát és röhögőgörcs fogja el: *Nagy, világoskék autó állt a járdaszegély mentén. Ahogy megpillantottam, roppant jókedv kerített hatalmába. Micsoda önteltség, micsoda képtelen önelégültség sugárzott e tükörsimára dukkózott, domború felületekről! Az ember a tárgyat saját képmására teremtette – vagy inkább kedvenc regényhősének a képmására. Annyira nevettem, hogy arcomon végigcsorogtak a könnyek.*

S egy bekezdéssel később, mikor már ...*Kezdt eloszlani a meszkalin hatása: de a kertek virágai továbbra is a természetfölöttség szélén remegtek, a mellékutcák borsfái és szentjánoskenyérfa most is jól láthatóan valami szent ligetnek voltak részei. Éden váltakozott Dodonával, Yggdrasil a misztikus Rózsával...*

...*A varázslat csak akkor kezdett újra működni, ha új lakónegyedbe fordultunk be, és két ház sor között siklottunk el. Itt az épületek különleges ocsmánysága ellenére is olykor meg-megújult az érzékfölköti másság. Téglakérmények és zöld műanyagtetők parázzlottak a napfényben – az Új Jeruzsálem törmelékeiként. És hirtelen megpillantottam, amit Guardi láthatott, és (micsoda összehasonlíthatatlan tehetséggel!) oly gyakran megfestett vásznain – egy stukkózott falat, amint árnyék dől át rajta; tiszta, de felejthetetlenül szép, üres, de a lét összes jelentésével és misztériumával van telítve. A Kinyilatkoztatás elhalványult, és a másodperc töredéke alatt elenyészett. A kocsit továbbgördült; az idő is ismét újabb megnyilatkozását tárta fel az örökkévaló Abbeliségnek. Az azonosságon belül különbözőség van. De semmiképpen sem az összes Buddhák szándéka, hogy a különbözőség különbözzön az azonosságtól. Az ő szándékuk teljesség is, és elkülönülés is. Például ez a vörös és fehér pelargóniasor – egészen más volt, mint az úton száz yardnyira föntebb lévő stukkózott fal. De mindkettőnek ugyanaz volt a „vansága”, ugyanaz volt múlandóságuk örök jellege. (Molnár Miklós fordítása)*

Mindenkinek kell legyen hasonló élménye. Például, mikor edesanyád a rolót hézagosa hagyta, s a reggeli fény a réseken a félhomályos szobába jutott, és fénypázmákat rajzolt a légbe, ahol a csendes por a fénycsíkokban gravitált, és ez elgondolkodtatott a múlandóság „örök jellegén”. Feledtetvén és egyszerre rögzítvén az álom és ébredés közti űrben az esti falfel forduló kétségbeesést, melyben – először tudhattad – senki nem segíthet: eszmélésedet, hogy meg fogsz halni. Érezted, a reggel fénypázmákban szálló por-egyete-me sem nem vígasztal, sem nem ríkat többé.

Nekem ez úgy volt, hogy a fal előtt láthatóvá váló fénypázmában ment a por fölfelé, és ha ezt tartósan nézted, akkor észlelted, hogy a szemedet nedvesítő folyadéknak a pöttyei lefele mennek, és egyszerre tudtad észlelni azt, ami kint ily furcsa módon állandó a fény és a fal képében, és hogy közben belül telik az idő, és ezáltal múlandó mindez. S ahogy ezt megfigyeled, érzed, hogy te is változó és múlandó vagy, hisz látod, amivel látsz, s közben tudod is. Normális gyereknél jellegzetes és komplikált élmény, amit per-se sajátos térbeli észlelés fixál.

De miért mindig a fal? Valószínűleg azért – Borgesnél és Huxley-nél is –, mert a fal határcltságot képez, s mint ilyen, aktiválja lehet emberi korlátoltságunkat kivetítő múlandóság kontra örökkévalóság élményünknek, egyszerű-

en alkalmas mivolta miatt. S mivel ez mintegy archetipikusan így történik, vajon nem ezért társul-e az építészethez az időtlenség képze? S azon belül is elsősorban a falhoz, az arra vetülő, múlandó fények és árnyékok interpretációjában? Az úthoz Heideggernél, Lao-Ce-nél is az életpálya, az önépítés képe kapcsolódik. Az út a sors metaforája, mert a személyiség épülését leképező, mozgást megtettesítő archetípus. A kapu, a fal nyílása a beavatódás életdramaturgián belüli lépéseit képes megtettesíteni, azokat írja le. (Lásd Makovecz mesterünket.) A fal a határoeltság metaforája. Ehhez az építészeti archetípushoz ez a fajta határelmény társul és nem más.

Ha tehát az örökkévalóság kontra múlandóság inverz fogalmainak képzetét, benyomását fölidéző építészeti megnyilvánulásokra gondolunk, akkor zárt, nagy kiterjedésű, egységes falfelületekre kell elsősorban gondolnunk. Nem áttört, hanem kevésbé lyukasított falakra, várfalra, egyiptomi falra, kőfalra, zárt utcasorra, satöbbi. Erre a célra nem alkalmasak a nagy üvegnyílásokkal megnyitott, lábakra állított homlokzatok. Ezek alkalmatlanok arra, hogy az örökkévalóság határelményét fölidézzék. Arra is alkalmatlanok, hogy a személyiségépítés úton haladáshoz kapcsolható élményeit aktivizálják. Arra is alkalmatlanok, hogy a beavatódás határon átlépését fölidézzék, mert ahhoz legalább kapu kell. (Nagy valószínűséggel az üvegfrontok általában véve alkalmatlanok komoly dologra. Tükrözésre alkalmasak, ami persze megint sajátos probléma, az álomé, a tudatalané, a hamis ráismeréseké, stb.)

Lám kint, hegyen, erdőben járva mennyire szereti az ember a támfalakat, romokat. Szeret a közelükbe menni, mellettük lenni (lásd az egész rom-romantikát). Vajon miért? Mert az ember alapélményei közé tartozik határoeltságának tudata, testi és szellemi értelemben is. Egészséges alkátú ember egzisztenciális tudata határainak tapasztalásából épül. Ameddig ő terjed időben, térben, éberségben, s ahonnan már nem ő van. S csak ha ezzel rendbe jött, akkor léphet tovább (valamely kaput kinyitva) oda, ahol már a nem-ő is ő, mert akkor már el tudja viselni azt, ami ezzel jár, hogy ő sem ő... Nos, a falak ezen határoeltság metaforái. Ezért szeretünk falakat építeni. Nagy, hosszú, magas, tömör falakat, hogy tudjuk magunkat, meg hogy aztán áthatolhassunk rajtuk. A határelményt kell kiépítsük magunkból. A megtermelt élményt építjük magunk köré, hogy ez mintegy tükröztesse belső világunk realitását. Ezért működik, amiről szó volt.

A belső élményrendnek megfelelő, azt nem sértő, nem sürgető, talán csak készítő módon kellene tudnunk tehát építeni. Ahogy Borges írja, és Heidegger is, az egyszerűségnek, a csendnek, az emberi lélek-rezdülések csendjének az egyszerűségének, mondhatni lágyságának megfelelően. Hogy a belső vetülhessen ki, és hogy a kinti és a még kin-tebbi a belsőt értőn kondicionáló lehessen. Ez talán megfogható, becserkészhető minőségbeli kérdés, és ugyancsak sikamlós, mert olyasmit kapcsolunk itt össze, amit nem szabadna, mert normative, követelményként tilos megfogalmazni. Mégis, itt van valami ...

Miért nem szabad összekapcsolni? Mert például a mai, szofisztikált építészeti elképzelések lényegében hasonló, ám hidegen, intellektuálisan kiagyalt irányultságon alapulnak, ami azért hibás, mert azon az elképzelésen alapszik, hogy

az időtlen, az geometriailag és stílárisan kipárolható a történeti építészetből – most nagyon leegyszerűsítve a dolgot. Ez a „cool” építészet. A világnak csak a felét veszi, a fizikait, a geometriait, a stílárisat és abból rostálja ki a tartós anyagot, mondván: *olyan szép, hogy örökkévaló.*

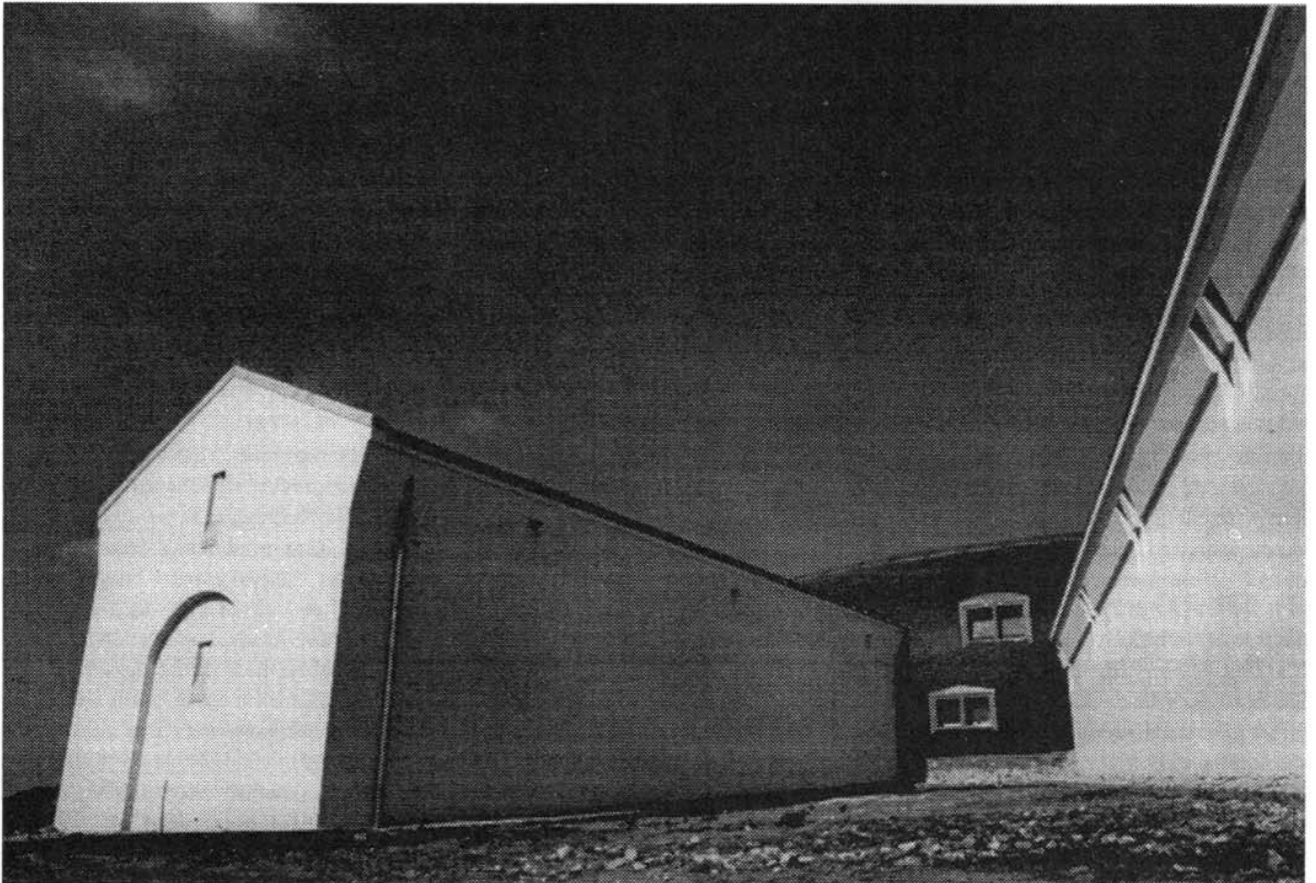
A fenti gondolatkör viszont, ha az építészetre rá merjük vetíteni, a belső emberi dramaturgiához kapcsolódik. Semmi köze tehát stílushoz, műtörténethez, semmi köze esztétikához. Őrült vékony szálon függ, és valószínűleg nem is létezik. Egy pillanat, egy fal, amelyre a fény bizonyos módon rásüt, az árnyék bizonyos módon rávetül, s ez felidéri önünk metaforikus megfelelőjét; vágyunkat, hogy önmagunkon túlra emelkedjünk. Semmi többről nincs szó.

S ha szabad személyes vonatkozást hozzátennem a „vágyak eme kifejezőmódjához” – ahogy Borges végül az örökkévalóság fogalmát aposztrofálja –, s ez az otthonosság érzete. Mióta házakat bütykölök, azóta nem hagy nyugodni, hogy miként kapcsolódik ez a gyerekeimhez, miként tudhatok a házaikkal otthonosságot teremteni, ahogy nekik sze-

retném? Például a tokaji nagy ház hosszú, semleges, sárga tömör fala „hozza” számomra az otthonosságnak ezt az érzetét, amelyről szeretném, ha gyermekeimnek is meglenne (főleg, ha sikerül elültetni a diófát). Az az érzésem, hogy mivel nekem is volt, ezért az embernek ez jár, ilyen egyszerűen szólva. Az eszem ilyen irányba mozog, a saját élményeim – mondjuk így – ilyen archetípusokhoz kapcsolódnak, és ezek az otthonosság érzetét keltik bennem. Alkalmassá válnak arra, hogy az ember biztonságosan épüljön általuk, magát egyben tudva. Ezért ilyeneket kell csinálni.

Heidegger, Huxley és Borges végül is nem mondanak mást, mint hogy az embernek jár az örökkévalóság-„sejtelelem”, a világ személyes énbörtönön túli teljesség-látomása, mégha azt magunk alkotjuk is, és – többek közt – falakkal építjük magunk köré. „Szenvedélyeinkben az emlékezés az időtlenség felé hajlik. Egyetlen képbe sűrítjük a múlt minden sikerét.” – írja Borges. A falakkal (is) emlékezünk – tehetnénk hozzá, – olyanokkal, amelyek olyanok, mintha mindig olyanok lettek volna.

Mád, *Sárga Borház*, borfeldolgozó épületrészlete – építész: Ekler Dezső

Rabb Péter
III. BÉLA NYOLCSZÁZ ÉVVEL
EZELŐTTI HALÁLÁRA

*Az évfordulóról megemlékező, alábbi írás
együttal előrejelzése egy bővebb összeállításnak,
amelynek témája Esztergom régi és mai építészete lesz.*

1196 április 23-án meghalt III. Béla magyar király, Európa egyik legnagyobb országát hagyva az utókorra. Politikai és gazdasági döntései csak Szent Istvánéival, a műveltségre és a művészetekre gyakorolt hatása pedig csak Zsigmondéval vagy Mátyáséval mérhető össze.

Béla – II. Géza második fia – 1148-1150 körül született. Ebben az időben, a XII. század közepén Európát a két császár, valamint a velük szemben állók szövetsége osztotta ketté. A magyar király, II. Géza a pápa és a francia uralkodó mellé állt ebben a küzdelemben. Ezzel távoli barátokat, és közeli ellenségeket szerzett magának, hiszen szembekec-
kült csaknem minden szomszédjával, Velencével, a német és a bizánci császárral is. Géza döntése és a belőle következő fegyveres összecsapások kimerítették az ország gazdasági erejét, és a király népszerűségét is jelentősen csökkentették a főurak köreiben. Haragjukat csak fokozta, hogy Géza két, uralkodásra érett korban lévő fivére helyett fia, a kisdud István számára biztosította a trónt. A két mellőzött testvér, hogy trónigényének megfelelő nyomtatékot adjon, Bizáncba futott segítségért. Mánuel császár szívesen fogadta és fegyverrel is támogatta őket, mert ekkoriban legfőbb céljának a magyar föld megszerzését tekintette. A bizánci uralkodó célja az ország hűbéri alávételése volt, s ezt egy házassági kapcsolattal is Bizánchoz fűzött vazallus király trónra segítségével kívánta megvalósítani. A még Géza király életében megkezdődött fegyveres harchoz – kellő számú és állhatóságú belső támogató hiányában – nem volt elegendő a bizánci segítség, és a trónkövetelők előbb hatalmukat, majd életüket is elvesztették.

A kudarcból okuló Mánuel császár taktikát változtattott; kiegyezett az új királlyal, III. Istvánnal, és 1163 őszén zálogként magához vette Géza kisebbik fiát, Bélát. Ezzel állandó alkalmat teremtett, hogy a király öccse nevében beavatkozzon az ország ügyeibe, másrészt megkaparintotta a Bélát hercegi jogán megillető Dalmáciát és Szerémséget. Bélát, aki ekkor 14-15 éves gyermek volt, érkezését követően megtették a császár leánya jegyesének. Mánuel úgy vélte, ez a dinasztikus kapcsolat – mely nem előzmény nélküli a két ország történetében – megfelelő biztosíték lesz arra, hogy Magyarország a Bizánci Birodalom szövetségeseként Közép-Európában a császárság hatalmi érdekeinek védelmezője legyen. A császár kegyeivel halmozta el Bélát. Még Bizáncba érkezésének évében a *deszpotesz* méltósággal ruházta fel (amely közvetlenül a császár utáni méltóság volt), két évvel később pedig a jegyespárt nyilvánította trónja örökösévé. A fiatal magyar herceg egy világbirodalom trónörökösé lett.

Bizáncban Béla eljövendő rangjához méltó nevelésben részesült, s néhány év alatt nyelvében és hitében görögge

lett, s eljövendő rangjához méltó nevelésben részesült. A császár oldalán részt vett hadjáratokon – a Magyarország ellen indítottakon is – és zsinatokon is.

Fényesnek ígérkező pályáját 1169 őszén a császár fiának megszületése törte derékba. Ettől kezdve Béla a bizánci politikában fokozatosan háttérbe szorult. Magas méltóságát elvesztette, jegyességét felbontották. Mánuel sógornőjét, Chatillon Ágneszt – Bizáncban és Magyarországon *Annát* – adták hozzá feleségül. Így – bár elvesztette a császár lányának kezét – rokon kapcsolatát a császári házzal megőrizte, ugyanakkor Nyugat-Európa nagymúltú családjával is összekötöttebe került.

Béla helyzete egyre tarthatatlanabbá vált, kegyvesztett ember lett, így szinte kapóra jött bátyja, III. István 1172 márciusában bekövetkezett halála, mely az alig húszéves fiatal ember előtt utat nyitott a magyar trón felé. Ebben a törekvésben főúri csoportok is támogatták, sőt a bizánci császár is szívesen látta volna Béla trónra kerülését, bízva az addig ellenséges magyar-bizánci viszonyt felváltó politikai szövetségben.

A bátyja halálával kínálkozó lehetőség megmentette Bélát a Bizáncban reá váró bizonytalan jövőtől, de Magyarországon több, nehezen megoldható helyzet elé állította. Bár az országban nem kevesen támogatták, trónra kerüléséhez a római katolikus egyház és személyesen a pápa támogatása és beleegyezése is szükséges volt. Sürgősen meg kellett tehát tagadnia görög rítusú keresztény voltát, s biztosítékot kellett adnia, hogy a latin egyháznak hűséges fia lesz.

Néhány év alatt céltudatos politikával, az erőszakot sem visszariadó határozottsággal sikerült megerősítenie az elmúlt két évtizedben alaposan meggyengült királyi hatalmat. A belső stabilizáció érdekében uralkodásának első, 1180-ig terjedő időszakában politikájának legfőbb jellemzője a Bizánci Birodalommal és a pápasággal való jó viszony egyidejű fenntartása és folyamatos ápolása volt. Később, hatalma teljében erőszakossá, terjeszkedővé vált, meghódította Halicsot, hadjáratot vezetett Szerbia, Dalmácia és Bizánc ellen, sőt foglalkozott egy keresztes hadjáraton való részvétel gondolatával is.

1180-ra Béla megszilárdította helyzetét az országban. Arról, hogy ezt hogyan vitte véghez, nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, így a folyamatra csupán eredményeiből következtethetünk.

Egy 1194-95 között készített jövedelemjegyzék fényes gazdagságú királyi udvar képét rajzolja elénk. Ez az utolsó időszak az Árpádok életében, amikor a király leghatalmasabb földesúrként az ország nagy része, mint magánbirtok felett rendelkezik. III. Béla legnagyobb érdeme mégsem e mesés gazdagság és hatalom megteremtése, hanem ennek az erőnek a művészetekbe és a kultúrába való átirányítása volt.

Ő volt az, aki a királyi oklevelezést függetlenítette az esztergomi metropolita fennhatósága alá tartozó udvari kápolnától, amelynek a királyi oklevelek kibocsátásában mindig meghatározó szerepe volt. Ő szervezte meg a királyi kancelláriát, ahol írásba foglaltak minden, a király elé kerülő ügyvel kapcsolatos határozatot. E kancellária munkatársai közé tartozott a híres, *mesternek mondott P.*, akit mi csupán *Anonymus*-ként ismerünk. Béla király névtelen jegyzője Franciaországban – alighanem Párizsban – tanult, s a magisteri cím felsőfokú végzettségének bizonyysága.

A királyi kancellária mellett III. Béla uralkodása alatt indul meg országszerte a hiteles helyek oklevelező tevékenysége, s ekkor történt meg a királyi birtokszervezet udvarnoknépeinek összeírása is. Ezek a tények azt jelzik, hogy Béla különös gondot fordított a gazdasági kérdésekre.

Ebben a korban kerültek először nagy számban magyar diákok külföldi egyetemekre, elsősorban Párizsba, s hazatérve rendre királyi vagy egyházi hivatalokban kamatoztatták a megszerzett ismereteket.

Anonymus Gestája mellett szintén III. Béla uralkodásának idejéből maradt fenn az 1195 körül lejegyzett *Halotti Beszéd*, a magyar nyelvű írásbeliség első összefüggő szövegét tartalmazó emléke.

Kulturális és politikai szempontból egyaránt jelentős esemény volt I. László magyar király szentté avatása 1192 július 27-én. A III. Béla által kieszközölt eljárás az ország a keresztény Európába való beépülésének és a korabeli udvari kultúra színvonalának elismerése volt, de jól példázza Béla politikai szándékait is. Ő ugyanis a két szent király – István és László – hasonmásának tekintette magát, s hozzájuk fogható tettek végrehajtását tűzte ki célul maga elé. E szándék képzőművészeti megfogalmazása Szent László herméja, melyen több kutató III. Béla arcvonásait véli felfedezni.

Magyarország az államalapítás óta III. Béla korában kerül ismét szembe a kereszténység két európai ága közötti választás kérdésével. Béla döntése talán az elődökénél is nehezebb volt, hiszen az államalapítás óta a keleti és nyugati kereszténység végleg kettévált, s a király neveltetésénél fogva közel állt Bizánchoz. Nagyságát mutatja, hogy ennek ellenére képes volt dönteni.

Az atyja által 1161-ben a pápával megkötött konkordátum szellemében támogatta a latin egyházat. A ciszterci rend első monostorát Cikádoron ugyan még II. Géza alapította 1162-ben, a rend elterjedése ennek ellenére III. Béla nevéhez köthető, aki engedélyezte a szerzetesrendnek az összes otthoni jog gyakorlását. Ez döntő lépés volt a rend életében. Béla számos monostor – Eger, Pásztó, Zirc, Pilis és Szentgotthárd – alapításával is segítette őket.

A francia kapcsolatokat szintén II. Béla koráig vezethetjük vissza, aki a korábban említett küzdelemben a francia király szövetségese volt. VII. Lajos személyesen is megfordult Esztergomban a második kereszties hadjárat idején, s a későbbi III. István keresztapaságát is vállalta.

Bizáncban a kereszties hadjáratok révén erős francia hatás érvényesült, ami a császár és a francia eredetű antiochiai fejedelmi család házassági kapcsolatával csak erősödött, és felesége révén Béla is részesült belőle. Béla második felesége, az 1186-ban elvett Capet Margit szintén francia volt, így a Magyarországon ekkor felerősödött francia hatásnak több forrása és közvetítője is lehetett.

Az 1100-as évek végén már javában folytak az esztergomi építkezések, ahol ez a gazdag kapcsolat jól kimutatható. Az első, antiochiai kapcsolat a palotamag első építési periódusában figyelhető meg. A dél-francia kőfaragók inkább a palota és a székesegyház kapuin dolgoztak, míg az új feleséggel érkező észak-francia hatás elsősorban a székesegyház díszkapujának, a *Porta Speciosának* témaválasztásában jelenik meg.

Persze Bizánc hatása sem múlt el nyomtalanul. Bár Béla fogadalmat tett a latin egyház kizárólagos elismerésé-

re, megkísérelte egy bizánci szent, Rilai Szent Iván kultuszának meghonosítását. Próbálkozása nem sok sikerrel járt, így tervéről hamarosan lemondott.

A II. Géza által alapított Szent István ispotályos rend jeruzsálemi anyaegyházát, valamint az ugyancsak itt lévő Szent Theodosius kolostort is számos adománnyal gazdagította. Feltételezhető, hogy az 1192-95 között a Pray-kódex pirosbetűs ünnepei között szereplő *Gyümölcsoltó Boldogasszony* és *Mária Bemutatása* ünnepét is III. Béla hozta magával Bizáncból. Hasonlóan keleti eredetű a *Szeplőtelen Fogantatás* ünnepe is.

Bár az ekkori francia hatások között megtaláljuk a Mária-tisztelet elemeit, nem tévedünk nagyot, ha kimondjuk; a Mária-kultusz erejénél fogva legalább annyira érkezhettek Bizáncból, mint Nyugat-Európából, s magyarországi népszerűségét annak köszönhetette, hogy gyökerei visszanyúlnak a pogány magyarok hitvilágába. Mária segítségével – közvetítésével – az ősi istenanya lényegül át a magyarok nagyaszonnyává, akinek – a *Porta Speciosa* képmezejének ábrázolása szerint – Szent István az országot és az egyházat felajánlotta, s mely felajánlást – ugyancsak ezen ábrázolás szerint – III. Béla megismételt. Az ábrázolás tematikája kapcsolatba hozható a Notre Dame-nak nagyjából a Szent Adalbert székesegyházzal egyidőben elkészült Szent Anna-kapujával, de az alakok testtartása, a képzőművészeti szerkezete és a kivitelezés technikája bizánci eredetű.

Béla a politikai kapcsolatot sem szakította meg Bizánccal. Példa erre, hogy első felesége halála után ismét ifjúkora színhelyén keresett új párt magának, és ha a zsinat másképpen dönt a kiszemelt, és éppen kolostorban élő özvegyasszony sorsáról, talán a magyar-francia kapcsolatok is másképpen alakulnak.

A rendkívül feszült magyar-német viszony Rótszakállú Frigyes 1189 évi látogatása alkalmával vesztett ridegségéből. Ez a változás tette lehetővé, hogy a harmadik kereszties hadjáratban résztvevő német seregek nagyobb fegyveres összecsapás nélkül vonulhattak át az országon. Egyébként elképzelhető, hogy éppen a német szerepvállalás tartotta vissza Bélát a keresztiesekhez való csatlakozástól.

III. Béla huszonegy évig uralkodott. Az általa létrehozott gazdagság és erősen központosított királyi hatalom tette lehetővé a műveltség addig nem látott felvirágzását, melyet részben a különböző irányokból érkező hatások ötvöződése alapozott meg.

Ennek az udvari kultúrának köszönhető Anonymus *Gestá*-ja és a *Halotti Beszéd*; ekkor avatják szentté László királyt, s hozzák létre a királyi kancelláriát. Az építészeti ciszterci tanultságú építőmesterek újjítják meg, és részben ők építik az esztergomi várhegy épületeit: a palotát és a székesegyházat. Béla az, aki Géza és István után immár végérvényesen választ a keleti és nyugati kereszténység között, biztosítva a nemzet és a kultúra fennmaradását.

Idén egy olyan király halálának nyolcszázadik évfordulóját ünnepeljük, akinek nemcsak életében adatott különleges sors, hanem halála után is, hiszen – ha elfogadjuk, hogy valóban királysírt találtak a múlt század közepén Fehérváron – akkor ő az egyetlen magyar király, akinek csontjai a nevével jelölt sírban nyugszanak. A Mátyás templom kriptájában tehát nemcsak képzeletben hajthatunk előtte fejet.

Kovács József FA HARANGLÁBAK ÉS HARANGTORNYSOK

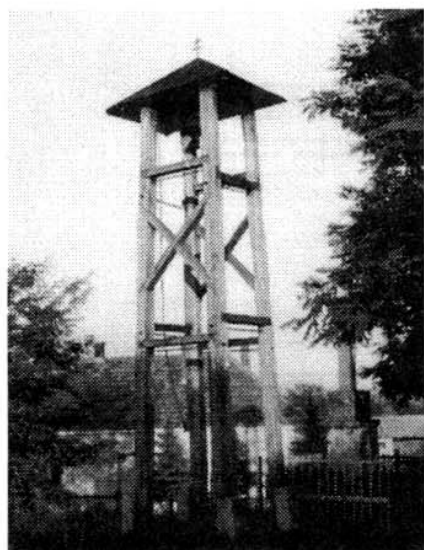
A tanulmány befejező részében a haranglábak utolsó csoportja, valamint a harangállványok és tornyok részletes ismertetése kerül sorra.

Négyoszlopos haranglábak

A fa haranglábak legnépesebb csoportját a négy főoszlopos szerkezetek alkotják. A mellékelt táblázat a családon belüli eltérő szerkezeti változatokat mutatja be, és felsorolja az ebbe a csoportba tartozó, fennmaradt példákat.

A beásott haranglábaknak két, jelentősen eltérő formai változata van. Az első, a legáltalánosabban ismert és az országban mindenütt előfordul a *sudaras állású* forma. Ezek nagy része *vázás*, másként kifejezve *nyitott* megoldású. Kisebbséget alkotnak a *zárt* oldalakkal rendelkezők, vannak köztük, amelyek csak az alsó részükön zárt oldalúak, de a harangháznál nyitottak: ezek *félházások*, és van egy, ahol a harangház is minden oldalon burkolt: ez a *házas* változat.

A második, jellemző változat a *hasáb alakú* haranglábak; négy oszlopuk függőleges. A széles oszlopközü, általában nem magas építmények tetővel rendelkeznek. Két, lényegesen eltérő változatuk a *nyitott* és a *zárt* oldalú; a számszerű többséget az előbbieket, vagyis a *vázás* megoldásúak alkotják.

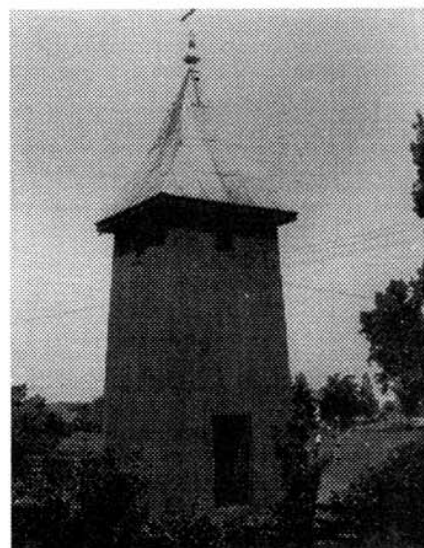
Hosszúvölgy (Zala megye),
négyoszlopos, sudaras, földbe ásott,
gyámolított, hagyományos harangláb, 1978
(b csoport)

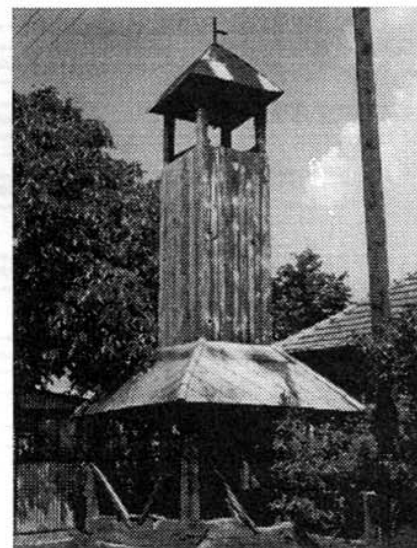
Zalaegerszeg-Andráshida-Apátfa
(Zala megye), négyoszlopos, sudaras,
földbeásott, lengőtámaszos, hagyományos
harangláb, 1993 (c csoport)

Teskánd (Zala megye),
négyoszlopos, talpas, sudaras,
lengőtámaszos harangláb, 1975
(l csoport)

Komoró (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye),
négyoszlopos, talpgerendás, sudaras,
zárházás harangláb, 1992
(ny csoport)

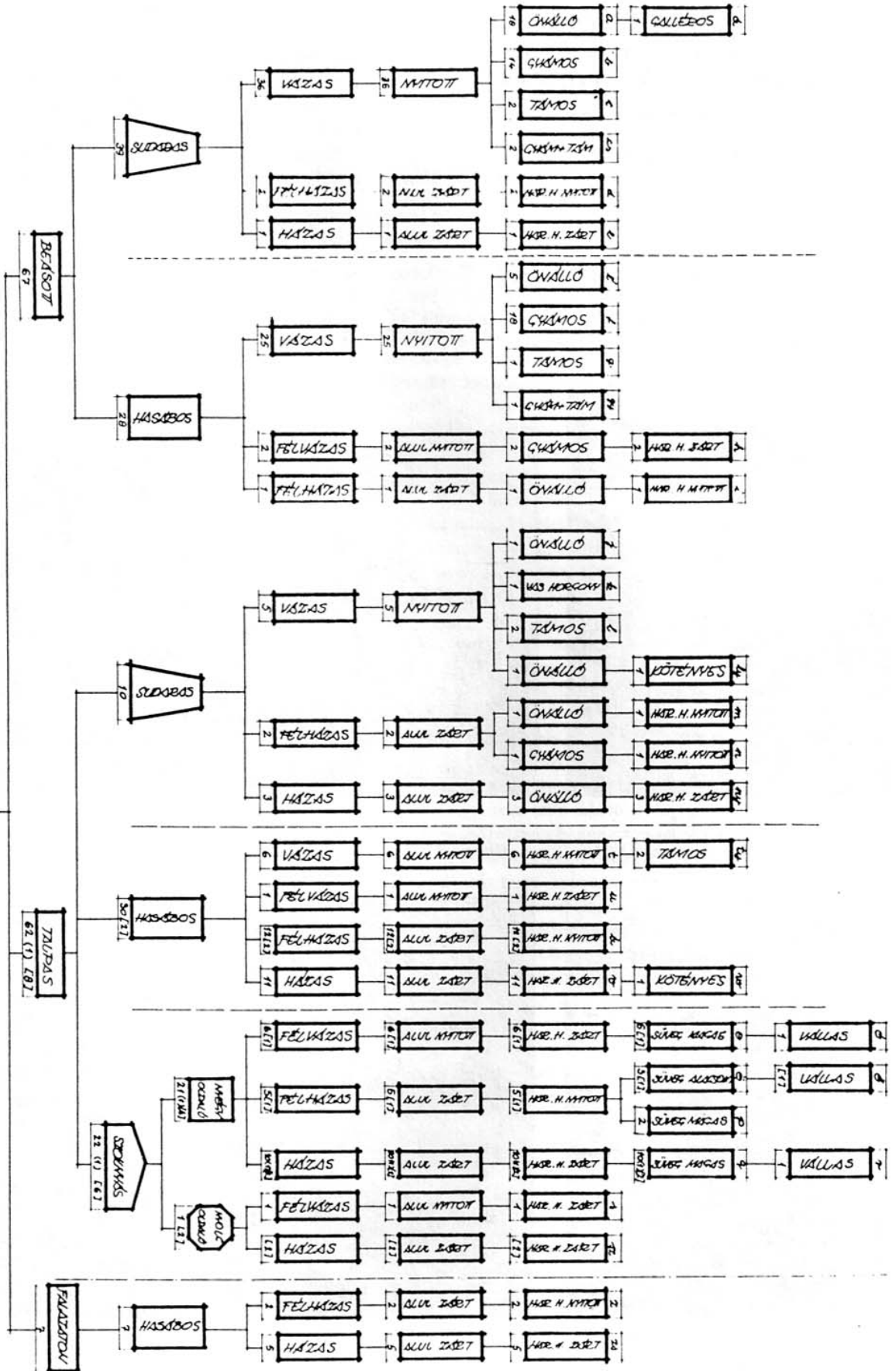
Hemýék (Zala megye)
négyoszlopos, talpas, nyitott, négyoldalú
szoknyás, félvázás harangláb, hosszú nyakú
változat, 1993 (o csoport)

Gödörháza (Vas megye)
négyoszlopos, talpas, zártszoknyás, félházás
harangláb, magastetés változat, 1982
(ö csoport)

C) MEGSZÜNT
E7 HATÁRBAJNOKON TÖLTI

7	4 OSZLOPOS	196	14,5
		(1)	
HABVÁCSALTBAL		197	

Négyoszlopos haranglábak osztályozása felépítésmény, megjelenési forma és kiegészítő jellemzők szerint. A felső sorokban levő kisbetűk a különálló csoportokat jelzik (az ezekbe tartozó emlékek leírásait a következő két oldalon található kis ábrák mellett felsorolás tartalmazzák); a teglalap alatti számok az adott csoporthoz tartozó emlékek mennyiségét mutatják.

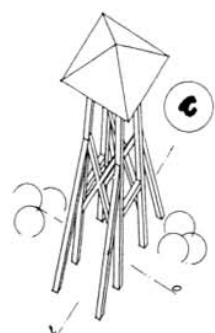
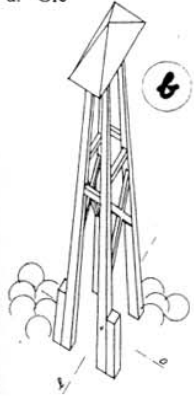
- a. Mélykút-Öregmofor
 Domaszék
 Mórahalom I.
 Bonnyapuszta
 Csöde
 Nagylók
 Mátraszentlászló
 Kismányok
 Somogyzsitfa
 Gacsály
 Nyírgelse
 Miskolc
 Nyírmihálydi
 Martinka
 Kísszentmiklós
 Felsőkörtvélyes
 Szabadegyháza

- b. Túrriese
 Piricse rk.
 Mátraszentimre
 Tisztaberek
 Palin
 Seregélyes-Szölőhegy
 Mórahalom II.
 Hosszúvölgy
 Korpavár
 Magyarszentmiklós
 Tompaladony
 Nyírfákó
 Csanádalberti
 Móríchida

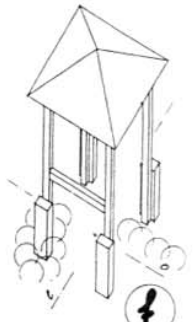
- i. Felsőpáhok II.
 Bonnya
 Bucsuta
 Jakabszállás
 Kiskunfélegyháza
 Bozzai
 Kismórág
 Nagyfernekág

- Szikszó
 Kölese I.
 Kölese II.
 Mezőladány
 Révleányvár
 Dunasziget
 g. Ramocsa
 gy. Erdőkövesd
 h. Gégény
 Berkesz
 i. Katalinpuszta
 j. Zsujta
 k. Csengersima

á. Gic

- c. Timár
 Zalaegerszeg-
 Andrásida
 cs. Nagykinizs
 Nyírmeggyes

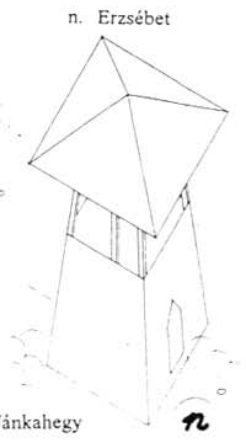

- f. Center
 Szederkénypuszta
 Istenmezeje
 Váraszó
 Órhegy
 Szamosújlak
 Dámóc
 Nyírtura
 Monyha
 Hajdúsámson
 Alsóörs
 Záhony

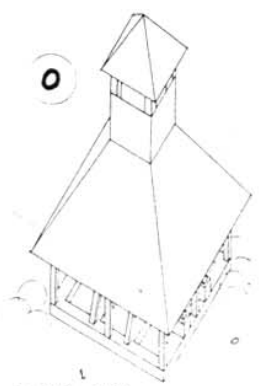

- l. Teskánd
 Andrásida

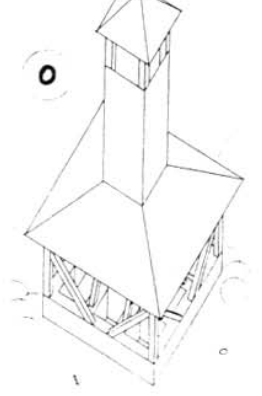
- ly. Pálfiszeg
 m. Zalaegerszeg-Jánkahegy

n. Erzsébet

ny. Bélapátfalva
 Beregdaróc
 Komoró

A rendszerben a második fő csoportot a *talpas* haranglábak alkotják, ezek között ismerünk *sudaras*, *szoknyás* és *hasábházás* formát.

A négyoszlopos, talpas *szoknyás* haranglábak sok változata között a szoknya alaprajzi formáját tekintve két, építészeti lényegesen eltérő megoldás alakult ki. Ez ugyanis a legtöbb esetben *négy-*, ritkábban pedig *nyolcoldalú*.

Jelentős szerkezeti változatot képez a négyoldalú szoknyás haranglábak csoportjában az úgynevezett *vállas* megoldás, ahol a harangokat nem a talpáról induló oszlopok, hanem az ezeken nyugvó felső, vízszintes gerendarácsozatra

– mintegy vállakra – állított négy rövidebb oszlop tartja. Ebből adódóan a kisebb keresztmetszetű, rövid harangházi oszlopok nem jönnek le a vállgerendák alá és más alátámasztás sincs, vagyis a szoknya belseje üres, mert a harangozótérben nincsenek oszlopok, dúcok, könyökfák, stb.

A négyoszlopos, talpas haranglábak családján belül formailag jelentősen eltérnek az előbbiektől a *hasábos* építmények, melyeknek négy változata van. A teljesen nyitott forma a *vázás*; a harangházi burkolattal rendelkező a *félvázás*. Ha a harangozóhely zárt, de a harangház nyitott, *félházás*; ha alul és felül is burkolt, *házás* változatról van szó.

Szijártó háza (Zala megye)
 négyoszlopos, talpas, négyoldalú,
 zárt szoknyás, zárt harangházi,
 zártházás harangláb, 1987 (q csoport)

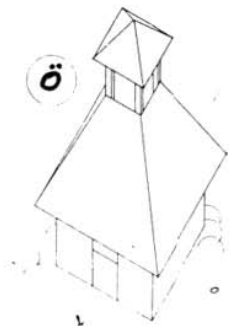

Molnascsecsőd (Vas megye) négyoszlopos,
 talpgerendás, nyitott szoknyás, zárt
 harangházas harangláb, vállas változat 1976
 (ó csoport; szombathelyi skanzen)

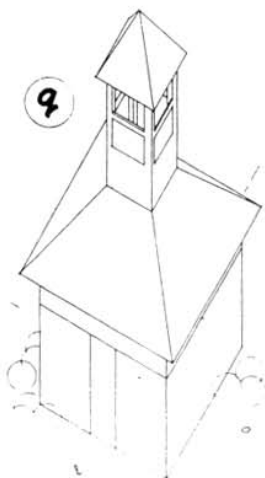

Baglad (Zala megye) négyoszlopos, talpas,
 látens nyolcoldalú, nyitott szoknyás, zárt
 harangházi, félházás harangláb,
 1978 (s csoport)

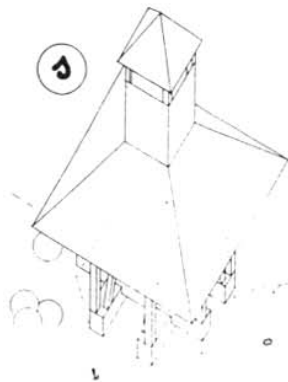
- o. Külsősárd
Pankasz
Pórszombat
Hernyék
Nemesnép
[Alsótsiztás]
ó. Molnaszecsőd

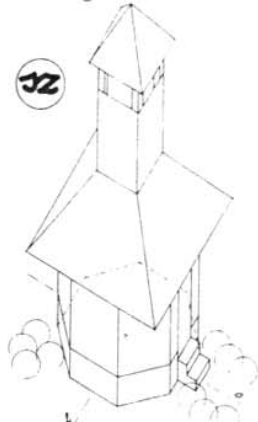
- ö. Gödörháza
Kisszekeres
Gagybátor
ő. [Rábaörhegy]
p. Piricse
Szamostatárfalva

- q. Szijártóháza
Mumor
Bárszentmihályfa
Lentikápolna
Felsőszenterzsébet
Kerkaújfalva
Kútfej
Tótfalu
Csörötnek
[Sal]
[Magyarszombatfa]
[Bércalja]
r. Egyházashollós

- s. Baglad

- sz. [Göntérháza]
[Kámaháza]

- t. Felsőgagy
Zalkod
Zajta
Paszab
ty. Surd
Gyöngytarló
u. Ómassa
ú. Alsókéked
Pamlény
Aranyospusztá
Sajólad
Lak
Sajóvelezd
Mikóháza
Kurityán
Szászfa
Hegymeg
Krasznok
Nagybózsza
[Ény]
[Kalsa]
v. Hernádkak
Rakacaszend
Hernádbüd
Kupa
Szakácsi
Tomor
Tákos II.
Nyékládháza
Felsőjánosfa
Baktakék
w. Hermánszeg

- z. Óhuta
Újhuta

- zs. Zalkod
Pálháza
Tokaj
Erdőhorváti
Debercsény

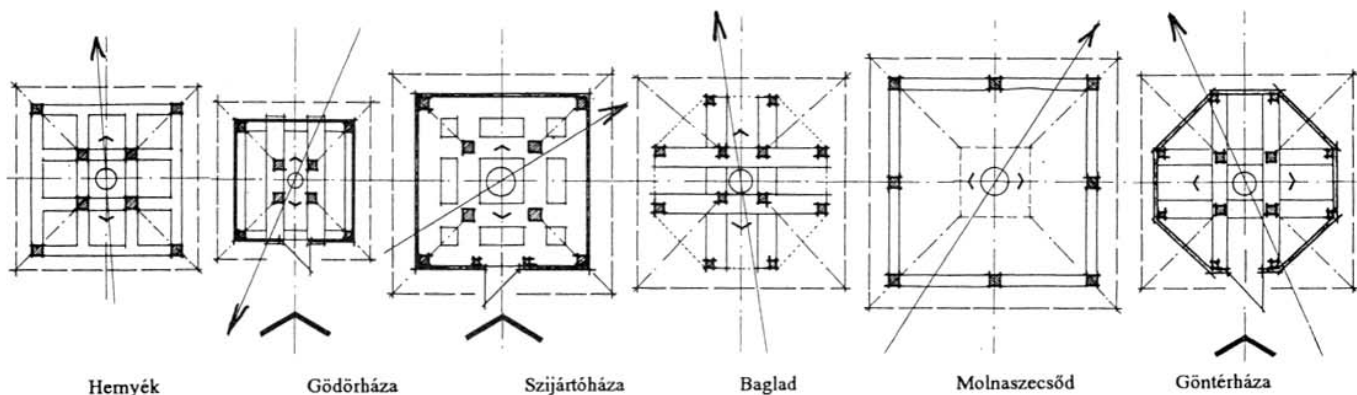
Göntér háza (Szlovénia)
négyoszlopos, talpas, nyolcoldalú,
zárt szoknyás, zárt harangházú, hosszúnyakú,
zárt házas harangláb, 1993 (sz csop.)

Váraszó (Heves megye)
műemléktemploma mellett álló
négyoszlopos, földbe ásozott, gyámolított
vázás harangláb, 1978 (f csop.)

Pálháza (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)
négyoszlopos, talpas, zárt házas
harangláb, falazatra helyezett forma,
1978 (zs csop.)

Hemyék

Gödörháza

Szijartóháza

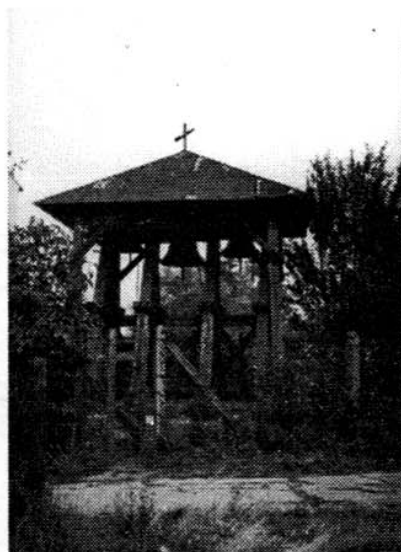
Baglad

Molnászecsőd

Göntérháza

Hemádbüd (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)
kétállású, földbe ázott, nyitott vázas
harangállvány, 1978

Nyirbátor, (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye),
minorita templom melletti háromállású,
talpgerendás, vázas harangállvány, 1976

Harangállványok

A harangtartó faszerkezetek különálló, szűkebb csoportját képezik azok az önálló állványok, amelyek a rendszerint nagyméretű harangok működtetéséhez egyszerű, stabil alátámasztást biztosítanak a hagyományos és esztétikus formák alkalmazása nélkül. Ezek a viszonylag alacsony tartók két vagy három harangot hordanak. A többnyire erős fa állványzatok ritkán tartanak tetőket, és az őket védő házak is függetlenek a főtartóktól. Mind a két-, mind a háromállású harangállványok között vannak földbeásottak és talpgerendások. A harangokat tartó alap- vagy főszerkezetek rendszerint függesztőművesek; az oszlopok és a rövid, meredek dúcok egyaránt részt vesznek a nyomóerők felvételében.

Harangtoronyok

Fából készült harangtoronyaink hasonlóságot mutatnak a szoknyás haranglábak többségével, ám belső szerkezeti és külső formai jegyek alapján azoktól mégis jól megkülönböztethetők. A harangtoronyok meghatározó strukturális vonása, hogy minden esetben van belső, függőleges közlekedési rendszerük. Ez legtöbbször egyenes karú falépcsőkből áll közbelső forduló-pihenő szintek közbeiktatásával.

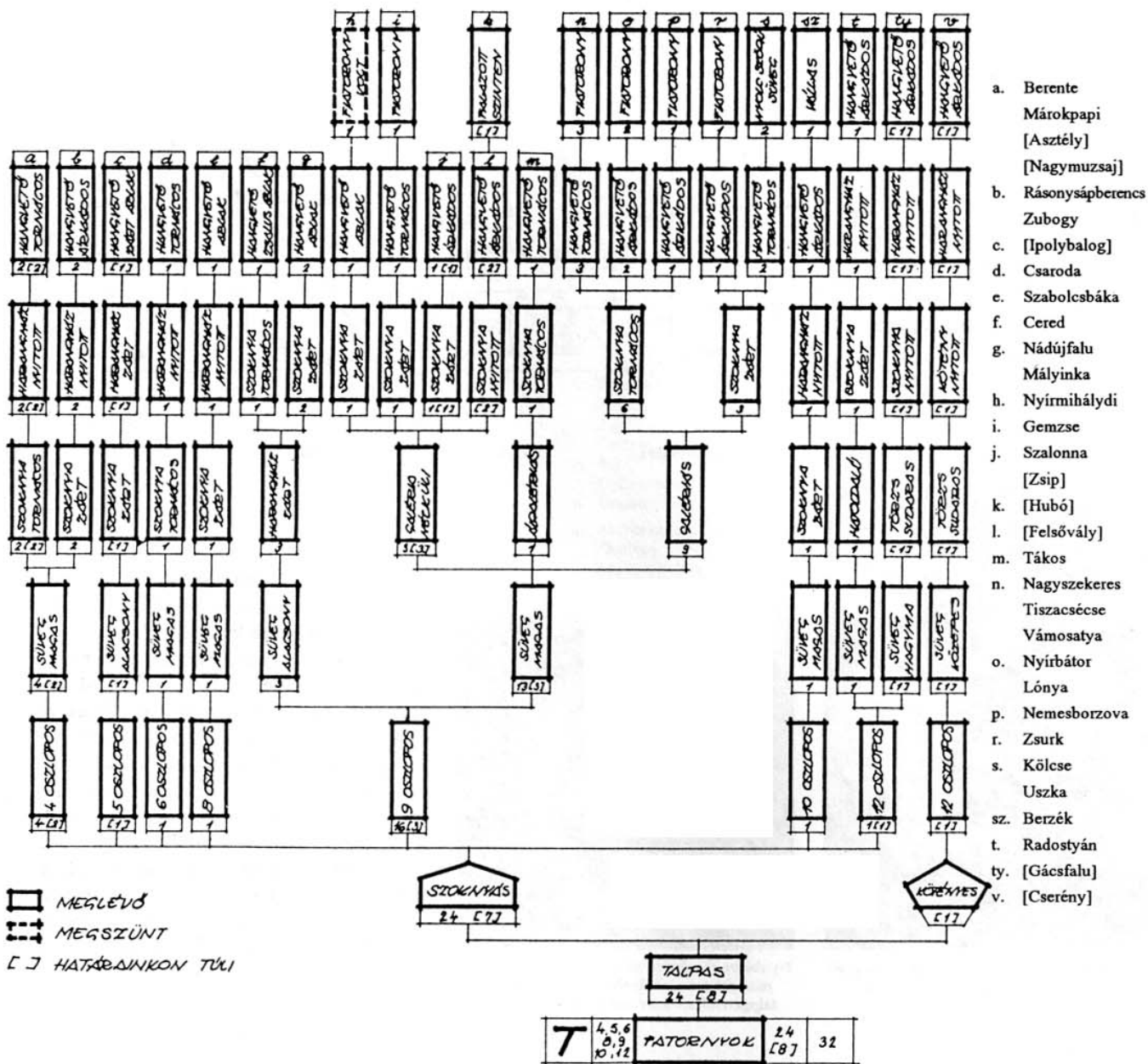
A harangtoronyok mindig rendelkeznek az alsó szinten széles elterülő szoknyarésszel. Látszatra is ebben van a legnagyobb hasonlóság a haranglábak és a harangtoronyok között. Ez a legszembeütőbb tömegkompozíciós affinitás nem véletlen, hiszen azonos egyensúlyi, funkcionális megfontolásokból következett mindkét helyen; egyrészt, hogy az építmény szélesebb alapokon fekdjön fel, amire a toronytörzsből lenyúló és a szoknya oszlopaiba támaszkodó andráskeresztek végei szolgálnak, másrészt, hogy a csapadékra igen érzékeny gerendázatot a rajta álló szoknyaoszlopok és az előbb említett oldaltámaszokat védje az időjárás hatásaitól.

A harangtoronyok elterjedési területét megfigyelve egyértelműen az állapítható meg, hogy hazánk nyugati, déli, il-

letve középső részén hiányoznak, és a fellelhető adatokból következtethetően sok emberöltőre visszamenőleg korábban sem voltak honosak. Ugyanakkor Észak-Magyarországon, a palóc vidékeken, és döntően Kelet-Magyarországon, a Nyírségben, valamint ettől keletre a Tisza és a Szamos vidékén igen kedvelt építmények. Természetes, hogy hasonló vagy közel azonos harangtoronyok találhatók a valamikori történelmi Magyarország területén, a Kárpát medencében, a belső régiók szomszédságában, a Felvidék, a Kárpátalja és a Szilágyság magyarlakta vidékein, valamint Erdély távolabbi vidékein is. Valószínű, hogy a fa harangtoronyok az erdőben gazdag, hatalmas hegyvidékeken alakultak ki, és ezekről a vidékekről terjedtek el, s emellett az építési technika, a forma, a díszítés párhuzamosan fejlődhetett.

A fa harangtoronyok hazánk legnagyobb méretű, legmagasabb hagyományos szakrális építészeti alkotásai. Mind-egyik torony kivétel nélkül talpgerendás. Ezek a kisebb esetekben egyszerű kereszt- és keretszerkezetek, a nagyobbaknál már bonyolult, összetett, nehéz gerendaácsolatok.

A toronyok alaprajza szabályos négyszög, legtöbb esetben négyzet, de van zömök téglalap-forma, és egy esetben

szabályos hatszög is. A szerkezeti alkotóelemeket tekintve itt is a harangokat hordozó oszlopok száma a legfontosabb, mivel ez meghatározó és egyben megkülönböztető jelentőségű. Természetesen a toronytörzsben felmenő tartóoszlopkról van szó, és teljesen elválasztandók ezektől a szoknyát képező – jóval rövidebb – szélső oszlopok. A legkisebb oszlopszámú toronyból – a négyoszloposból – igen kevés van; ennél kisebb oszlopszámú torony nem ismeretes. Egy határainkon túli létesítmény öt, egy hazai torony pedig hat oszloppal készült. Nyolcoszlopos torony csak egyetlenegy van, leggyakoribb a kilencoszlopos forma. Ennél több – tíz – oszloppal csak egy torony épült, az is sajátos megoldású; vállas tartószerkezetű, rövid oszlopos. Felvidéken találhatunk különleges, tizenkétoszlopos fatornyokat.

A harangtornyok általános szerkezeti jellegzetessége, hogy a csúcsos süvegben és egyben az épület függőleges tengelyében, mint legfőbb irányadó elem, a császárfa vagy vezérfa áll. Ez a páratlan oszlopszámú építmények esetében – az öt és kilencoszloposoknál – a talpgerendázatról indul. Néha teljes hosszában egy darabból készült, a magasabb

tornyoknál azonban már több egymásra állított, összelapolt elemből áll, mivel ilyen hosszúságú és keresztmetszetű fát már igen nehéz volt találni. Van olyan császárfa, amelyik a süvegből csak a harangház padlózatáig nyúlik, és nem ér le a talpgerendáig.

A formai megjelenést, az építészeti tömegképzést elemezve a harangtorony három egymás feletti, jól elkülönülő, de felfelé egymásba kapcsolódó térbeli alkotórészből áll. Alul, a talajon a legszélesebb, elterülő, négyszögű hasábforma van, rajta egy csonkagúla, vagyis a szoknya és a szoknyatető. A szoknya statikai feladata a minél szélesebb felfekvés. Funkciója tökéletesen megjelenik a térben; jól érzékeljük talpazati jellegét. Jóval kisebb keresztmetszetű a négyszög alapú, álló hasáb formájú toronytörzs, melynek felső részén vannak a hangvető nyílások. Egyszerűbb tornyoknál a sima toronytörzsen ablakok vannak; művesebb megoldás a tornácos, még díszesebb az árkádíves kialakítás. Gazdagabb változat a toronytörzs felső részén kiálló galéria. A befejező forma a tornyot fedő, legtöbbször nagyon karcsú sisak eresze négy- vagy nyolccoldalú. Alsó része a vízcsen-

sító, laposabb hajlásszögű, alacsony csonkagúla, amelyből a magas, négy-, hat- vagy nyolcszögű hegyes gúla, néhol kúpídom kinő. A süveget sokszor négy fiatorony díszíti; ezek a négyoldalú süveg vízcsendesítőjének tetőlein ülnek. A fiatornyok a nagytorony felső részének kicsinyített másai; főleg a kelet-magyarországi harangtoronyok sajátosságai.

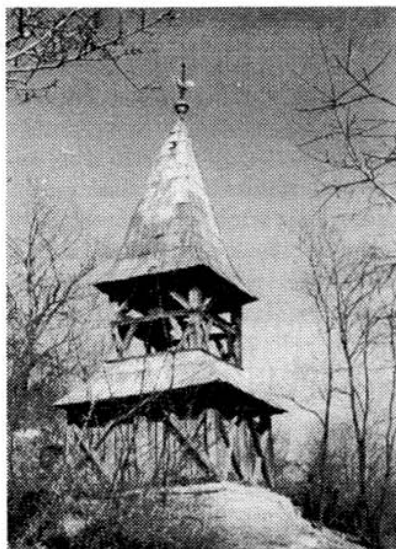
A palóc vidék harangtoronyai zömökebbek, zártabb jellegűek. Az alsó idomok magasabbak, a felső tető kevésbé karcsú, tetősíkjaik laposabbak.

A harangtoronyok megjelenésében a tömegkompozíción túl fontos tényező a külső felületek kialakítása. Jellegetesek a burkolóanyagok fajtái, a védő, a borító és a lezáró elemek formai megoldása. A tetőfelületeken általában faszindely-fedést találunk. Független deszkaborításúak a szoknyaoldalak, néha a toronytörzsek, a galéria-oldalfalak, valamint a fiatornyok függőleges felületei. Faragott, fűrészelt

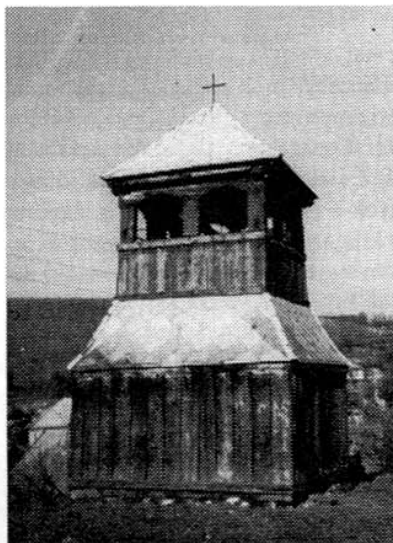
díszítő motívumot eleink két helyen alkalmaztak. Előfordul faragott díszítés a szoknya szabadon lévő, az eresz alatt látható tornácszlopain és könyöktámaszain, de gyakoribb a galéria tornácánál, vagy árkádjánál. Fűrészelt díszítést kapott minden galéria oldaldeszkatátnak lelógó vége, egy esetben a szoknya oldaldeszkatátnak felső vége is.

Harangtoronyaink feltűnő ékességei a toronysüvegek csúcsain elhelyezett akrotériák, amelyek – némileg leegyszerűsített formában – a fiatornyokat is díszítik. Ezek a csúcsvégződés a császárfá kiálló végére kerülnek. A bádog kúpídom fölött helyezkednek el a gömbídomok, az át-tört évszámos, forgó vitorlazászló, és legfelül a síkbeli, többször pedig térbeli csillagok, esetleg kakas, ritkábban latinkeresztek.

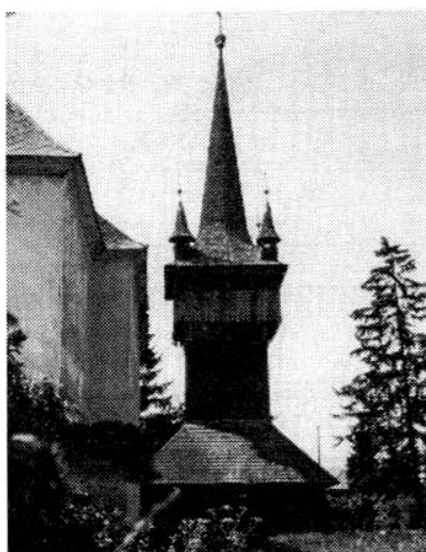
A három fő szerkezeti elem; a talpak, az oszlopok és a merevítők. A talpgerendázaton állnak a négytől tizenkettőig növekvő számú oszlopok. Az építmény térbeli állékonyosságát a belső merevítő szerkezetek biztosítják; ezek lehetnek vízszintesek, függőlegesek és ferdek. Az elsők gerendázatok, az utóbbiak támaszok, dúcok, könyökfák és andráskeresztek. A talpgerendák száma és vastagsága összefügg a torony magasságával. A talpgerendák a harangtoronyok legnagyobb keresztmetszetű szerkezeti részei. Csak szélesre terülő, nehéz gerendából összerakott, sűrű, vastag rácszat ellensúlyozhatja a szélerekből adódó nagy oldalnyomást, illetve szívóhatást. A gerendarácsot vagy keretgerendázatot alkotó fák sohasem toldottak. Van azonban olyan gerendázat is, ahol a belső keresztgerendák egymásra helyezett fából állnak a még nagyobb stabilitás érdekében. A kisebb oszlopszámú tornyok oszlopai, illetve a nagyobb oszlopszámú építményeknek az axiszhoz legközelebb álló oszlopsorai általában függőlegesen vagy a függőleges tengely felé enyhén beha-

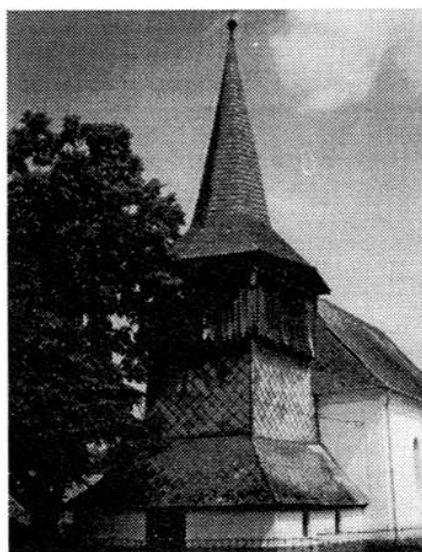
Berente (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)
az ország legkisebb harangtornya;
négyoszlopos, zártszoknyás, nyitott
harangházzal, 1979 (a csoport)

Nádújfalu (Nógrád megye)
kilencoszlopos, zártszoknyás, jellegzetes
palócföldi változat
1977 (g csoport)

Lónya (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)
kilencoszlopos, tornács szoknyájú, árkádós
galériájú harangtorony, fiatornyos sisakkal,
1994 (épült 1781-ben; o csoport)

Uzska (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)
kilencoszlopos, zártszoknyás, tornács
galériájú, nyolcoldalú süveggel készült
harangtorony, 1994 (s csoport)

Cserény (Felvidék)
sajátosan terpesztett idomú, tizenkét
oszlopos, kötényes harangtorony,
1993 (s csoport)

olja állnak. A kilenc- és ennél több oszlopos tornyok szélső soraiban álló oszlopok általában a tengely felé dőlnek, így a burkolt térbeli megjelenésük sudaras formát ad. A torony főoszlopai azonos keresztmetszetűek; magas tornyoknál hosszában toldottak; az illesztés azonos magasságban, rendszerint vízszintes gerendakötésnél történik.

Vízszintesen rendszerint a több szinten elhelyezett gerendák, a belőlük alkotott keretek és a belső átkötők kapcsolják össze az oszlopokat; ezek szolgálnak közbenső járószintek, pihenők, lépcsőfordulók kialakítására is. Az oszlopokat ferde irányú kötőelemek kötik egymáshoz és a vízszintes gerendaszerkezetekhez. Jellegzetesek az andráskeresztek, amelyek egymás fölött ismétlődhetnek, vagy több szintet egybefogva magasan felnyúlhatnak. Készültek olyan andráskeresztek is, amelyek nem csak két egymást keresztező elemből állnak, hanem kettős, vagy többszörösen egymásba fonódó, rendkívül merev, sűrű, bonyolult, síkbeli tartót alkotnak.

A toronysisaknak két, egymástól eltérő formai és etnikai csoporthoz kötődő változata alakult ki. Az alacsony, laposabb hajlású, általában egyszerű sátozott toronysüveg Észak-Magyarországon, Palócföldön terjedt el; a magas, legtöbbször kettős idomú, tűhegyes süvegformát Kelet-Magyarországon találjuk. A zömökebb harangtornyok a Felvidékkel együtt is kisebb; de a magasabb, vagy kifejezetten hegyes süvegforma már jóval nagyobb területen terjedtek el: az egész Tiszántúlon, sőt a Felvidéktől egészen Erdélyig.

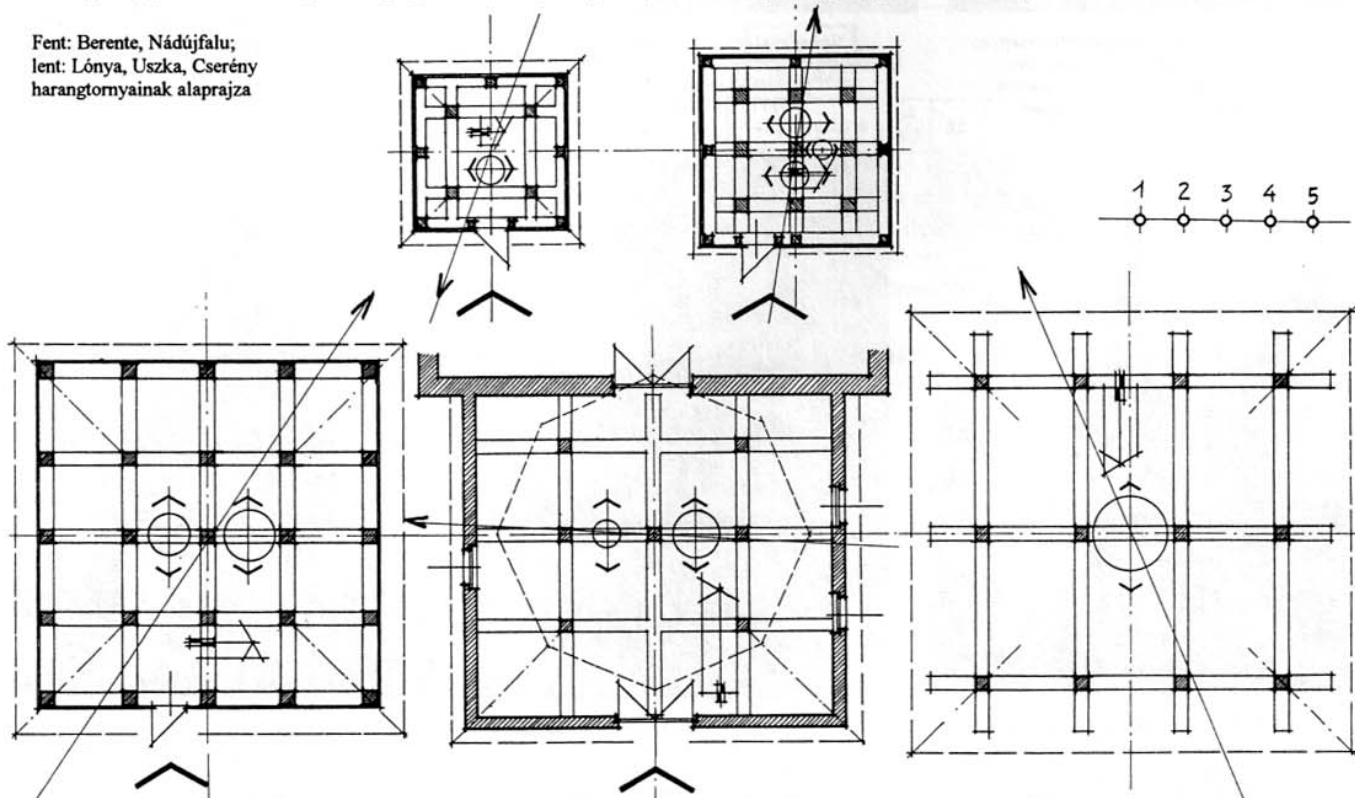
A bonyolultnál bonyolultabb ácsszerkezetek kialakítása a szakma legfelső, művészi fokát tükrözi. Azokat az ácsokat, akik az építésben vezető szerepet játszottak, méltán nevezték *artifex*-eknek, vagyis mai szóhasználattal az ácszakma művészeinek. Különösen a régebbi, vastagabb elemekből épített tornyok belsejében találhatunk hatalmas mennyiségű, szinte erdőnyi faanyagot. Sokféle, megfelelő

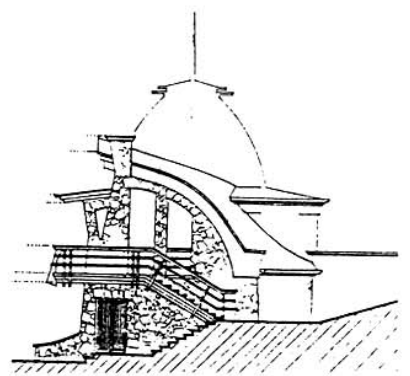
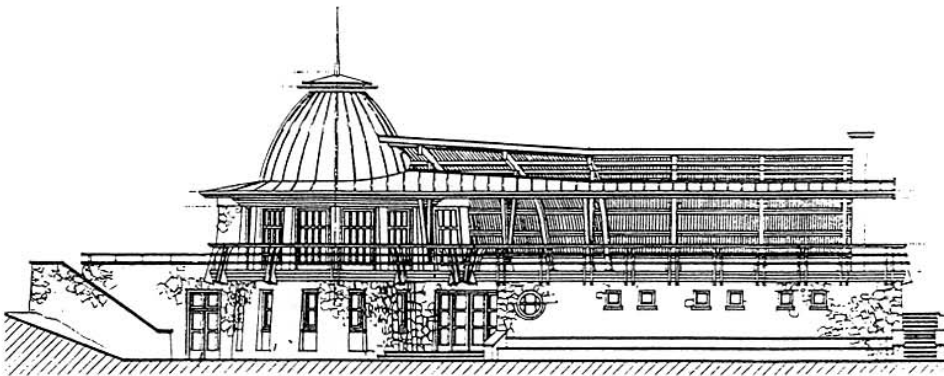
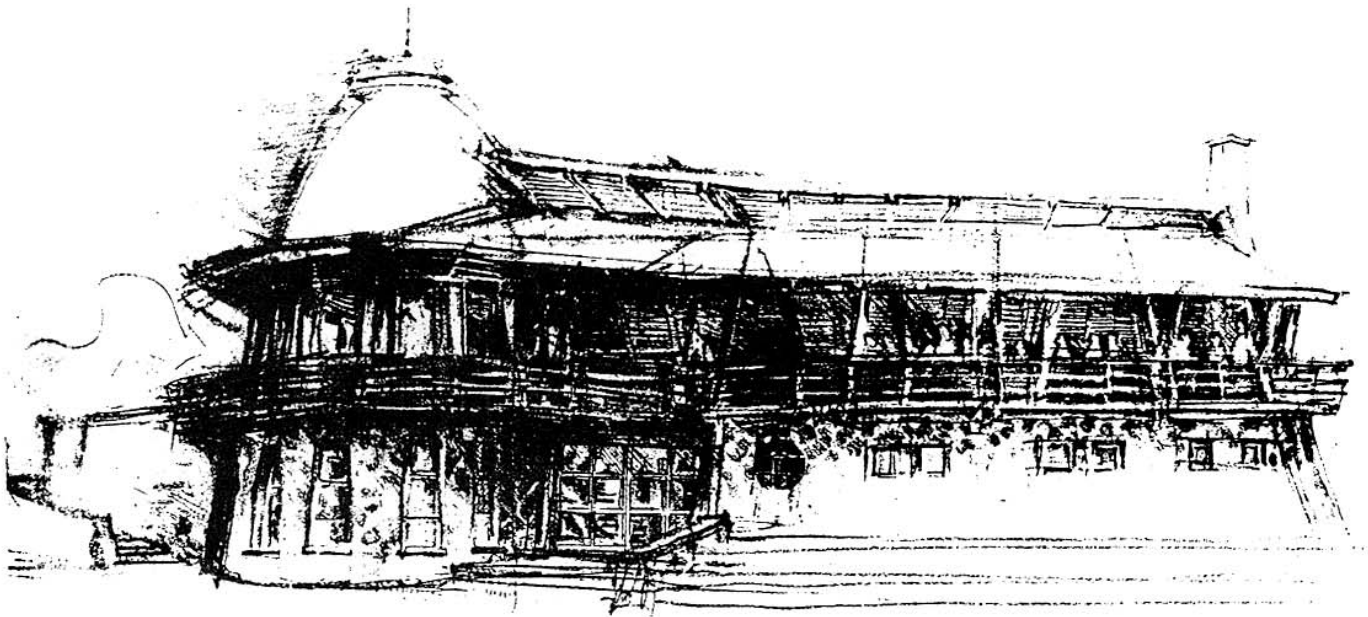
méretű fára volt szükség, így nemegyszer még az erdőben faragták ki, és ott is állították először össze a torony szerkezeti vázát, s újból szétbontva szállították az építés helyszínére. Régi feljegyzésekből tudjuk, hogy voltak hegyvidéki ácsfalvak, ahol előre elkészítették a fatornyokat, valamint más faépítményeket: lakóházakat, ólakat is, s megrendelésre olykor messzi vidékekre vitték el őket, igénybevéve nemegyszer a vízi szállítás lehetőségeit is. A sokféle elemből összeálló szerkezet végleges összeállításának helyes sorrendjét biztosítandó összeálló ácsjegyekkel, vésetekkel, furatokkal, számokkal vagy rovásokkal látták el az egyes darabokat. Ezek a jegyek sok esetben az ácsmesterek saját, személyes jelei voltak, s így évszázadokon át a név megjelölése nélkül is őrzik alkotójuk emlékezetét.

A fa harangtornyok tartószerkezetei tartós és erős keményfából – legtöbbször tölgyből – készültek, amelynek megmunkálása, szállítása igen munkaigényes. Természetesen az ácskötések kialakítása is nehéz művelet volt, de a fa keménysége roppant precíz és szilárd csomópontokat biztosított. A kötéseket ugyancsak keményfából faragott nagyobb csapokkal, ritkábban faszegekkel rögzítették és erősítették össze. A száraz keményfa mérettartó, így a tisztán fából készült kötések időtállóak, és csak igen sokára lazulnak meg.

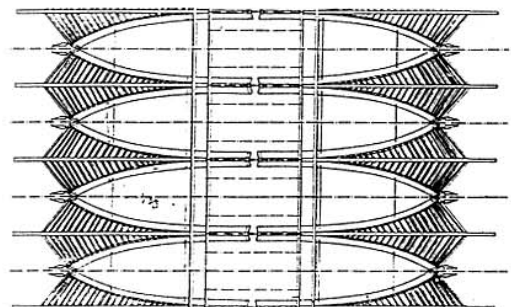
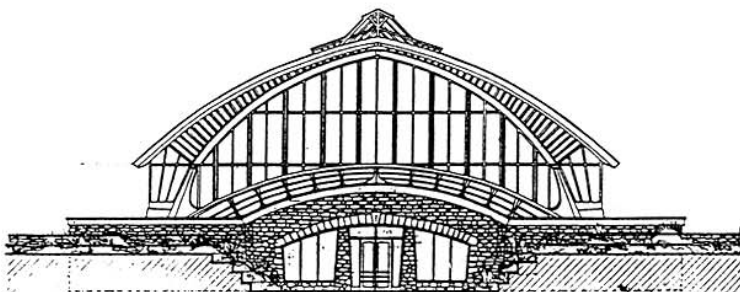
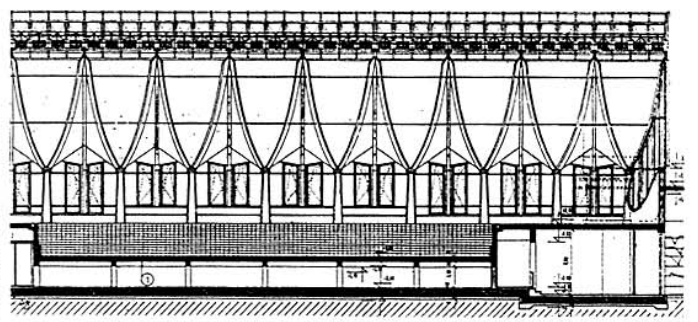
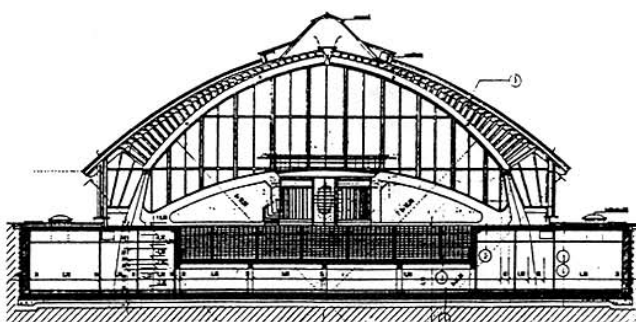
Ma is álló harangtornyaink közül a legrégebbiek a XVII. században készültek; többségük a XVIII. században és a XIX. század második felében épült. A klasszikus építészeti stílusok közül harangtornyaink leghatározottabban a középkori gótika hatása érvényesül; ezzel szépen ötvöződik, vele szorosan összeforr a későbbi reneszánsz stílusjegyeket hordozó galériamotívum alkalmazása, és ezen az árkádok megjelenése. Barokk hatás egyetlen harangtornyunkon érezhető; ez a hatszögű vadostyáni torony, amelynek hagymaformájú sisakja, és nagyobb ívű, párnaidomot is tartalmazó szoknyateteje egyúttal keleties, bizánci hatást is mutat.

Fent: Berente, Nádújfalu;
lent: Lónya, Uszka, Cserény
harangtornyainak alaprajza

Piliscsaba, Katolikus Egyetem, teniszklub és fedett uszoda – Robogány Andrea diplomaterve (BME Középülettervezési Tanszék). Fent: a klubház távlati képe (Anthony Gall), nyugati és déli homlokzata; lent: az úszócsamok metszetei, véghomlokzata és a tető felülnézetének részlete.

Anthony Gall

KÓS KÁROLY KALOTASZEGI ROMÁN TEMPLOMAI

“A szentély falairól merev, püspöki ruhás, bajuszos-szakállas szentek néznek le hideg, mozdulatlan szemekkel, vékony, összeszorított ajkukkal. Aureolás fejük mellett szép fekete cirill betűk magyarázzák, hogy kik is ezek a régen meghalt görög szentek. Ez komor, titokzatos, nekünk idegen hangulat. Ez nem a mi nyílt magyar népünk istentiszteletére épült hajlék. Itt benn, a félhomályban a régi Bizánc levegője leng. De ami e fölé borul, ami ezt magában foglalja, az már más művészet, más hangulat szülötte; az már mind, de mind a miénk.

(Egy kalotaszegi fatemplomról, A HÁZ, 1908)

Ha Kós Károlyról és a kalotaszegi román templomokról esik szó, legelőször azokra a kis rajzocskákra gondolok, amelyek illusztrációkként szerepeltek Kós Károly idézett, a türei román fatemplomról szóló korai írásában. Kevésbé ismertek viszont az általa tervezett, a kis kalotaszegi falvakban rejtőzõ román templomok, melyek külön fejezetet alkotnak munkásságában.

A húszas évek első felében kezdődött el az a folyamat, amely máig észrevehető mértékben átforgatta Erdély tájait, város- és faluképét. Az új állam által támogatott építési program eredményeként Erdélyszerte ortodox és – kisebb mértékben – görögkatolikus román templomok épültek szép számmal; elsősorban a nagyobb településeken, de lassan-lassan a falvakban is. Így válhatott a kalotaszegi román (görögkatolikus) egyház Kós Károly egyik jelentős megrendelőjévé.

Ebben az évtizedben írta meg Kós Károly az *Erdély kövei* és *Erdély* című kötetait, amelyek az erdélyi építészeti egységét, az Erdélyt lakó népek közösségét (*transilvánizmus*) hirdetik. Miközben megszervezte a kalotaszegi magyar politikai életet, bejárta Kalotaszeg falvait, településeit. Nem volt olyan sarka Kalotaszegnek, ahol meg ne fordult volna. Jó barátságban volt románokkal, néhány pópával is, például a feleki püspökkel.

Így kapcsolódott Kós Károly a templomépítési-felújítási folyamatba. Mindössze öt templomot tervezett, ami kevésnek tűnik, de ezek a templomok olyan változatos képet mutatnak, mint maga a kalotaszegi táj. Kós munkái között szerepel egy középkori templom helyreállítása és bővítése; új kő- és fatemplom építése, fatemplom restaurálása, sőt egy meghíúsult pályázatterv kisebb méretben történt megvalósítása is. Haranglábat is épített 1922-ben a kolozsmonostori templom elé, amelyet a katolikus egyház hetven évre bérbe adott a görögkatolikus egyháznak. A Nagyiklodon épülő református templomot félkészben adták el 1943 után a románoknak, így lett belőle román templom.

Kolozsvár felett, a feleki tetőn fekszik Felek, régi román falu. Ide építtetett a középkorban csúcsíves kőtemplomot Stefan cel Mare. Ebből a későgótikus épületből készült 1925-ben Kós Károly egyik legszebb temploma. Bár mai

Sztánai román templom

műemlékvédelmi szempontból nem helyes történelmi épületeket átépíteni, Erdélyben ilyesmi gyakran fordult elő; így Kósnál is, mivel ez volt az egyetlen módja a templom megmentésének. A valahai kis templomot bővítették, ezáltal a régi gótikus portál étkerült az új hófehér oromfalas főhomlokzatra. A kapu felett három csúcsíves ablaknyílás van. Az épület bal oldalához csatlakozik a hófehérré meszelt, cseréppel fedett, négy fiatoronnyal ékes torony. Arányai, karcúsága Kós Károly munkásságában egyedülálló, bár a meg nem valósult magyarvistai református templom bővítésének terve erősen hasonlít rá).

Ilyenek a sztánai (1927), az erdőfalvi (1928) és a nagypetri (1927) templomok is. Egyik sem különbözik a római katolikus templomok hagyományos alaprajzaitól, ám világosan érezhető rajtuk Kós Károly sajátos formaalkotása is. A helyreállított, szerény erdőfalvi fatemplom ugyanúgy tornyos, egyhajós, szentélyes megoldású mint az új, téglából épült sztánai templom. Mindkettőnél felfedezhető a katolikus és református templomoknál is szokásos oldalbejárat; az erdőfalvi épület portikusza akár az *Atila királról ének*-ben is szerepelhetett volna.

A nagypetri kistemplom külön figyelmet érdemel. Romos állapotában is nemes, őszinte és természetes ház. A templom fából épült, alacsony kő lábazon. Valószínű,

Erdőfalvi román templom

Linóleummetszet a fejrđi görökatolikus templomról

hogy a házat a falu lakói kalákában építették. Ma már nincs gazdája, lassan szétrágja az idő.

A Kós-féle román templomok között kuriózum a fejrđi templom (1927-28). A túlnyomórészt románok lakta, dombokkal övezett kis falu Kolozsvártól északra 15 km-re fekszik. A magaslat peremére érkezve, hirtelen tárul fel a kalotaszegi világ. A kis medencéből hatalmas katedrális magasodik elének. Megtaláltuk Kós Károly rejtett sztambuli üzenetét. Csak a küszöbön állva vesszük észre, hogy fejünk majdnem eléri az addig monumentálisnak hitt kapuzatot. Rögtön visszaáll minden arány a helyére és rájövünk, a boldogját járatták velünk. Kós Károlynak mégiscsak sikerült felépítenie 1921-es pályázati munkáját, a Kolozsvárra tervezett ortodox katedrális, csak éppen Fejérden, és nem abban a méretben. Egyedül ez a munka idézi közvetlenül Kós törökországi, sztambuli benyomásait; megmutatja milyen egy ortodox templom Erdélyben, Kós Károly interpretációja szerint, és építészeti felépítése rokonságot mutat az Erdélyben is található ortodox fatemplomok néhány típusával is. Csak egy tornya van. Tömegfelépítése, geometriája talán a Hagia Sophiára, az eredetileg bizánci templomra és az azt példaképének tekintő török muzulmán építészetre emlékeztet. Kós Károly *Sztambul* című tanulmányának III. Fejezetében, a *Bizánc és az Aja-Szofia*-ban azt írja:

Justinianus korában nyilvánvaló lett az, ami a lelkekben már azelőtt valóság volt: hogy más Róma és más Bizánc hite és kultúrája, amiképen más a földrajzi, gazdasági helyzete és a népe is, de abban a pillanatban tudattá válik az ösztön is: más hit más kifejezőmódot, új kultúra új stílust evolvál: megszületett Bizánc stílusa.

A VI. században megépülnek az új stílus diadalmi jelvényei: a constantinopolisi Apostol-templom (melyet ma a velencei San Marco képvisel), a ravennai San Vitale és az Aja-Szofia.

Mindhárom típusa a centrális kupola-templomnak, mindhárom más és más, egymástól merőben különböző módon, különböző alaprajzzal és felépítéssel akarja megoldani ugyanazt az architektonikus problémát: a centrális teret. Az Apostol-templomban kapjuk a keresztkupola templom, a San-Vitaléban a kupolás-rotunda és az Aja-Szofiában a

hosszhajó alaprajzon felépített centrális térnek megoldását.

Egyidőben teremti tehát Bizánc kultúrája ezt a három típust; egy ázsiai gondolatnak: a centralitásnak három változatát, egy ázsiai szerkezetnek, a kupolának háromféle alkalmazásával.

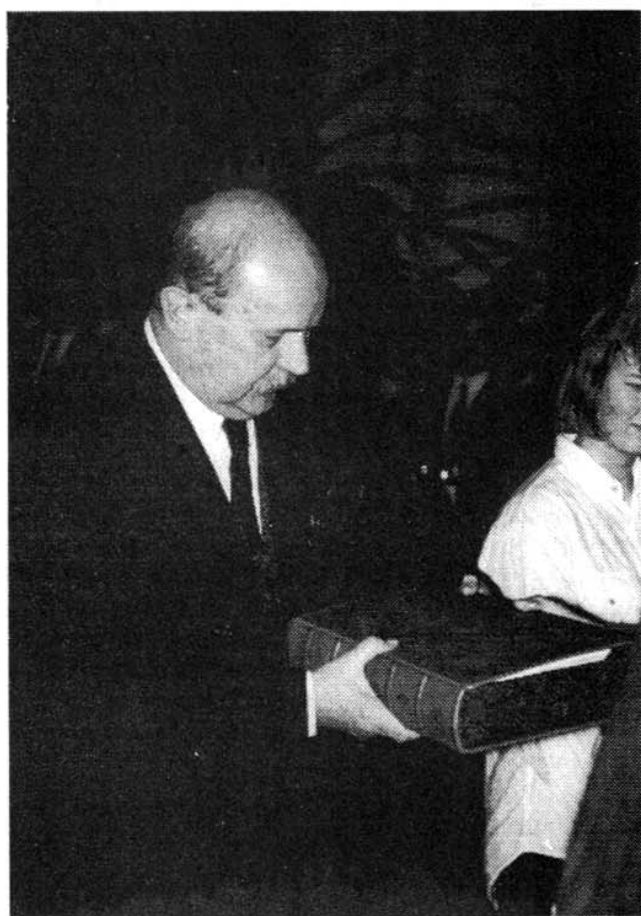
Ez a fejrđi templom kilóg a többi, a két világháború közötti úgynevezett *Ion Mincu-féle* nemzeti stílusban épített ortodox templom közül; azoknál ősbibb típust képvisel. Kőből készült durva homlokzatai a keskeny nyílásokkal inkább a bizánci kultúra szülöttei mint a pompás és hivalkodó hivatalos stílusé. E másság lényege azonban nem a részletekben található, hanem éppen Kós Károly fenti, a Hagia Sophiával kapcsolatos gondolataiban. Kós Károly újra és újra hangsúlyozza, hogy a Hagia Sophia, mint a bizánci építészet példaképe, azt az utat kínálja a jövő keleti építészetének, amelyet annak idején a bizánciak nem voltak képesek folytatni. Kós Károly számára a Hagia Sophia *a világ legszebb belső tere ... a monumentális szépség diadalmas himnusza*. A Hagia Sophia az a típus, amely *... nem kellett Bizáncnak, mert nem értette meg azt a nyelvet, melyet ez a templom beszélt*. A bizánci kultúrában Kós Károly megtalálta azt az elhagyott lehetőséget, azt az alkotást, amely Erdélyben továbbfejleszthető. Megtalálta a *pusztát járó ősök sátorá-nak (Egy kalotaszegi fatemplomról)* egy monumentális változatát, amely otthont adhatna Erdélyben annak a félhomálnak, annak a *... kissé komor, bizánci homály-nak*, amelyre Kós Károly a türei fatemplomban már rátalált.

Kós Károly fejrđi templomának a ma számára is van üzenete. Kós egyedülálló kísérletet tett az ortodox katedrális erdélyi tájban való meghonosításának programján belül. Az ősi bizánci és török formanyelv felhasználásával, a Kárpátokban található, fatemplomok hagyományos formáinak alkalmazásával olyan alkotást hozott létre, amely otthont ad az ortodox vallásnak, de ugyanakkor *transilván*nak is nevezhető.

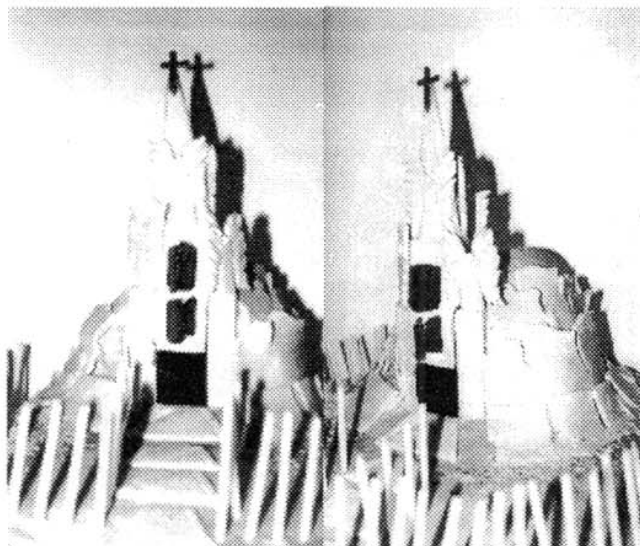

A fejrđi román templom

HÍREK

Legutóbbi ígéletünk ellenére nem az egész folyóiratszámot, hanem csupán ezt a két oldalt szenteljük Makovecz Imre hatvanadik születésnapjára köszöntése ismertetésének. A köszöntők sorából kiemelkedő, Iparművészeti Múzeum-beli ünnepség résztvevői a szemben lévő oldalon láthatók Geleta László felvételén. Fent: az Emlékkönyv átadásának pillanata; a kötetbe a megjelentek által hozott ajándékok kerültek – szám szerint 146 emléklap.

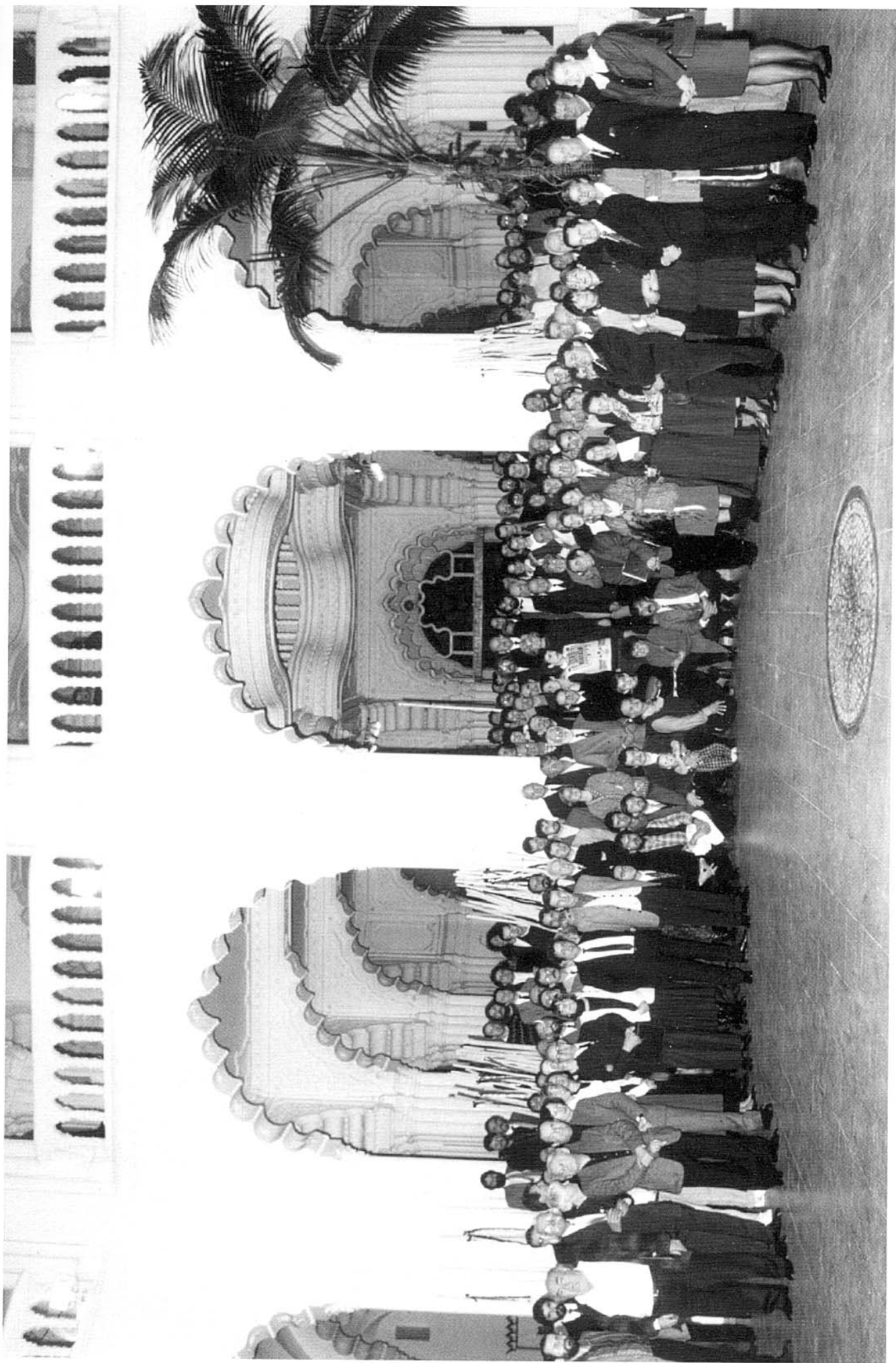
A MAKONÁ-ban tartott ünnepség születésnapjára tortája a tervezett piliscsabai kápolna marcipán-modellje volt, amelyet a folyóiratunkban is látható építészeti tervek alapján az Auguszt-cukrászda konyháján mintáztak. Kívánjuk, hogy amilyen gyorsan elfogyott a torta, olyan sebességgel lássanak neki kőből felépíteni az igazi kápolnát.

A köszöntő résztvevői a MAKONÁ-ban.

Születésnapjára tölgyfáültetés az épülő és március 22-én átadásra kerülő Kecse utcai épület udvarán (fotók: ifj. Lőrincz Ferenc)

Az átadást követően a MAKONA, KUPOLA, PARALEL, POND, KVADRUM, TRISKELL valamint az új CASTRUM irodák új címe: 1034 Budapest, Kecse utca 25. Ugyanebben az épületben működik a MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA.

KÖS KÁROLY
EGYETEM
SÜLÉS

**PÁZMÁNEUM, a Katolikus Egyetem piliscsabai
campusának tervei és épületei**
**PANNONHALMA, az ezeréves bencés apátság
régészeti leletei és fejlesztési tervei**
Útkeresés a Dörögdi medencében
Ekler Dezső esszéje Kós Károly román templomai
Nyolcszáz éve halt meg III. Béla

Ára: 300 Forint